



asiantuntijoiden

areenat

Ilkka Pirttilä & Susan Eriksson (toim.)

asiantuntijoiden areenat

Ilkka Pirttilä & Susan Eriksson (toim.)



Jyväskylän Yliopisto 2002

SoPhi 66

Jyväskylän yliopisto

Toimitus:
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35 (MaB)
40351 Jyväskylä

<http://www.jyu.fi/sophi>

Myynti ja kustannus:
Kopijyvä Oy
Viitaniementie 15, 40720 Jyväskylä
puh. 014-3342800, fax 014-618650,
e-mail kustannus@kopijyva.fi

ISBN 951-39-0981-6
ISSN 1238-8025

Copyright © Kirjoittajat ja SoPhi 2002

Paino Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2002

Kansi Marko Nääsilä

Taitto Olli-Pekka Moisio

SISÄLLYS

Esipuhe 5

Osa I ASiantuntijuus TEORIASSA

Ilkka Pirttilä

Mistä asiantuntemuksen sosiologiassa on kyse? 11

Risto Eräsaari

Avoimen asiantuntijuuden analytiikka 21

Osa II ASiantuntijat Käytännön Areenoilla

Susan Eriksson

“Hoitajan asiantuntemus on aika vankka”
– Sairaanhoidon ammatilliset tulkinnat 41

Tarja Vähäaho

Asiantuntijuus ja rajanylitykset 59

Päivi Peltomäki, Piia Harjumäki & Kaj Husman

Muuttuva auttamistyön asiantuntijuus
– kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan tarkastelua 81

Arja Haapakoski

Suuren ja pienen tarinan välissä
– uusien asiantuntijaryhmien ammatillisen tiedon rakentuminen 105

Tarja Tiainen

Piilotettu maskuliinisuus atk-asiantuntijuudessa 119

Ilkka Pirttilä

Mitä, miten ja miksi?

– Asiantuntijat väitöskirjoissa 1990-luvulla 137

OSA III ASIANTUNTIJAYHTEISKUNTA MATKALLA

Susan Eriksson

Kommunikaatio, moraali ja valta modernissa asiantuntijuudessa 167

ESIPUHE

Tämä teos on asiantuntijoiden kirjoittamaa tekstiä asiantuntijoista, joka on tarkoitettu asiantuntijoille ja asiantuntijoiksi opiskeleville. Työstämisprosessi sai alkunsa vuoden 1998 Sosiologipäiviltä ja siellä kokoontuneesta asiantuntijuutta yhteiskunnassa tarkastelleesta työryhmästä ”Asiantuntijuuden puhekäytännöt”. Tuolloin perustettiin virtuaalinen keskustelupiiri ja verkosto Specialistia (Specialista@uta.fi), jonka tarkoituksena on ollut pitää yllä yhteistyötä ja aktivoida ajatuksen vaihtoa kaikkien asiantuntemusta yhteiskunnallisesti tarkastelevien tutkijoiden parissa. Tuolloin työryhmässä kehkeytyi myös ajatus kirjoittaa teos, jossa eri näkökulmista ja erilaisin metodisin ottein asiantuntijuutta yleensä ja erityisesti tutkivat sosiologit voisivat esitellä analyysejaan. Kirjamme siemen oli kylvetty.

Teoksen lukuja on kirjoitettu prosessuaalisesti ja yhteistoimin. Useimmat kirjan luvut ovat luonnosversioina näyttäneet Sosiologipäivien vastaavassa asiantuntijuutta käsittelevässä työryhmässä ”Asiantuntijayhteiskunnan sosiologia” myös keväällä 1999 ja keväällä 2000. Kirjoittajat ovat kokoontuneet yhteisistuntoihin puimaan omia ja toisten esittämiä ajatuksia ja tekstejä. Kirjoittajariihillä on haluttu välttää monen tekijän yhteisteoksia usein vaivavaa vitsausta eli sitä, ettei lukuja ole riittävästi nivelletty yhteen. Vaikka emme ole pyrkineet hampaattomaan konsensukseen, olemme kuitenkin tavoitelleet hallittua moniäänisyyttä. Tämä tarkoittaa sitä, että eri lukujen kirjoittajat ovat tietoisia mitä muissa luvuissa kirjoitetaan ja mitä käsitteitä käytetään. Tämä ei tarkoita sitä, että kirjoittajat ovat samaa mieltä siitä, miten asiantuntemus yhteiskunnassa rakentuu ja miten asiantuntemus nyky-yhteiskuntaa rakentaa. Asiantuntijoiden asiantuntijoiden tulee olla samanmielisesti eri mieltä.

Trilogian ensimmäinen osa ASIANTUNTEMUS TEORIASSA arvioi ja kommentoi asiantuntemuksen tutkimuksen sosiologista teoriaa. Ilkka Pirttilän luku ”Mistä asiantuntemuksen sosiologiassa on kyse?” hahmottaa teorian alkukuvan eli esittelee erilaisia lähestymistapoja tutkittaessa asiantuntemusta yhteiskunnallisena ilmiönä. Risto Eräsaari ihmettelee luvussaan ”Avoimen

asiantuntijuuden analytiikka” sitä, kestäkö asiantuntemuksen kolmijalkainen perusta eli tiede, instituutiot ja professiot sitä murrosvaihetta, joka asiantuntijuuden ympärillä vallitsee. Hän erittelee ja esittää tulkintoja koskien asiantuntijoiden avautumista ja itseymmärrystä.

Toinen osa ASIANTUNTIJAT KÄYTÄNNÖN AREENOILLA avaa lukijalle erilaisia ja erityisiä asiantuntijaryhmien areenoita. Luvut kuvaavat kuinka ”vanhat professionaaliset asiantuntijat” ja ”uudenlaiset asiantuntijat” toimivat ja mittelöivät organisaatioissaan ja työmarkkinoilla. Susan Eriksson tarkastelee luvussaan ”Hoitajan asiantuntemus on aika vankka – sairaanhoidon ammatilliset tulkinnat” sairaanhoitajien ja perushoitajien hoitotyölle antamia merkityksiä. Hän aprikoi ammattilaisten puheen analyysin avulla, mitä sairaanhoidossa tehdään ja miksi. Tarja Vähäahon luku ”Asiantuntijuus ja rajanylitykset” erittelee niin ikään terveydenhuollon asiantuntemuksen rakentumista. Hän arvioi – myös omaa tutkimustyötään arvioiden ja reflektoiden – perusterveydenhuollon ja erikoissairanhoidon yhteistoimintaa tutkien historiallisesti määrittyneitä toiminnan ristiriitoja ja niiden ratkaisumahdollisuuksia.

Päivi Peltomäen, Piia Harjumäen ja Kaj Husmanin yhteisartikkeli ”Muuttuva auttamistyön asiantuntijuus – kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan tarkastelua” piirtää kuvaa siitä, miten myöhäismoderni murros haastaa auttamisen asiantuntijat muuttumaan. Luku etsii auttamisen asiantuntijoiden uuden toimintamallin ituja ja ideaaleja.

Arja Haapakorven esitys ”Suuren ja pienen tarinan välissä – uusien asiantuntijaryhmien ammatillisen tiedon rakentuminen” tarkastelee eräiden uusien asiantuntijaryhmien eli atk-konsulttien, viestintäalan konsulttien ja ympäristöhankkeiden koordinaattoreiden ammatillisen tiedon rakentumista. Mikä rooli tässä on tieteellisellä tiedolla ja akateemisella koulutuksella? Miten toiminnan konteksti – eritoten asiakkaat – muovaavat asiantuntemusta? Uutta asiantuntijakategoriaa eli atk-asiantuntijoita erittelee myös Tarja Tiaisen luku ”Piilotettu maskuliinisuus atk-asiantuntijuudessa”. Luvussa väitetään, että maskuliinisuus on näkymättömästi sisäänrakennettu atk-asiantuntijuuteen. Kirjoittaja argumentoi, että vaikka tietotekniikan piirissä esitetään yksinäisiä, objektiivisia totuuksia ja visioita, ne kuitenkin kuvaavat miesten todellisuutta eivätkä ihmisten yleensä.

Ilkka Pirttilän luvussa ”Mitä, miten ja miksi? (Asiantuntijat väitöskirjoissa 1990-luvulla)” tarkasteltavana areenana on tutkijoiden käytäntö. Luvussa pohditaan tapausmateriaalin turvin seuraavia kysymyksiä: Mitä tutkitaan, kun tutkitaan asiantuntijoita? Miten, miksi ja mitä varten asiantuntijoita tutkitaan?

Yhteenveto-osassa ASIANTUNTIJAYHTEISKUNTA MATKALLA Susan Erikssonin luku ”Kommunikaatio, valta ja moraalit modernissa asiantunti-

juudessa” päättää trilogian. Kirjoittaja yhtäällä sitoo yhteen luvuissa esitettyjä tulkintoja ja toisaalla peilaa niitä suhteessa koko yhteiskunnan asiantuntijavaltaistumiseen. Hän pohtii tapausanalyysien antaman todistusaineiston perusteella sitä, minne asiantuntemus on matkalla.

Kirjoittajaryhmä haluaa kiittää Esa Konttista ja tätä kautta Jyväskylän yliopiston sosiologian yksikköä verkoston tukemisesta. Käsikirjoitusta ovat menestyksellisesti kommentoineet Karin Filander, Merja Kinnunen ja Marja Vehviläinen Tampereen yliopistosta. Tärkeää työtä tekstin editoinnissa tekivät Susanna Laine ja Pirjo Törhönen; kiitos siitä heille ja myös Työterveyslaitoksen Työterveyshuolto-osastolle. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos ansaitsee erilliskiitoksen työtilojen tarjoamisesta kirjoittajien yhteisiä istuntoja varten.

Tämän lisäksi kirjoittajat haluavat kiittää niitä instituutioita, joissa he vuosien varrella ovat voineet luennoida asiantuntijuuskysymyksistä. Näissä yhteyksissä saatu kuulijoiden palaute on myös ollut rakentamassa tekstiämme. Kustantajan, julkaisusarja SoPhin, tuki on ollut se tekijä, joka loppujen lopuksi on taannut sen, että teos on nyt lukijoiden saatavilla.

Lopuksi kiitämme kaikkia niitä tutkimuskohteina olleita ja olevia tahoja, jotka ovat mahdollistaneet sen, että sosiologista asiantuntijatutkimusta on lupa tehdä ja edelleen kehittää.

Susan Eriksson ja Ilkka Pirttilä

Osa I

ASIAANTUNTEMUS TEORIASSA

Ilkka Pirttilä

MISTÄ ASIANTUNTEMUKSEN SOSIOLOGIASSA ON KYSE?

Asiantuntemus sosiologisena faktana

Yksi sosiologian nimellisistä perustajista eli Emile Durkheim (1977, 33–68), määritteli sosiologian tehtäväksi tutkia yhteiskunnassa esiintyviä ”sosiaalisia faktoja”. Sosiaalisella faktalla on hänen mukaansa seuraavia ydinominaisuuksia (emt., 31–42):

- Ne edustavat omanlaistaan sosiaalista todellisuutta, joka ei ole palautettavissa psykologiseen tai biologiseen todellisuuteen.
- Ne ovat tosiasioita, jotka esiintyvät yksittäisten ihmisten ulkopuolella ja heistä riippumatta. Täten ne jäävät jäljelle historiallisena perintönä, joidenkin yksittäisten ihmisten kuoltua.
- Niillä on pakottavaa voimaa yksilöihin nähden. Ne voivat estää tai edellyttää tietynlaista toimintaa yksittäisiltä ihmisiltä.
- Niitä tulee sosiologiassa tutkia ikään kuin ne olisivat konkreettisia esineitä eli niihin on mahdollista ja syytä ottaa etäisyyttä ja tutkia eri puolilta.

Näin ovat menelleet ne sosiologit, jotka eri teoriaperinteisiin tukeutuen ovat tutkineet asiantuntemusta eri maissa ja eri aikoina. Vaikka sosiaalista toimintaa painottavat sosiologit ovat toki korostaneet sitä, että asiantuntijat toiminnallaan muuttavat asiantuntijatyön rakenteita ja täten asiantuntemus on ”esine”, jota voidaan muokata. Asiantuntemusta ei sosiologiassa ole nähty ajattelutapana, ongelmanratkaisuna tai tiedon käsittelynä ja oppimisena kuten kognitiotieteessä, kognitiivisessa psykologiassa ja kasvatustieteellisessä tutkimuksessa, jossa on etsitty asiantuntijuuden yksilöllisen kehittymisen ja kehittämisen piirteitä (Glaser & Chi 1988 ja Eraut 1994). Sosiologiassa asiantuntemusta ei ole sidottu yksittäisten ihmisten ajatteluun, valintoihin ja

toimintoihin, vaan on korostettu rakenteiden ja perinteiden – kuten esimerkiksi ammattieettisten sääntöjen tai kirjattujen pätevyysvaatimusten – kollektiivista luonnetta. Sosiologisessa tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä kuinka asiantuntemus ja asiantuntijakäytännöt rakentuvat ja rakennetaan sosiaalisesti.

Tässä luvussa tarkastelen kirjallisuusanalyysin valossa lähemmin sitä, miten kansainvälisessä sosiologisessa tutkimuksessa asiantuntemusta on tutkittu. Mistä asiantuntijuuden sosiologiassa on oikeastaan kyse?

Mallit maailmalta

Kansainvälistä kirjallisuutta koskeva analyysini tuotti kahdeksan tutkimuksessa selvästi esiintynyttä ja esiintyvää tulkintaa siitä, mitä asiantuntijat tekevät ja mitä on asiantuntemus yhteiskunnallisena ilmiönä. Tulkinnoissa on nähtävissä selvä kehityslinja. Aluksi, klassikkoina erityisesti Durkheim ja Max Weber, kehittyi professioiden sosiologia, jossa asiantuntemus ja asiantuntijat, tulkittiin suhteellisen selväpiirteisinä ja kiteytyneinä ilmiöinä. Tässä tutkimusorientaatiossa avainkäsitteenä on professio, joka merkitsee yhteiskunnallisesti vakiintunutta ja sulkeutunutta asiantuntijakuntaa omine toimintareviireineen. Tässä vaiheessa tutkimus tutki erityisesti lääkärin ja juristin professioita ja näiden syntyä eli professionalisaatiota. 1990-luvulla tuolloin jo monimuotoistunut professioiden sosiologia alkaa menettää voimiaan. Sen kiinnostus sosiologiain parissa vähenee ja tutkimustulosten kumuloituvuus heikkenee. Keskustelu uusista tavoista konstruoida asiantuntemusta yhteiskunnassa alkaa. Uudet käsitteet, kuten ”avoin asiantuntijuus” ja ”reflektiivinen asiantuntijuus”, ”toisen asteen asiantuntijuus” ja ”uudet ekspertit”, nousevat pintaan. Osa tästä keskustelusta kietoutuu pohdintoihin yhteiskunnan asiantuntijavaltaistumisesta ja tiedollistumisesta; mutta myös epäluottamuksesta ja vastustuksesta (vasta-asiantuntijat) asiantuntijoita kohtaan kiistellään.

Seuraavassa kuvaan lyhyesti näitä vaiheita ja esittelen kahdeksan löytämäni erilaista tulkintaa siitä, mistä asiantuntemuksesta yhteiskunnallisena ilmiönä on kyse.

a) Profioiden sosiologia

Ensimmäinen vastaus on perinteinen. (1) Profioiden sosiologian klassikot (esimerkiksi Carr-Saunders & Wilson, Hughes ja Parsons) näkivät asiantuntijat ennen muuta institutionalisoituina asiantuntijaryhminä, jotka

”yleispätevällä” ja ”puolueettomalla” tavalla ratkoivat keskeisiä yhteiskunnallisia epäkohtia ja edistivät yhteistä hyvää (Brante 1988, Konttinen 1989 ja Macdonald 1995). Asiantuntemus ja asiantuntijat olivat modernin yhteiskunnan toiminnan välttämätön eli funktionaalinen osa. Asiantuntijakunnilla eli professioilla oli olennaisia myönteisiä tehtäviä tuossa yhteiskunnassa. Ne olivat osa yhteiskunnallista modernisoitumista

(2) Profiessoiden sosiologian uusweberiläinen koulukunta kiinnitti asiantuntemuksen myös sosiaalisiin ryhmiin eli reviiirejään määrittäviin asiantuntijakuntiin eli professioihin (Brante 1988, Konttinen 1989, Macdonald 1995). Koulukunnan perustana oli M. Weberin teoria yhteiskunnallisista ryhmistä, jotka statusryhminä kilpailivat arvostuksesta ja vaikutusvallasta. Tästä eivät voineet välttyä myöskään eri asiantuntijakunnat, vaan niiden sosiaalisen toiminnan luonne on ymmärrettävissä juuri tästä kilpailuasetelmasta käsin. Koulukunnan modernit edustajat (esimerkiksi Berlant ja Larson) ovat yhtäällä analysoineet konkreettisia asiantuntijakuntien reviiirikamppailuja eri maissa ja eri aikoina ja toisaalla pyrkiineet luomaan teoriaa professionaalisessa markkinoiden ja yhteiskunnallisen aseman valtaamisesta ja valtausten puolustamisesta; useimmiten sekä markkinoiden että valtion avulla. Asiantuntemus konstruoidaan professioiden välisessä kilpailussa. Asiantuntijat, kollektiivisina ja kollegiaalisina ryhminä, ovat jatkuvaa asemakilpailua käyviä sosiaalisia ryhmiä. Uusweberiläisten sosiologien mielestä tätä tulee tutkia.

Interaktionistisesta asiantuntemuksen sosiologiasta erotan perinteellisen ja modernin suuntauksen. (3) Perinteellinen interaktionistinen suuntaus (edustajinaan esimerkiksi Hughes, Strauss ja varauksin Freidson) mielsi, kuten uusweberiläisetkin, asiantuntemuksen valtakamppailun tulokseksi ja eri asiantuntijakunnat (professiot) toistensa kanssa tukkanuottasilla oleviksi ryhmiksi (Konttinen 1989, 83–88). Olennainen ero uusweberiläisiin oli se, että ”perinteellinen interaktionistinen asiantuntemuksen sosiologia” asemoi tutkimuksensa mikrotasolta käsin. Se tutki yksittäisten asiantuntijoiden keskinäistä ja asiakkaiden kanssa tapahtuvaa vuorovaikutusta. Se analysoi asiantuntijoiden työtä. Samalla se korosti, ettei valtataistelu suhtautunut vain toisiin asiantuntijaryhmiin vaan myös asiakkaisiin. Eri asiantuntijat pyrkivät määrittämään asiakkaan ongelman sellaiseksi, että se on ratkaistavissa vain tämän asiantuntijan ja hänen viiteryhmänsä avulla. Näin tehtiin tyhjäksi sekä muiden asiantuntijoiden että asiakkaan oma apu.

(4) Sosiologinen naistutkimus on suunnannut katseensa myös asiantuntemukseen ja asiantuntijoihin. Tutkijat (esimerkiksi Cromton, Harding ja Witz) ovat kiinnostuneita siitä, kuinka sukupuolikysymys läpäisee erilaiset asiantuntijakunnat. Naisnäkökulmasta on eritelty miessukupuolen dominaatiota eri professioissa ja professionaalisissa järjestelmissä. On myös

tutkittu naisten professionaalisia projekteja eli professionalisaatiota on analysoitu sukupuolirikysmyksenä. Samalla on tutkittu professioiden naisvaltaistumisen vaikutuksia. Tässä tutkimussuuntauksessa on nostettu esiin kysymys maskuliinisesta (esimerkiksi atk-asiantuntemus) ja feminiinisestä asiantuntemuksesta (esimerkiksi hoivarationaalisuus). Edelliseen liityen on pohdittu ”maskuliinisten ja feminiinisten ominaisuuksien” liittymisestä eri professioihin ja erilaiseen professionaaliseen työhön. Naisnäkökulmasta tehdystä professioiden sosiologiassa on liikuttu sekä mikrotasolla (esim. työelämän arki) että makrotasolla (esim. valtio ja sukupuolirikysmys).

Kaikki edellä mainitut tutkimussuuntaukset – eroistaan huolimatta – painottavat sitä, että asiantuntemus ja asiantuntijatieto rakentuvat yhteiskunnassa vakiintuneiden asiantuntijakuntien (tai niiden välisten järjestelmien) varaan, vaikka sekä valtio ja sukupuolijärjestelmä että asiakkaat ja markkinat muokkaavat myös asiantuntemuksen ja asiantuntijatiedon muutosta. Ydin käsitteitä ovat professio, professionaali, professionaalinen tieto, professionaalinen järjestelmä ja professionalisaatio.

b) Uuden eksperttisuuden ja avoimen asiantuntemuksen tutkimus

Vähitellen, erityisesti 1990-luvun alusta lähtien, suhteellisen suljetuksi tullut professionaalinen asiantuntemus haluttiin problematisoida ja avata. Asiantuntemusta alettiin avata ensinnäkin mikrotasolla. Nytkin kysyttiin; mitä tapahtuu asiantuntijatyössä ja erityisesti asiantuntijan ja asiakkaan vuorovaikutustilanteessa. Samalla tutkimus alkoi kiinnostua yhä enemmän asiantuntijapuheen analyysista.

(5) ”Moderni interaktionistinen asiantuntemuksen sosiologia”, joka ilmenee esimerkiksi Silvermanin, Heritagin ja Perelmanin asiantuntemukseen kohdistuvissa tutkimuksissa, jäsentää tutkittavan asiantuntemuksen metodologisten silmälasien avulla. Suuntauksella on käytössä ainakin kolme metodologista orientaatiota: diskurssianalyysi (esim. Silverman), retoriikka-analyysi (esim. Perelman) ja etnometodologia (esim. Heritage).

Diskurssianalyttisesti orientoituvat asiantuntemustutkijat metsästävät tutkittavasta kohteesta erilaisia diskursseja eli määrittäneitä puhetapoja ja kielellisiä rakenteita. He mieltävät tutkittavan asiantuntijakäytännön erilaisina asiantuntemus- ja maallikkodiskursseina, jotka ovat jatkuvan sosiaalisen konstruoinnin tuotteita. Myös ”retoriikka-analyttikot” korostavat, että asiantuntijat toimivat ennen muuta kielellisesti. He pyrkivät osoittamaan oman toimintansa oikeutetuksi käyttäen erilaisia vakuuttelun tapoja. Asiantuntijat ovat retoriikan mestareita. Etnometodologisesti suuntautuneet asiantuntijoiden vuorovaikutuksen tutkijat eivät rajoitu asiantuntijakielen tutkimiseen, vaan he kuvaavat erilaisia sosiaalisia tilanteita. He etsivät niitä sosiaalisen

käyttäytymisen muotoja, jotka tekevät asiantuntemuksen mahdolliseksi. Asiantuntijat ja asiantuntijaryhmät ovat heille viime kädessä erityisellä tavalla muista sosiaalisesti poikkeavia ihmisiä ja kansanryhmiä, joilla on ”oma todellisuutensa”.

(6) Asiantuntemusta ja asiantuntijoita tutkitaan myös organisaatio-sosiologisista ja työnsosiologisista näkökulmista käsin (esimerkiksi Argyris, Nonaka, Sveiby ja Schön). Organisaatiososiologinen asiantuntemus on luonnollisesti kiinnostunut organisaatioista asiantuntijaorganisaatioina. Tutkimusta kiinnostaa se, mikä on näiden organisaatioiden erityisyys. Tutkimuksessa eritellään muun muassa kommunikaation kulkua, päätöksentekoa ja työnjakoa ”asiantuntijaorganisaatioissa”. Työnsosiologit tutkivat asiantuntijoiden työtä. Sitä analysoidaan vaativana ja sosiaalisesti konstruoituna henkisenä työnä. Tutkijat ovat kiinnostuneita esimerkiksi siitä, millaisia yhteisesti ymmärrettäviä menetelmiä ja yhteisesti jaettua asiantuntemusta käytetään eri asiantuntijaryhmien välillä. Tämä sosiologisen asiantuntemustutkimuksen suuntaus on erityisen kiinnostunut asiantuntijaorganisaatioiden ja asiantuntijatyön suunnitelmallisesta kehittämisestä.

Asiantuntemuksen avautumista ja muodonmuutosta alettiin tutkia myös makrotasolta käsin. Asiantuntemuksen sosiaalista dynamiikkaa jäsennetään osana koko kulttuurin ja yhteiskunnan murrosta.

Ensinnäkin antropologit suuntasivat katseensa moderneihin yhteiskuntiin. He ovat tutkineet uuden yhteiskunnan ajattelu- ja tietoilmiöitä ja tätä kautta asiantuntemusta ja asiantuntijoita.(7) Näin on saanut alkunsa ”uuden eksperttiyden” antropologis-sosiologinen tutkimus (edustajinaan muun muassa Douglas ja Strathern). Tutkimussuuntausta kiinnostaa asiantuntemuksessa se, kuinka asiantuntijat ”jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa” säilyttävät legitiimin asemansa. Tutkitaan sitä, miten eri asiantuntijakäytännöissä tulkitaan nykyajan riskejä, epävarmuutta, tietoa ja tietämättömyyttä. Kysytään, kuinka asiantuntijat saavuttavat luottamuksen niin julkisuudessa kuin asiakkaissaankin.

(8) Monet suuret sosiologisten aikalaisanalyysien tekijät (kuten Bauman, Castells, Beck ja Giddens) sisällyttävät ”suuriin kertomuksiinsa” sivujuonina tarinat modernista asiantuntemuksesta. Heille asiantuntemus voi olla verkostoa-siantuntemusta, jälkimodernia asiantuntemusta, osoitusta yhteiskunnan kaikkivaltaisesta reflektoitumisesta tai vaikkapa riskiasiantuntemusta. Yhteistä näille tulkinnoille on se, että nykymodernin yhteiskunnan tulkitaan käyvän syvä rakennemuutosta, jota nykymoderni asiantuntemus on vahvasti tuottamassa.

”Aikalaisanalyttisinä asiantuntemustutkimuksina” on pidettävä myös Michel Foucault’n ja hänen ”oppilaidensa” (esimerkiksi Rose) metateoreettisia tulkintoja tieto-valta-suhteista ja siitä, kuinka modernit subjektit luovat itsensä moderniin asiantuntemukseen turvautuen.

Olen esittänyt, että sosiologisesta tutkimuksesta on erotettavissa ainakin kahdeksan toisistaan erottautuvaa tapaa mieltää tutkittava asiantuntemus ja asiantuntijat. Useissa tutkimuksissa – ja myös monien edellä esiteltyjen tutkijoiden tuotannossa – käytetään yhtäaikaisesti useampaa kuin yhtä edellä mainituista tutkimusmalleista. Esimerkiksi amerikkalaisen professioiden sosiologian suuren nimen Eliot Freidsonin voi katsoa edustavan yhtä hyvin uusweberäistä kuin perinteellistä interaktionististakin otetta. (Freidson 1994). Hän on myös kiintoisalla tavalla pyrkinyt nivomaan yhteen professioiden sosiologian ”perinteiset dilemmat” ja asiantuntemuksen yhteiskunnallisen dynamiikan ”uudet kysymykset” (Freidson 2001).

Periaatteessa kaikki kahdeksan tapaa, joskin funktionaalinen professioiden sosiologia lähinnä enemmänkin erilaisten asiantuntija-ammattikuntien omissa itseanalyysieissaan kuin varsinaisessa sosiologisessa tutkimuksessa, ovat edelleen voimassa. Profioiden sosiologiaakaan ei ole kuollut. Tätä todisti myös se, että ESA:n (European Sociological Association) kongressissa näyttäytyi sangan laaja tutkijaverkosto (27 ”paperia”) nimellä Sociology of Profession ja nimenomaan siten, että professioiden sosiologian modernit suurnimet A. Abbott ja E. Freidson olivat verkoston esityksissä keskeisimmät auktoriteetit. Kuitenkin asiantuntemuksen sosiologia on avautunut. Enää fokuoituina tutkimuskohteina eivät ole pelkästään vakiintuneet asiantuntijajärjestelmät ja niiden kehittyminen (professiot, professionalisaatioprosessit ja professionaaliset järjestelmät), vaan muutkin tutkimusaiheet; kuten esimerkiksi asiantuntemus riskitietoisuutena ja ”avoin asiantuntijuus” yhteiskunnassa ovat esillä. Jälkimmäiseen liittyen nyt ollaan hyvin kiinnostuneita asiantuntemuksesta, joka perustuu julkisuuteen, kommunikaation ja luottamukseen.

Asiantuntemus ja suomalainen ”sosiologinen tutkimus”

Asiantuntemusta ”sosiaalisena faktana” on viime vuosina tutkittu Suomessa melko runsaasti ja vaihtelevin linjauksin. Ensinnäkin Suomessa on ilmestynyt koko joukko tutkimuksia, joiden kohteena on ollut yksi erityinen asiantuntijakunta, kuten sosiaalityöntekijät (esim. Karvinen 1996 ja Mutka 1998) tai kunnanlääkärit (esim. Vuolio 1991) sekä kansantaloustieteilijät, agronomit, kotitalousneuvojat, teolliset muotoilijat ja ympäristöasiantuntijat (Mykkänen & Koskinen 1998). Osassa näistä analyyseista erittelyn keskiössä on ollut tietyn asiantuntijakunnan professionaalistumisprosessi ja asema professionaalisisessa järjestelmässä (Konttinen 1991 ja Pirttilä & Konttinen & Nuotio & Turjanmäki 1996).

Erilaisia professionaalaisia toimintatapoja ja toimintamenetelmiä on myös tutkittu (Viljanen 1994, Lehto 1991a ja Kaskinen 1998). Kehittävän työntutkimuksen näkökulmasta on myös esitetty asiantuntijuutta toimintajärjestelmänä (esim. Miettinen 1993 ja Launis 1994 ja Engeström 1999b). Riskit ja ympäristöasiantuntijuus on ollut aktiivisen tutkimuksen kohteena (Kamppinen & Raivola & Jokinen & Karsson 1995, Järvelä & Wilenius 1996 ja Saaristo 2000). Asiantuntijapuhe ja asiantuntijoiden vuorovaikutus (joko keskenään tai asiakkaiden kanssa) ovat olleet myös sosiaalipsykologis-sosiologisen erittelyn kohteena (Peräkylä 1995, Suoninen 1997, Vuori 2001). Naisasiantuntijoita tai asiantuntemusta naistutkimuksen näkökulmasta on myös analysoitu (esim. Henriksson 1998).

Teoreettisesti asiantuntijuutta on lähestytty eritoten professioteorioiden (Konttinen 1991) tai uuden asiantuntemuksen (eksperttiyden) näkökulmasta (Eräsaari 1993, Eräsaari & Jokinen 1997 ja Saaristo 2000).

Miten suomalainen asiantuntemuksen sosiologinen (yhteiskuntatieteellinen) tutkimus kytkeytyy kansainväliseen tutkimukseen? Millaisia suuntauksia ja koulukuntia on löydettävissä? Näihin kysymyksiin vastaaminen vaatisi oman erityisanalyysinsa. Osittaisia vastauksia saadaan tämän kirjan osiassa kaksi Asiantuntijat käytännön kentillä, jossa ensinnäkin lukujen kirjoittajat, jotka siis edustavat suomalaisen asiantuntemuksen sosiologeja tällä vuosikymmenellä, paikantavat itseään suhteessa näihin suuntauksiin ja koulukuntiin ja myös luvussa "Mitä, miten ja miksi? Asiantuntijat väitöskirjoissa 1990-luvulla" analysoidaan viittä 1990-luvulla tehtyä asiantuntemusta sosiologisesti (laajassa merkityksessä) käsitellyttä väitöskirjaa.

LÄHTEET

- Brante, T. (1988): *Sociological Approaches to the Professions*. Oslo: The Norwegian University Press. *Acta Sociologica* Vol. 31, 2:119–142.
- Durkheim, É. (1977): *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. 33–68.
- Engeström, R. (1999b): *Toiminnan moniäänisyys. Tutkimus lääkärint vastaanottojen keskusteluista*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Eraut, M. (1994): *Developing Professional Knowledge and Comptence*. London: The Farmer Press.
- Eräsaari, R. (1993): *The Mechanisms of Expertise under Contingency and Complexity – Towards a reformulation of the concept*. Jyväskylä: Jyväskylän

- yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita N:o 81.
- Eräsaari, R. & Jokinen, R. (1997): Refleksiiooliitit ja elämänpolitiikka. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 99.
- Freidson, E. (1994): Professionalism Reborn. Theory, Prophecy, and Policy. Oxford: Polity Press.
- Freidson, E. (2001): Professionalism. The third logic. Oxford: Polity Press.
- Glaser, R. & Chi, M. (1988): Overview. Teoksessa Chi, M., Glaser, R. & Farr, M. (eds.): The nature of expertise. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Henriksson, L. (1998): Naisten terveystyö ja ammatillistumisen politiikka. Jyväskylä: Tampereen yliopisto, Terveystieteen laitos. Stakes. Tutkimuksia 88.
- Järvelä, M. & Wilenius, M. (1996): Ilmatorisiki ja ympäristöpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus.
- Kamppinen, M. & Raivola, P. & Jokinen, P. & Karlsson, H. (1995): Riskit yhteiskunnassa. Maallikot ja asiantuntijat päätösten tekijöinä. Tampere: Gaudeamus.
- Karvinen, S. (1996): Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen. Akateeminen väitöskirja. Kuopio: Kuopion yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos.
- Kaskinen, J. (1998): Tuhatta ja sataa Turusta Pietariin. Eurooppatie E18:n tien suunnittelu ympäristövaikutusten arvioinnin käytäntönä. Turku: Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 143.
- Konttinen, E. (1989): Harmonian takuumiehiä vai etuoikeuksien monopolisteja? Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 45.
- Konttinen, E. (1991): Perinteisesti moderniin: professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Tampere, Vastapaino.
- Launis, K. (1994): Asiantuntijoiden yhteistyö perusterveydenhuollossa. Käsitteitä ja arkikäytäntöjä. Jyväskylä: Stakes. Tutkimuksia 50.
- Lehto, J. (1991a): Juoppojen professionaalinen auttaminen. Tutkimus lääkärin, sosiaalityöntekijöiden ja poliisien juoppouteen kohdistamasta työstä ja siihen kohdistuen professionaalisuusodotusten vaikutuksesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, tutkimuksia 1.
- Macdonald, K. M. (1995): The Sociology of the Professions. London: Sage Publications.
- Miettinen, R. (1993): Oppitunnista oppimistoimintaan. Tutkimus opetuksen ja opettajankoulutuksen kehittämisestä Suomen liikemiesten Kauppaopistossa vuosina 1986 – 1991. Tampere: Gaudeamus.
- Mutka, U. (1998): Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi.
- Mykkänen, J. & Koskinen, I. (toim.) (1998) Asiantuntemuksen politiikka – professiot ja julkisvalta Suomessa. Helsinki: Helsinki University Press.
- Peräkylä, A. (1995): AIDS counselling. Institutional Interaction and Clinical Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pirttilä, I. & Konttinen, E. & Nuotio, J. & Turjanmäki, E. (1996): Asiantuntijuuden anatomia. Joensuu: Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, B. Selosteita ja oppimateriaalia, 3.
- Saaristo, K. (2000): Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Jyväskylän yliopisto.
- Suoninen, E. (1997): Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Viljanen, A. M. (1994): Psykiatria ja kulttuuri. Tutkimus oikeuspsykiatrisesta argumentaatiosta. Jyväskylä: Stakes. Suomen Antropologinen seura, tutkimuksia 37.
- Vuolio, V. (1991): Lunastettu vapaus. Kunnanlääkärin ammatillisen autonomian muotoutuminen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 49/1991.
- Vuori, J. (2001): Äidit, isät ja ammattilaiset: sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa. Tampere: Tampere University Press.

Risto Eräsaari

AVOIMEN ASIANTUNTIJUUDEN ANALYTIikka

Asiantuntijuuden perustan muodostavat tiede, instituutiot ja professiot. Tiede siksi, että ”asiantuntijat edustavat tietämisen dominoivia muotoja, ja nämä dominoivat muodot ovat muodoltaan tieteellisiä” (Schmidt 1986, 30). Instituutiot siksi, että ”asiantuntija on jo määritelmän mukaan luotetun instituution edustaja ja/tai luotettava tiedon ja pätevyyden kantaja” (Barnes 1982, 234). Professiot taas siksi, että ”asiantuntijan prototyyppi on byrokraatti, joka suorittaa virkaansa liittyviä tehtäviä” (Giddens 1995, 118). Tämä on siis se asetelma, jonka pohjalta asiantuntijuus tavallisesti ymmärretään.

Asetelma on kaavamainen ja siitä puuttuvat kaikki ne dynaamiset tekijät kuten politiikka, neuvoteltavuus ja kompromissit sekä julkiset areenat, joista käsin asiantuntijat ovat nykyään meille enimmäkseen tulleet tutuiksi. Lisäksi tuntuu kuin asiantuntijuutta ei enää tarvitsikaan kiinnittää tähän asetelmaan, asiantuntijuuden kolmijalkaan, kuten Kimmo Saaristo (2000) sitä nimittää, vaan se olisi alkanut elää ”omaa elämäänsä”. Asiantuntijuuden klasinen kolmijalka tuokin mieleen Grimmin (1930, 81) tunnetun sadun ”Tohtori kaikkitietävä”, jossa ”tohtoriksi” pyrkivälle köyhälle talonpojalle annettiin seuraava neuvo: ”Ensiksi osta aapinen, sellainen jossa on kukko. Toiseksi vaihda härkäsi ja vankkurisi rahaksi ja hanki vaatteita sekä kaikkea sellaista, mitä tohtorille kuuluu. Kolmanneksi anna maalata kylttiin sanat: ’Minä olen tohtori Kaikkitietävä’, ja naulaa se ovesi yläpuolelle”. Kolmijalka kertoo tiedon lähteen, edustajan ja kantajan, mutta vaikenee pätevyydestä, kokemuksesta ja taidosta (vrt. *experto crede – kokenut kaikki tietää*).

Asiantuntemuksen hämärtyminen tai epäuskottavuus tarkoittaa oikeastaan sitä, etteivät tieteen kvalifioimien ammattilaisten pyörittämät instituutiot enää ole riittävän päteviä. Tämän mahdollisen pätemättömyyden syiden etsiminen johtaa vaikeiden kysymysten äärelle. Paitsi että on kysyttävä mistä asiantuntijuus on kotoisin, johon olemme jo oikeastaan vastanneet, on myös

saatava selville, mitä asiantuntijuus itsessään on, mikä sen alkuperä on sekä mihin ja miten se kelpaa. Mitä tai mikä siis on se traditio (sääntöjen ja rituaalien symboliikka), se mahdollinen tapa (toiminnan moottori tai vauhtipyörä) tai se rutiini (toistuva määräytyneisyys), joka antaa tieteen kvalifioimien ammattilaisten pyörittämille instituutioille sisällön ja pätevyyden, ja joka valaisee niitä etukäteissopimuksia sekä riitoja ja erimielisyyksiä, joiden asettamissa puitteissa asiantuntija toimii.

Vaikka tiede, instituutiot ja professiot muodostavat kolmijalan, jonka varassa asiantuntijuus lepää, ja vaikka sen avulla voimme puhua instituutioiden toimintaa edistävien tieteellisesti kouluttujen asiantuntijoiden kompetenssista, tämän muodollisen puolen huolellinenkaan analyysi ei auta paljastamaan aktuaalista auktoriteettia tai sen sisään rakennettuja mahdollisuuksia (vrt. Rose 1994). Koska asiantuntijan mahti tukeutuu operatiiviseen kertomukseen tai malliin, jonka avulla päätöksentekoa ohjataan kolmijalan nimissä, asiantuntija-auktoriteettia on itse asiassa jäljitettävä kolmijalaksi pelkistyvän kiinteän perustan tuolla puolen esiintyvistä ”transgressiivisesta kompetenssista” (Nowotny 1999). Lisäksi asiantuntijuuden muotoutumiseen vaikuttaa ”tieteen” ja ”yhteiskunnan” välisen etäisyyden radikaali kaventuminen sekä uudenlainen aktiivinen panostus ”tietoa” koskevaan keskusteluun, joka voidaan ymmärtää agoraksi, toriksi, jossa journalit, konferenssit, yliopistot, toimikunnat, ministeriöt, eduskunnat, media, julkiset mielipiteet, sosiaaliset liikkeet ja kansalaisyksitykset esiintyvät tai kohtaavat, mutta emme voi tietää missä ratkaisevan tärkeät keskustelut tapahtuvat tai päätökset tehdään (ks. Frederiksen et al 2001).

Meidän on siis yritettävä tunkeutua tradition, tavan, rutiinin ja muodollisen pätevyyden tuolle puolen, epävarmuuden alueelle, jolla ei ole patenttivistauksia tai -reseptejä. Oikeastaan tämä ei ole enää kaikkietävän asiantuntijuuden, vaan torilla toteutettujen diagnoosien ja pohdintojen aluetta, johon ehkä sellaisilla käsitteillä kuin ”toinen asiantuntijuus” (Giddens 1995), ”muutosasiantuntijuus” (Gibbons et al 1994), ”avoin asiantuntijuus” (Giegel 1993) on myös viitattu. Asiantuntijuus ei enää uskottavasti näyttäydy ensimmäisistä periaatteista ja aidosta alkuperästä lumoutuneena aina luotettava luotsina, vaan epävarmuutta (tietämättömyyttä, määrittelemättömyyttä jne.) kohtaavana ja kyseenalaistavana ajattelutapana, jonka on kyettävä muuntelemaan näkökulmiaan ja jopa turvautumaan systemaattiseen spekulointiin. Tässä mielessä uskottavuus, luottamus, vakuuttavuus tai jopa asiantuntijuuden ymmärrettävyys ilmentävät uusia huolenaiheita, jotka eivät poistu kolmijalkaan, kestävään teoriaan tai päättelykykyiseen ja todistusvoimaiseen tutkimukseen vetoamalla. Tärkeämpää on osoittaa kuinka asiantuntijuuden elementit kommunikoivat tai eivät kommunikoivat.

Termillä avoin asiantuntijuus (open-context expertise, ks. Eräsaari 2001) viitataan sekä asiantuntijuuden perusteiden ja ehtojen huojuntaan ja epämääräisyyteen että vastakohtaisuuteen suljettuun asiantuntijuuteen (closed-context expertise) nähden. Ekspertiisin salakavala hajoaminen sisältäpäin ei tapahdu siksi, että asiantuntijat olisivat menettäneet kompetenssinsa sanan kapeassa mielessä. He ovat päinvastoin ehkä saavuttaneet sitä lisää. Kyse on pikemminkin asiantuntija-auktoriteetin, asiantuntijaneuvojen ja asiantuntijuuden tarjoamisen tai välittämisen ehtojen rakenteellista ja epistemologisista muutoksista. Näin ajateltuna avoin asiantuntijuus voidaan myös ymmärtää asiantuntijuuden paikan vaihdon ja uskottavuuskriisin konstruktiviseksi kritiikiksi (Eräsaari 1998). Tässä artikkelissa avointa asiantuntijuutta tarkastellaan seuraavien kysymysten kautta: 1) mikä on auktoriteetin merkitys asiantuntijuudessa, 2) mitä ovat asiantuntijuuden välittämisen intressit ja jakopinnat, ts. kommunikaation ongelma, 3) kuinka asiantuntijuuden dynamiikka voidaan spesifioida tulkinnallisuuden avulla?

Tiede asiantuntijuuden auktoriteettina

Jean-Francois Lyotardin (1985, 43-45) esittämän täsmennyksen mukaan tieteellinen tieto edellyttää maallikkotietoon verrattuna ensinnäkin ”yhden erityisen kielipelin valitsemista ja muiden torjumista”. Tämä tarkoittaa, että perustelun tulee aina päätyä denotatiiviseen lausumaan, siis sen seikan täsmentämiseen minkä asian tai asioiden tarkasteluun se soveltuu. Oppinut (scholar) on silloin se joka esittää tiettyä referenssiä koskevia lausumia, tiedemies se joka pystyy esittämään erilaisten asiantuntijoiden – siis erityisiä taitoja ja tietyytyypistä tietoa omaavien henkilöiden – saatavilla olevia referenssejä koskevia lausumia, kun taas asiantuntemuksen ”hallitsijat” ja ”virkailijat” lähinnä antavat määräyksiä ja ”vartijat” operatiivisia tulkintoja. Toiseksi: tieteellinen tieto esiintyy eristettynä muista kielipeleistä, se ei siis ole yhteiskunnan toiminnassa välitön ja toimiva osatekijä, vaikka se toki välillisesti – muuttuuhan se ammatiksi, synnyttäen muun muassa instituutioita – kuuluu siihen. Kolmanneksi: tutkimuksellinen kompetenssi koskee yksinomaan lausuman esittäjän asemaa. Erillistä vastaanottajan tai referenssiltä edellytettyä kompetenssia ei siis ole. Neljänneksi: tieteen lausuma ei milloinkaan ammenna pätevyyyttään siitä, että se esitetään, vaan se operoi aina jo ennakkoon asettuneiden perustelujen ja todistusten pohjalta. Viidenneksi: tieteen peli edellyttää etenevää ajallisuutta, siis muistia ja suunnitelmaa; kulloiseltakin vastaanottajalta odotetaan aiempien lausumien tuntemusta, eräänlaista kumuloituvan ydinosaamisen ”tietomuistia”.

Tieteellisellä toiminnalla on siis aivan erityinen punainen lanka, Lyotard päättelee, ”sitä hallitsee legitimaation vaade” (emt., 46). On tärkeä huomata, ettei kyse ole vain yhdestä kaikesta määräävästä auktoriteetista, vaan esimerkiksi ajatustradition (vrt. Gadamer), käskyjärjestelmien (vrt. Weber), metodologisten strategioiden (vrt. Popper) tai rationaalis-oikeudellisen auktoriteetin (vrt. Habermas) legitimoimisyden vartioinnista.

Nämä ovat seikkoja, periaatteita ja etukäteispäätöksiä, jotka sekä ohjaavat että toimivat myös viimekätisinä perusteluina asiantuntijaratkaisuihin. Kyse on siis siitä kuinka ajatustraditiot, käskyjärjestelmät, metodologiat tai juridinen diskurssi tiettyjen hierarkioiden, diskurssien tai hallitsemisstrategioiden välityksellä ovat määrittelemässä, rajaamassa ja takaamassa asiantuntijuutta. Konkreettisesti tapauksessa kyse on tietyn asiantuntijuuden sisään rakentuneen meta- tai finalisaatiostrategian ratkaisevasta vaikutuksesta asiantuntijaprosessiin. Tätä Giddens (1995) tarkoittanee puhuessaan yhtäältä kaavallisesta tai kaavamaisesta (formulaic) totuudesta ja toisaalta siitä irronneesta ”toisesta asiantuntijuudesta”.

Traditiolla ja traditioiden keksimisellä on ollut sängen keskeinen merkitys (vrt. Hobsbawm 1997, 1–3) eritoten asiantuntijan ilmentämän kokemuksen ja sen pohjalta tavoitteleman yleistävän tiedon muodostumiselle. Asiantuntijatiedolta ja asiantuntemukseltaan odotetaan kasvavaa uskottavaa varmuutta siitä, miten maailman asiat ovat. Asiantuntijatripodian muodolliset (tiede, instituutiot, professiot) ja sisällölliset (traditio, tapa, rutiini) jännitteet ovat usein jääneet tieteen ja tiedeperustaisen asiantuntemuksen erityisaseman sisälle. Myös itse tradition sitkeähenkisyys (vrt. Bohrer 2000) pidättelee tieteellisen järjen etuoikeutetun aseman ja perinteisen asiantuntijuuden tyhjentymistä, mitä on usein kutsuttu ”asiantuntijuuden uskottavuuskriisiksi”. Niin kauan kuin traditiot, tavat ja rutiinit olivat yleisesti hyväksyttävä ja kannatettuja, asiantuntijoiden puoleen voitiin kääntyä vakiintuneiden kaavojen mukaisesti tiettyissä tilanteissa. Tämän lisäksi tiede oli ainakin suuren yleisön silmissä pitkälti sama kuin traditio, instituutio, sen yleispätevä kantaja, sekä professio, sen äänitorvi. Asiantuntijuuden tripodiam ymmärrettiin aidosti auktoriteetin lähteeksi. Oppineiden, tiedemies-ten, hallitsijoiden ja vartijoiden, tai generalistien, specialistien, advokaattien ja konsulttien väliset erot eivät olleet lähimainkaan niin ilmeisiä kuin nykyään.

Giddens (1995, 123) on tehnyt itsensä tunnetuksi teesillään, jonka mukaan ”ei-traditionaalinen kulttuuri lakkauttaa perimmäiset auktoriteetit”, vaikka tieteelle vielä eri tahoilla suodaankin vaikeiden asioiden lopullisen ratkaisijan auktoriteettiä. Tämä tarkoittaa sitä, että tietovaatteet ja niistä esitetyt metalausumat irtoavat kaavallisesta totuudesta, ja niitä voidaan korjata, mutta ne voivat silti toimia orientaation lähteenä. Hyvän esimerkin tällais-

ta esittää John Horgan teoksessaan *The End of Science*: ”Vaikka sellaisilla termeillä kuten kaaos ja kompleksiteetti on vain vähän tieteellistä merkitystä, ne ovat kuitenkin hyödyllisiä julkisen elämän tarkoituksissa” (Horgan 1997, 237). Toisen esimerkin kertoo norjalaistutkija Björn Hvinden (2000), joka epäilee, että sosiaalipoliitikot ovat rakentaneet laajasti käytössä olevan syrjäytymisen käsitteensä sosiologian aikoja sitten hylkäämien vanhentuneiden käsitteiden varaan, mutta silti se, hämäryydestä ja epämääräisyydestään huolimatta, saa mediassa ja julkisuudessa enemmän huomiota kuin mikään muu käsite. Tietovaateiden irtoamisella kaavamaisesta totuudesta on sekä positiivisia että negatiivisia seuraamuksia niin yksittäisille maallikoille kuin kulttuureille kokonaisuutenakin: yhtäältä vapautuminen yhden ainoan auktoriteetin lähteen tai asiantuntijamonopolin tottelemisesta, toisaalta hämmentyminen alituista väliaikaisuuden tunnetta aiheuttavasta perusteetomuudesta ja epävarmuudesta.

Elämme nykyään monien auktoriteettien maailmassa ja se vaikuttaa yhtä hyvin omaan elämänorientaatioon ja elämänhallintaan kuin kollektiiviseen yhteiskuntapolitiikkaankin. Asennoituminen asiantuntijuuteen ja sitovaksi muodostuvaan asiantuntijamielipiteeseen alkaa muotoutua toisin tai toiselta pohjalta. Tämä näkyy muun muassa siinä, että asiantuntijat ovat yhä enemmän specialisteja, ja siinä, että asiantuntijoiden työnjako ruokkii monenlaisia yleistietämystä. Mutta muutoksesta kertoo myös asiantuntijan ja vasta-asiantuntijan tai asiantuntijan ja maallikon välisen jyrkän raja-aidan asteittainen häviäminen kun muutkin kuin tieteelliseen tietoon perustuvat asiantuntijaverkostot ja episteemiset yhteisöt, maallikoiden tutkimusaktiivisuus jne. valtaavat alaa. Ennen kaikkea sellainen tiedon ja ”sisällön” tuotanto (vrt. Kautto-Koivula 1998), joka ”pesee tietämystä informaatiosta” kesyttäen sitä osaksi arkea.

Asiantuntijuuden jakopinta

Paljon jää asiantuntemuksesta ja asiantuntijuudesta piiloon, jos sitä tarkastellaan vain vakauden tai rutiinin menettämisen kompensoinnin toivossa tai eksistentiaalisen hämmennyksen aiheuttaman ahdistuksen vähentämiseksi. Nikolas Rosen (1994) huomautukset siitä, kuinka modernin asiantuntijuuden leviämisen avainkohtia ovat neuvontakyky (advisory position), luontaiset mahdollisuudet (intrinsic possibilities) sekä avokätiset näköalat (generous perspectives) auttaa näkemään asiantuntijuuden jakopintaa laajemmin. Ehkäpä Rosella on mielessään se nykytilanteelle ominainen, asiantuntijan tilannetta oleellisesti muuttanut piirre, että monimuotoistuva asiantuntemus on korvannut tradition. Kyseessä on tilanne jossa arvioinnin, pohdinnan ja

harkinnan yleisyys merkitsee erilaisten asiantuntijateorioiden, - käsitteiden ja – tulosten jatkuvaa suodattumista takaisin maallikkoväestöön (Giddens 1995, 129), ja jolloin asiantuntijatiedon jatkuvan uudelleenomaksumisen prosessin myötä asiantuntijatiedosta tulee arkielämän autenttisuuden edellytys.

Esimerkki tällaisesta tiedosta on traditiottoman ja mittapuunsa menettäneen ajan kristallipalloksi nostettu arviointi – eli evaluaatiotutkimus, jossa arvioidaan toimenpiteitä ja vaihtoehtoja, kustannuksia ja vaikutuksia, jotta osattaisiin korjata mahdolliset erehdykset ja ennen kaikkea, jotta onnistutaisiin luomaan yleisiä onnistumisen kriteereitä. Tällä tavoin pyritään lisäämään ”osallistujien tietoisuutta niistä arvostuksista ja eduista”, joiden perusteella johonkin toimintaan, pyrkimykseen tai uudistukseen on ryhdytty ja ”joiden vuoksi sitä halutaan ylläpitää” (Sulkunen 1998, 195; vrt. Eräsaari 1999). Tällaisessa tilanteessa esille tuleva asiantuntijuus ei lepää yksinomaisesti spesialistin taitojen eikä ammattipätevyyksien varassa, eikä sen uskottavuus tai luotettavuus myöskään palaudu asiantuntijuuden perinteiseen kolmijalkaan. Tässä on kysymys asiantuntijasta mahdollisuuksien kehittäjänä ja mahdollisuuksien johtajuutena; siis aivan toisenlaisesta problematisointikyvystä ja ymmärrettävyydestä (ks. Eräsaari 1998, 92) kuin mistä perinteisen asiantuntijuuden yhteydessä oli puhetta.

Pohjimmiltaan ei kuitenkaan ole uskottavaa, että asiantuntijuus olisi näin joustavaa, kelluvaa ja tyhjän päällä olevaa. Spesifissäkin tilanteessa, pienissäkin asioissa ja vaihtoehdottomissa tilanteissa asiantuntemuksen avulla etsitään apua orientaatiomahdollisuuksien avaamisessa nykymaailmaan ja nykymaailmassa. Tukea haetaan siihen, miten voidaan suunnistautua epävarmuudessa ja miten hahmottaa olemisen ja ymmärtämisen näköaloja eimääräytyneisyydessä. Tällöin asiantuntemuksessa joudutaan nojaamaan johonkin sellaiseen, joka ei oikeastaan anna mitään vastauksia tai reseptejä, vaan joka vain auttaa suunnistamaan, kyseenalaistamaan, ottamaan tuntumaa tai vain tuomaan helpotusta tukalaan tilanteeseen tai vapautumaan umpikujasta. Tällaisesta käytetään usein viisauden nimeä (Goodman 1995). Kun siis meidän aikamme asiantuntijalta pyydetään neuvoa, tämä neuvo onkin ehkä ”viisauden ja asiantuntemuksen välissä” (Lepenies 1997, 96). Asiantuntijapeliin tuodaan silloin sellaisia asioiden ja ilmiöiden kyseenalaistamiseen perustuvia tekijöitä, jotka eivät lisää varmuutta tai vakautta tai poista tietämättömyyttä, vaan joiden turvin niitä arvioidaan toisin tai niiden tarkastelussa vaihdetaan näkökulmaa. Kyse on perusteiden kontingenssista, eimääräytyneisyyden ja pelivaran aiheuttamasta päättämisen pakosta. Siitäkin ettei päätetä täytyy erikseen päättää.

Asiantuntijuuden kommunikointi

Asiantuntijuuden ja asiantuntijadiskurssien perusteiden, uskottavuuden, luottavuuden ja ymmärrettävyyden kysymyksiä koskeva keskustelu heijastelee kenties meidän eurooppalaisen modernisaatiomme omalaatuista suhdetta asioiden ja olosuhteiden hahmotettavuuden vakavuuteen (Bohrer 2000). Vakavuus tarkoittaa yhtä kuin ”totuus otettuna vakavalta kannalta”, kuten Nietzsche (1989, 88-89) asian ilmaisi, ja josta hän totesi, että ”eikö kaikki, mitä me pidämme tärkeänä, ole meidän ilmiintajamme? Se osoittaa, missä painomme ovat ja mitä varten meillä ei ole painoja”.

Vakavuus on eräänlainen modernin ”aave”. Vakavia asioita koskevat selonteot jätetään asiantuntijoiden tehtäväksi. Vakavuuden perusolemus on voimassa eri maissa ja mitä erilaisempien järjestysten vallitessa. Sen vääränlainen, ei-vakava kyseenalaistaminen muuttuu typeräksi pilaksi, petokseksi tai poliittiseksi provokaatioksi. Sen uskottavuutta ja hyväksyttävyyttä tarkkaillaan ja valvotaan huolellisesti, ja sen murtumisen ajatellaan aiheuttavan turvallisuusongelmia sekä järkyttävän luottamusta asioihin ja ihmisiin. Vakavuutta ympäröivät valistuskampanjat, tieteellisten suuntaviivojen mukaan tehdyt raportit ja informaation tulva. Rationaalisen radikalismien tai radikaalin rationalismin keulakuvina esittäytyvät vakavuuden vartijat eivät ylipäänsä näytä olevan mitään konkreettisia toimijoita tai toimistoja. Usein vain ”tunnet, että sinua tarkkaillaan, mutta et tiedä kuka tai mikä se on” Dirk Baecker (2000, 390) sanoo. Näin ollen vakavuuden vartijoita ei myöskään voi ”potkaista pellolle” eikä niille liioin voi panna ”jauhoja suuhun” (Kohout 1970, 73–74). Vakavuuden ilmapiiri on jotain sellaista, joka panee epäilemään voimameko koskaan päästä tällaisen vakavuuden – kaiken kommunikaation välttämättömän ehdon, kuten Jürgen Habermas olisi voinut sanoa – luo, tai voidaanko asioita ja ihmisiä koskevaan kommunikaatioon ylipäänsä suhtautua muulla tavoin kuin ”vakavasti”.

On uudestaan käännyttävä vakiintuneina odotusrakenteina ja pätevyyskriteereinä ja itsessäänkin asiantuntijuuden välineinä toimivien yhteiskunnallisten instituutioiden puoleen. Vakaan kommunikaation mahdollisuus löytyy niistä. Eihän ole epäilystäkään siitä, etteikö oikeudessa, lääkärin-toimessa, tieteellisessä konferenssissa, sosiaalitoimistossa, luokkahuoneessa ja yrityksissä kommunikoitaisi vakavasti. Kuten Baecker (2000, 390) huomauttaa, ”niissä tarkoitetaan mitä sanotaan ja sanotaan mitä tarkoitetaan”. Jos kuitenkin tarkemmin katsotaan mihin tämä perustuu tai mikä tämän tuottaa, huomataan, että sanomisen ja tarkoittamisen yhteneväisyys ja johdonmukaisuus on etukäteen säädelyä. Tämän kääntöpuolikin näyttää olevan totta: vakavuuden vallitsemisen ehtona on se, että se on etukäteen säädely-

tyä. Näissä tilanteissa omaksuttujen työnjaollisten tehtävien ja roolien vakaavuuden vähentyminen voi tapahtua vain luottamattomuuden, kunnioittamattomuuden ja arvostamattomuuden kustannuksella.

Etukäteissäätelyä ei välttämättä tarvitse hahmottaa vallan käytön jatkuvuuteen ja järjestelmällisyyteen perustuvaksi ”strategiseksi asetelmaksi” (Helén 2000, 473), siis jokapäiväisen toiminnan läpäiseväksi tietoisuudeksi siitä että on tarkkailtavana. Asiantuntijuuden kohdalla kyse on monitahoisemmasta ja välitetyimmästä asetelmasta, jota on selitettävä ensin. Asiantuntijuus on säädeltyä, mutta juuri etukäteistieto ja etukäteissopimukset voidaan ymmärtää ratkaisevaksi selitykseksi sille, miksi tiede (totuusjärjestelmät), professiot (pätevyyskriteerit) ja instituutiot (integraation vakaus) luovat yhtäällä asiantuntijuudelle perustaa, ja antavat toisaalla syyn puhua ”suljetusta asiantuntijuudesta” (vrt. Giegel 1993).

Kukin näistä asiantuntijuuden komponentista luo omien valintojensa – käyttämiensä käsitteiden, teorioiden ja mallien (vrt. Hacking 1999) – välityksellä sen todellisuuden, josta ne puhuvat. Tieteen hierarkiat ja diskurssit lyövät leimansa kommunikaatioon ja asettavat sille ehtonsa. Esimerkiksi tieteellisen diskurssin spesialisoituminen ja sen käyttämä spesifi terminologia estää tekemästä tarkkoja havaintoja sen vaikutusvallasta ja vääjäämättä karsii potentiaalista kuulijakuntaa. Professionien käyttämät teoriat luovat kommunikaatiolle suuntaa-antavia merkityksiä ja menettelytapoja. Professionhan määrittelee, vahvistaa ja legitimoii ongelmanmäärittelyä ja valittuja ratkaisuvaihtoehtoja. Instituutiot toimivat yhteiskunnan ja yksilöiden välitysmekanismeina: yhtäältä ne luovat sopivia toimintaympäristöjä ja toisaalta vakiinnuttavat erilaisten toimintojen yhteensovittamista.

Asiantuntijuus syntyi teolliseen yhteiskuntaan täyttämään lisääntyneen spesialisoitumisen ja kvalifioitumisen asettamia vaatimuksia. Asiantuntijaprosessit ovat suuressa määrin vieläkin kiinni tässä alkuasetelmassaan: niiden avulla järjestetään yhteiskunnallisesti säädeltyä ja tieteen, professionien sekä instituutioiden omalakisesti ja etukäteen säätelemää vakavuutta. Vakavuutta voidaan alituisesti tehdä ymmärrettäväksi, sitä voidaan lujittaa ja sitä voidaan myös välittää. Mutta juuri tämän ”vakavuuden” murtuminen voidaan asettaa keskeiseksi asiantuntijuuden hämärtyamisen tai sen uskottavuuden vähenemisen selittäjäkandidaatiksi. Hämärtyamisen tai uskottavuuskriisin syynä ei siis niinkään ole tieteen, professionien ja instituutioiden pätevyysmenettäminen saatikka sitten niitä kohtaan tunnetun luottamuksen menettäminen vaan vakavuuteen perustuvien etukäteissäätelyjen asteittainen purkautuminen.

Kommunikaation erityisyys

Dirk Baeckerin (2000, 393) antamaa esimerkkiä seuraten voimme tehdä erottelun ensimmäisen asteen vakavuuden ja toisen asteen vakavuuden välillä. Siitä saamme apuneuvon asiantuntijuuden perustassa tapahtuneiden muutosten täsmällisempää tulkintaa varten. Ensimmäisen asteen vakavuus tarkoittaa vakavuuden faktisiteettia: se koskee tämän tarkoituksen ehtojen täsmentämistä itse tarkasteltavien asioiden ja kyseessä olevan kohdemaailman suhteen. Ensimmäisen asteen vakavuus tarkoittaa siis itse asioiden vakavuutta, maailman vakavuutta. Se ”jättää avoimeksi tarkoittaako se, sitä mitä se sanoo, antaen vain ymmärtää sanovansa jotakin ja tietysti myös tarkoittavansa jotakin. Se kutsuu kommunikaatioon” (Baecker 2000, 393). Ensimmäisen asteen vakavuus toisin sanoen ”näkee” totuuden, mutta ei heti ”puhu” siitä.

Baecker (emt.) jatkaa:

Toisen asteen vakavuus on aina vain toisen vakavuutta, toisen, joka ottaa minut vakavasti suhteessa tilanteeseen, ja joka ottaa kommunikaation ja suhteet vakavasti. Tämä vakavuus on myös olosuhteiden vakavuutta, mutta ei maailman vakavuutta, vaan vain kommunikaatiota maailmassa ja maailmasta. Itse maailma jää sen ulkopuolelle. Se ei ole vakavaa eikä ei-vakavaa, ei ironista eikä typerää; se on mitä se on.

Olennaista toisen asteen vakavuudessa on se, että vakavuus riippuu muista, joiden joukkoon voin itsekin kuulua, jos antaudun kommunikaatioon heidän kanssaan. Mutta on yhdentekevää tarkoittaako se vakavuutta vai ei. Voin olla ironinen, moniselitteinen tai epäröivä, mutta sekin otetaan vakavasti, sillä vakavuus ei ole minun vaan kommunikaation vakavuutta. Kun asiantuntijuutta tarkastellaan kommunikaation näkökulmasta, itse kommunikaatiosta tulee asiantuntemuksesta huolehtiva prosessi. Toisen asteen vakavuus rinnastuu siis vakuuttavuuteen (Alapuro 2000). Tällöin asiantuntijuuden kielellinen kompetenssi korostuu: kielihän mahdollistaa erottelut informaation ja tiedottaminen, esittämisen ja hallinnan, toteavien ja performatiivisten aspektien välillä.

Asiantuntijuuden kommunikoinnin kiintopisteenä ei näin ollen ole tieteen pätevyys, profession taito ja instituution kyvykkyys, vaan näiden edellytykset osallistua kommunikaatioon, neuvotteluun ja valintoihin. Asiantuntijuuden ”uskottavuuskriisi”, josta varsinkin 1990-luvun alussa paljon puhuttiin, oli nimenomaan tiede-, professio- ja instituutioperustaan liittyvä kriisi. Mutta liittäessään uskottavuuden asiantuntijuuden tosiasiallisiin toimintamekanismeihin eikä niiden sisällöllisiin ominaisuuksiin, tuo keskustelu tavallaan tuo esille pelkän itsestänselvyyden. Expertiisi on nimit-

täin aina paradoksi (koska maallikoilla ei voi olla mitään efektiivistä keinoa varmistua asiantuntijatiedon luotettavuudesta), pullonkaula (koska asiantuntijan ja maallikon kanssakäymisessä spesialisoituminen, terminologia, hierarkiat ja diskurssit usein aiheuttavat ylivoimaisia ymmärryksiä) ja halkeama (koska asiantuntijuteen aina liittyy perusteiden riittämättömyyttä ja kiistanalaisia käsitteitä).

Paradokseja, pullonkauloja ja halkeama voidaan kuitenkin kommentoida ja niistä voidaan käydä keskustelua. Asiaa voidaan nyt valaista ”suljetun” ja ”avoimen” asiantuntijuuden välisellä erottelulla (vrt. Giegel 1993), jonka tarkasteluun nyt siirryn. Avoimella asiantuntijuudella tarkoitan yksinkertaisesti kontekstinsa avoimeksi jättävää ja kommunikaatiolle (refleksiviteetille, kyseenalaistamiselle, polemiikille jne.) antautuvaa asiantuntijuutta, ja suljettulla sen vastakohtaa.

Suljettu asiantuntijuus

Suljettu asiantuntijuus on ankara ja ehdoton strategia, eetos tai mentaliteetti, jossa asetetaan luja yhteys tietostrategioiden ja spesifien tietosuositusten välille. Siinä asiantuntija nähdään tieteelliseen rationaliteettiin pohjautuvan luotettavan instituution tai profession edustajana. Nehän ovat suljettuja merkityksiä prosessoivia systeemejä, jotka elävät omassa universumissaan, maailmassa jossa ”asioilla” on merkitystä. Tällainen asiantuntijuuden tyyppi on vallalla varsinkin erityisosaamiseen ja teknologioihin perustuvassa kontekstissa (lääketieteessä, oikeustieteessä, insinööritieteissä, liikenteessä jne.), jossa asiantuntijuus ei ole päättämisen tai tulkitsemisen, vaan vankkojen etukäteisjärjestelyjen vuoksi itsestään esiintyvä mekanismi (Amann 1993, 37–38; Giegel 1993, 105–109).

Maallikon on vain seurattava asiantuntijuuden ilmentämää totuutta (tiede), pätevyyttä (professio) ja vakautta (instituutio). Tämä on paitsi asiantuntijaprosessin myös siihen tukeutumaan joutuvan yhteiskuntapolitiikan ”tragedia”. Asiantuntija nimittäin tämentää kohteensa juuri totuuden, pätevyyden ja vakauden nimissä. Suljetun asiantuntijuuden strategiassa tietooperaatiot muotoillaan tuotteina ja tuloksina, joiden mukana kulkevat preskriptiot ja finalisoinnin keinot, ja jotka määrittelevät, perustelevat ja oikeuttavat itsensä.

Suljettu konteksti tarkoittaa esimerkiksi epäsensitiivisyyttä tai torjuntaa asioiden ja ongelmien ilmiö- ja havaintoperäistä todentamista kohtaan, jotta voitaisiin koota voimat juuri tieteelliselle tarkastelulle tunnusomaista ”todellisten” ominaisuuksien tarkasteluun. Tämä voi myös toimia suljetun

ekspertiisin suhtautumistapana epävarmuuteen ja perusteettomuuteen (ks. Gauchet 1997, 202–202). Aikaisempaa monimutkaisemmaksi tai hankalammaksi osoittautuneeseen todellisuuteen tuntuman ottamisenkin on kuljettava tieteen sisäisen teorianjärjestelmän uudelleenarvioinnin (normalisaation, restandardoinnin jne.) tai kyseenalaistamisen kautta, jotka heijastuvat vaikutuksina etukäteisjärjestelyihin ja vakavuuden kommunikointiin, mutta yleisö ja maallikot jäävät tapahtumaksi, joka on pelkästään mahdollinen ja todennäköinen.

Tämä merkitsee samalla asioiden ilmaantumisen tai sen kontekstin kontrollointia ”huolimatta siitä erityisestä merkityksestä tai sisällöstä, mikä asialla kullakin hetkellä tai kussakin tilanteessa on” (Vähämäki 2000, 121). Yleiseen informaatioteknologiaan turvautuminen on suljetun asiantuntijuuden heijastusta nyky-yhteiskunnassa: siinä rekisteröidään tarkasti yleisössä tapahtuvia muutoksia, mutta ennakoidaan mahdollisia muutoksia ”turvautumalla pelkästään kommunikaation ja merkityksellisyyden yleisiin ehtoihin”. Hallinnalla toisin sanoen absorboidaan eli sulatetaan siihen itseensä tai vallataan sille itselleen ympärillä olevaa epävarmuutta ja päättämättömyyttä. Sitä on alituisesti helppo perustella sillä, että perustavanlaatuisesta asiantuntemattomuudesta huolimattakin on tehtävä päätöksiä. Se johtuu olosuhteiden pakosta. Vaikeaselkoisuuden jäsentäminen tai ymmärtäminen on silloin jätettävä.

Avoimen asiantuntijuuden tunnusmerkit

Tieteensisäisiin tehtäviin ja sisäisiin finalisaatiostrategioihin perustuvan suljetun asiantuntijuuden vastakohtana on avoin asiantuntijuus, jossa konteksti jätetään kommunikaation varaan. Täten ei usein ole mitään mahdollisuutta päästä eikä myöskään syytä kiinnittyä vahvasti tieteensisäisiin etukäteisjärjestelyihin tai finalisaatiomenettelyihin (ks. Amann 1993, 39–42; Giegel 1993, 111–113). Tällainen on tilanne usein yhteiskuntatieteessä, koulutuksessa, sosiaalityössä, terapiassa ja palvelusten järjestämisessä. Niissä on hyvin vaikea tehdä jyrkkää erottelua tieteensisäisen ja – ulkoisen absorboinnin välillä. Ensiksi mainittuun strategiaan turvautuminen nimittäin tarkoittaisi oman oksan sahaamista (Giegel 1993, 108). Tämä johtuu tällaisten tieteenalojen tai asiantuntikäytäntöjen suuntautumisesta: sen sijaan että ne vetoaisivat etukäteisjärjestelyihin ne ikään kuin lähettävät signaalin, jolla ilmoittavat olevansa kykeneviä muovaamaan yhteiskunnallisia puitteita ja elämänolosuhteita osallistumalla aktiivisesti niihin liittyviin asiantuntijaprosesseihin sulkematta pois vasta- asiantuntijuutta tai maallikkoperspektiiviä.

Koska avoimen asiantuntijuuden orientaationa on asioihin puuttuminen, se jo lähtökohtaisesti joutuu avoimesti kohtaamaan asiat ja ilmiöt ja on täten sekä riippuvainen toimintahorisontin satunnaisuuksista että saa siitä myös mahdollisuutensa ja pelivaransa. Avoimen asiantuntijuuden on tultava osaksi itse kohde- ja ongelmatilaa ja siten myös sitä koskevaa kommunikaatiota. Ei ole siis mitään järkeä objektivoida tai sementoida kohdealueita, koska näin saatetaan tuhota sen olennaisia voimavaroja tai sisäistä dynamiikkaa. Niinpä avoimessa asiantuntijuudessa painopiste on itse tieto-operaatioiden kommunikoinnilla.

Avoimen asiantuntijuuden institutionaalinen asetelma on usein haihtuva, katoava tai ainakin epävakainen, koska itselegitimointia edellyttävät sekundäärinen asiantuntijuuden muodot ovat perinteiseen asiantuntijuuden kolmijalkaan verrattuna tyhjän päällä (Eder 1998). Niiden turvana tai puitteina ei ole traditiota tai rutiinia, vaan usein vain regulatiivinen idea, jonka avulla ei ole esitettävissä mitään lopullista ratkaisua, vaan se on pelkästään asiantuntemuksen täsmentämistä ja kommunikaatiota suuntaava periaate. Traditio ja rutiini on luotava ja esitettävä sellaisella symbolisella tavalla, että se tulee myös muille tunnistettavaksi. Tässä mielessä avoin asiantuntijuus on tekemisissä vakavuuden ongelman ehtojen kanssa.

Avoimella asiantuntijuudella on erityinen suhde yleisöön. Sen ”perustana” ei ole tieteen, professioiden ja instituutioiden sellaisenaan muodostama kolmijalka, vaan sen on otettava huomioon yleisö, joka ”jokaisen juridisen päätöksen ja tieteellisen esityksen varjona muokkaa voimakkaasti poliittisen järjestelmän ja sen muodostavien eri instituutioiden toimintaa” (Vähämäki 2000, 121). Kuten edellä on esitetty, tiede, professiot ja instituutiot joutuvat vastatusten yleisölle ominaisen välittömän kommunikaation kanssa. Asiantuntijoiden on muokattava tuloksensa, ehdotuksensa ja asiantuntijamielipiteensä sellaisiksi, että yleisö ottaa ne vastaan ”vakavasti” ja usein myös niin, että yleisö ottaa ne vastaan välittömästi. Tähän liittyy silloin myös (vrt. Ravetz 1996, 54–49) uuden selkeyden ja ymmärrettävyyden vaatimus: mikäli tätä ei osata ottaa huomioon yleisöön ei saada kosketusta. Asiantuntijan ja maallikon välille on mahdotonta vetää mitään jyrkkää rajaa, sillä asiantuntija on kuka tahansa yksilö, joka voi osoittaa, että hänellä on erityisiä taitoja tai tietentyypistä tietoa (Giddens 1995, 119). Tämä ”toinen” tai ”sekundäärinen” asiantuntija onkin usein ”ensimmäinen” ja ”primaarinen” kun hän kaiken lisäksi yhdistää tiedon ja toiminnan: hänelle on merkitystä sellaisella tiedolla, joka panee hänessä jotain liikkeelle.

Asiantuntijatieto on osa sosiaalista elämää, sitä voidaan käyttää sosiaalisessa elämässä ja sen mukanaololla on käytännöllisiä vaikutuksia ajatteluun ja toimintaan, vaikka sen avulla ei voitaisikaan ratkaista jotain nimenomaista kysymystä tai ongelmaa. Kuten Arto Noro (2000, 325) on huomauttanut,

”tällöin tulokset eivät mene vain yhteiskunnallisen päätöksenteon ‘tuotekehittelyyn’ yli ihmisten päiden vaan myös suoraan ihmisten päihin, heidän arkitajuntaansa”. Tätä arkitajuntaa ei voida kuitenkaan ”läpítieteellistää” korvaamalla arkitajunnan koodit asiantuntijan operationaalisilla malleilla, toisin sanoen tarkastelemalla ihmisiä ja heidän toimintojaan heidän luonnollisessa ympäristössään käyttäen hyväksi objektiivisten tieteiden olettamuksia ja metodeita. Ihmiset nimittäin elävät arkitajunnan narraatioissaan. Tähän tajuntaan sisältyvä ”käytännön tieto” (tacit knowledge) ja ”taito” (skill) eivät ole ”tieteellistettävissä eli jäännöksettä käsiteltävissä” (Noro 2000, 325). Mutta asiantuntijuus voi silti vaikuttaa arkipäivän koodin sisältöön ja muuttaa niitä konstruktioita, joiden avulla maailmaa tarkastelemme. On siis tarpeellista tehdä erottelu asiantuntijuuden ”operationaalisten mallien” ja arkipäivän ”kulttuuristen mallien” välillä (ks. Eder 1998). Vastaavasti on osattava nähdä milloin maallikot tai vasta-asiantuntijat ”pelaavat” asiantuntijamekanismien tasolla ja milloin taas toimivat kotioloissaan. Erityisen havainnollisesti operationaalisen mallin ja kulttuurisen mallin vastakkaisuus tulee esille riskien yhteydessä, jolloin törmätään riskejä koskevan objektiivisen tiedon ja kulttuurisesti välittyneiden riskikokemusten vastakkaisuuteen.

Näin ollen myös tieteelle, professioille ja instituutioille asettuu uusia vaatimuksia. Kaksinkertaisen kommunikaation ongelmaa on pyrittävä ratkaisemaan yleisön ja instituutioiden suhteita hoitavan erityisen instanssin avulla, sellaisen, joka pystyy käsittelemään kommunikaatiota ja tieto-operaatioita yleensä. Tämä erityinen instanssi on kommunikaation muodollisen säännöstön hallitseva media, joka ”kykenee käsittelemään informaatiota riippumatta informaation sisällöstä” (Vähämäki 2000, 122). Ehkäpä viime aikoina yleistyneet vaatimukset, että spesialistiasiantuntijoiden sijasta tarvitaankin generalistiasiantuntijoita, heijastelee tätä.

Asiantuntijuus nyky-yhteiskunnan toiminnassa

Aikaisemmin asiantuntijatehtävät liittyivät paljolti kansalliseen turvallisuuteen ja yhteiskuntapoliittiseen ohjaukseen (Horgan 1996, 274). Kun tieteen ajateltiin läpäisevän yhteiskunnan, myös yhteiskunnalliset ongelmat oli luontevaa käsittää tieteellisesti ratkottavissa oleviksi ongelmiksi ja tieteen ajateltiin ylipäänsä asettavan yhteiskunnalle ”keskeisiä arvoja”. Tiede yhdistyi edistykseen, palveli kansaa, muokkasi politiikkaa, ratkaisi ongelmia ja loi kaikille yhteisen tarkasteluhorisontin. Tässä kirjoituksessa kuvattujen halkeamien ja katkosten avulla on pyritty osoittamaan, että tilanne on olennaisesti muuttunut.

Viime aikoina esitetyissä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tilaa koske-
vissa katsauksissa ja arvioissa (ks. UNESCO 1999, OECD 1999, Wallerstein
at al. 2000) yhteiskuntatiedettä on kritisoitu siitä, ettei se ole pystynyt rat-
kaisemaan keskeisiä yhteiskunnallisia ongelmia ja ristiriitoja. Keskusteluissa
on myös esitetty vaatimus, että niiden tulisi pystyä vahvistamaan yleisiä py-
syviä arvoja. Tällaiset puheet heijastelevat kaipuuta suljettuun ja eristettyyn
tieteelliseen auktoriteettiin, joka toimii suljetun asiantuntijuuden logiikan
mukaisesti. Samaan aikaan toiset tahot kehottavat pohdiskelemaan yhteis-
kuntapolitiikan kysymyksiä aivan toisella tasolla. Esimerkiksi Ulrich Beckin
(1999, 257) mielestä vanhentuneet käsitteet ovat eräs ratkaiseva pullonkaula.
Hän puhuu zombikategorioista, jotka ovat ”kuolleita kategorioita (ja insti-
tuutioita), jotka elävät pystymättä kuolemaan”. Beckin mukaan ne ovat
”perustavia esteitä aikamme dynamiikan ja haasteiden ymmärtämislle”.

Die Zeit –lehdessä 25.11.1999 julkaistussa haastattelussa Peter Sloterdijk
puhuu siitä, kuinka nyky-yhteiskunnissa itse asiassa on vallalla kahdenlaista
edistystä. Ensinnäkin on olemassa yhteiskuntafilosofisesti reflektoitua edis-
tystä, jonka Schelling, Hegel ja muut määrittivät oikeusvaltiota kohti
kulkevaksi liikesuunnaksi. Toiseksi on sellaista edistystä, joka Sloterdijkin
mukaan tuskin ollenkaan välittyy ensiksi mainittuun edistyksen tyyppiin.
Tätä hän luonnehtii tieteen kehitykseen perustuvaksi pitkälle eriytyneeksi
”kognitiiviseksi” kapitalismiksi. Jälkimmäinen on kehittynyt niin rajusti, että
ensiksi mainittu vain vaivoin –jos ollenkaan – pysyy sen vauhdissa. Tekni-
sesti ja intellektuaalisesti kiinnostava modernisoituminen heijastuu hänen
mukaansa nyt tieteessä ja yrityksissä. Samalla yhteiskunta näyttää olevan
dynaamisinta siellä missä se ehkä on moraalisesti häikäilemättömintä.
Sloterdijkia itseään tuntuu kiinnostavan eniten juuri tämä johtopäätös. Vä-
hintään yhtä kiinnostava on hänen toinen johtopäätöksensä, joka on se, ett-
eivät ”edistys I” ja ”edistys II” näytä enää olevan tuotavissa minkään niille
yhteisen yläkäsitteen alle. Yläkäsitteettömyys heijastuu perinteisen yhteis-
kuntapolitiikan mahdottomuutena, yhteiskuntapoliittisen asiantuntijuuden
ja ongelmanhallinnan vaikeutena, sekä suuntautumisenä informaatio-ohja-
ukseen.

Vuoden 1999 lopulla OECD:n toimesta julkaistussa raportissa ”The So-
cial Sciences at a Turning Point” kerrotaan muun muassa USAn Edustajain-
huoneen tekemästä päätöksestä ”eliminoida yhteiskuntatieteiltä (social
sciences) kaikenlainen tutkimusrahoitus, jolloin nostettiin esille kysymys siitä
edustavatko yhteiskuntatieteet todellista tiedettä” (Aubert 1999, 7). Samassa
yhteydessä yhteiskuntatieteitä itseään syytetään syntyneestä tilanteesta, vaikka
niiden toisaalta annetaan ymmärtää olevan syvempien muutostrendien –
yhteiskuntien kyvyttömyyden analysoida itseään – ”uhreja”. Raportin tee-
moja yhteenvetävän kirjoittajan mukaan yhteiskuntatieteistä ei ole apua työt-

tömyyden, väkivallan ja ympäristön vahingoittamisen kaltaisten suurten ongelmien ratkaisussa. Toisaalta hän myös toteaa niiden kohtaavan vieläkin suurempia odotuksia ja haasteita, sellaisia jotka eivät rajoitu kansallisvaltioiden päätöksentekijöiden informoimiseen, vaan suuntautuvat alistettujen ihmisten mahdollisuuksien lisäämiseen. Ehkä meidän tulee lämpimästi kiittää Edustajainhuonetta ja toivoa sen tekemän päätöksen todella tulevan kaikkien tietoon, jotta havahtuisimme huomaamaan kuinka monimutkaisten asioiden ja ajatusten kanssa joudumme tekemisiin pohtiessamme mitä meidän tulisi tehdä. Kysymys ei todellakaan ole vain maailman vakavuudesta vaan myös sitä koskevan tutkimuksen kommunikoivuudesta: ”Jotta yhteiskunnan tutkimuksella olisi merkitystä, sen täytyy saada lukijansa vakuuttuneeksi siitä, mitä se sanoo” (Alapuro 2000, 71).

Päätökset luovat oman maailmansa ja omat organisaatioperiaatteensa, sellaisen, jolla ei enää ole historiaa eikä omaa itseymmärrystä. Eräässä mielessä ne alkavat luoda omaa historiaansa, jota on alettu kutsua tietoyhteiskunnaksi. Siinä tekniset asiantuntijavälineet pelkistävät kommunikaatiotapahtuman aina jollakin teknologialle ominaisella tavalla, kun taas kommunikaation laatu uhkaa korvautua pelkällä ”asioiden hoidolla”. Tällainen malli, sen policy-relevanssi, sen evaluaatiologiikka ja sen tieto-operatioiden muokkauksen tavan on jo pitkän aikaa tiedetty muistuttavan ”suljettua systeemiä”. Avoimen asiantuntijuuden periaatteellinen merkitys on toki tunnustettu, sitähän edellyttävät jo uudentyyppiset legitimaation vaateet, harkinnan politiikka, julkisuus ja kommunikaation kentät. Sellaisesta refleksiivistä asiantuntijuutta, joka kykenee tunnistamaan faktisiteetin, käsittelemään olemassaolevaa ja osallistumaan keskusteluun, mutta ottamaan näihin ja omaan ”vakavuuteensa” myös kriittistä etäisyyttä, ei vielä kuitenkaan ole tarjottu asiantuntijuuden mallina.

Toisenlaiset asiantuntijuuden ehdot ja perinteisen asiantuntijuuden mallin purkautuminen ovat ilmeisiä. Asiantuntijuus konstruoituu monenlaisilla julkisuuden ja median areenoilla. Passiivinen luottamus asiantuntijuutta rakenteistaviin etukäteisjärjestelyihin ja refleктоimattomaan kommunikaatioon horjuu. Avoimen asiantuntijuuden ehdot ja mahdollisuudet tuntuvat siis monella tavalla olevan läsnä. Uusia kommunikaation ehtoja ei kuitenkaan kunnollisesti tunnetta eikä siten myöskään tiedetä, mitä hyötyä – uutta tietoa, vuorovaikutuksellisuutta, neuvoteltavuutta ja ymmärrystä – asiantuntijatiedon ja maallikkoyleisön kohtaamisesta voidaan saada. Ei löydy sellaista asiantuntemusta, joka ei ole palautettavissa kumpaankaan. Samalla on kuitenkin muistutettava avoimen asiantuntijuuden rajoista: mitään pyöreää pöytää ei ole, tieteen diskurssit ja hierarkiat jäävät elämään, vaikuttavat yhä ja diskurssin valta yhdistyy taidokkaisiin hallitsemistapoihin.

LÄHTEET

- Alapuro, R. (2000): Kolme esimerkkiä vakuuttavuudesta sosiologiassa, teoksessa Linko, M., Saresma, T. & Vainikkala, E. (toim.): Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 65.
- Amann, K. (1993): Wissensproduktion im sozialen Kontext, teoksessa Bonss, W. & Hohfeld, R. & Kollek, R. (toim.): Wissenschaft als Kontext - Kontexte der Wissenschaft. Hamburg: Junius Verlag.
- Aubert, J-E (1999): Summary, teoksessa *The Social Sciences at a Turning Point?* Paris: OECD.
- Barnes, B. (1982): Science as Expertise, teoksessa Barnes, B. & Edge, D. (eds.): *Science in Context. Readings in the Sociology of Science.* Milton Keynes: Open University Press.
- Baecker, D. (2000): Ernste Kommunikation, teoksessa Bohrer, K. H. (toim.): *Sprachen der Ironie - Sprachen des Ernsts.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bohrer, K. H. (2000): *Sprachen der Ironie - Sprachen des Ernsts,* teoksessa Bohrer, K. H. (toim.): *Sprachen der Ironie - Sprachen des Ernsts.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eder, K. (1998): Onko ”todellisuus” todella? Realismi ja konstruktionismi ympäristösosiologiassa. *Tiede & Edistys* 23:2.
- Eder, K. (1997): *Taming Risks Through Dialogue: The Social Function of Discursive Institutions in Late Modernity.* Käsikirjoitus.
- Eräsaari, R. (1998): *The Displacement of Expertise,* teoksessa Hänninen, S. (toim.): *The Displacement of Social Policies.* Jyväskylä: SoPhi.
- Eräsaari, R. (1999): *Menestysuniversumia metsästämissä,* teoksessa Eräsaari, R. & Lindqvist, T. & Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.): *Arviointi ja asiantuntijuus.* Helsinki: Gaudeamus.
- Eräsaari, R. (2001): *Open-Context Expertise.* Käsikirjoitus.
- Frederiksen, F, Hansson, F & Wenneberg, S. B. (2001): *Knowledge assessment in the Agora.* Käsikirjoitus.
- Gauchet, M. (1997): *The Disenchantment of the World. A Political History of Religion.* New Jersey: Princeton University Press.
- Gibbons, M. (1994): Introduction, teoksessa Gibbons, M. et al. (eds.): *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies.* London: Sage.
- Giddens, A. (1995): *Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa,* teoksessa Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: *Nykyajan jäljillä.* Tampere: Vastapaino.
- Giegel, H-J (1993): *Kontextneutralisierung und Kontextoffenheit als Strukturbedingungen der Gesellschaftlichen Risikokommunikation,* teoksessa

- Bonss, W. & Hohfeld, R. & Kollek, R. (toim.): *Wissenschaft als Kontext - Kontexte der Wissenschaft*. Hamburg: Junius Verlag.
- Goodman, R. F. (1995): Introduction, teoksessa Goodman, R. F. & Fisher, W. R. (eds.): *Rethinking Knowledge. Reflections Across the Disciplines*. New York: State University of New York Press.
- Grimmin satuja II (1930). Helsinki: Otava.
- Hacking, I. (1999): *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Helén, I. (2000): *Jälkisanat*, teoksessa Foucault, M.: *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Tammi.
- Hobsbawm, E. (1997): Introduction: *Inventing Traditions*, teoksessa Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horgan, J. (1997): *The End of Science. Facing the Limits of Knowledge in the Twilight of the Scientific Age*. London: Abacus.
- Hvinden, B. (2000): Onko sosiaalipolitiikka osamksunut sosiologian hylkäämät vanhentuneet käsitteet? *Janus* 8:2.
- Kautto-Koivula, K. (1998): *Himoittu uusi tieto*, teoksessa Salin, V. (toim.): *Hiiriä ja ihmisiä. Kolmetoista kirjoitusta satunnaisesta maailmasta*. Helsinki: Viherjuuri Ryhmä.
- Kohout, P. (1970): *Valkoinen kirja*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lepenes, W. (1997): *Benimm und Erkenntnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liotard, J-F (1985): *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Nietzsche, F. (1989): *Iloinen tiede ("La gaya scienza")*. Helsinki: Otava.
- Noro, A. (2000): *Aikalaisanalyysi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä*. *Sosiologia* 37:4.
- Nowotny, H. (1999): *Transgressive competence: the changing narrative of expertise*. *European Journal of Social Theory* 4:2.
- OECD (1999): *OECD Proceedings: The Social Sciences at a Turning Point*. Paris: OECD.
- Ravetz, J. R. (1996): *The Microcybernetic Revolution and the Dialectics of Ignorance*, teoksessa Sardar, Z. & Ravetz, J. R. (eds.): *Cyberfuture. Culture and Politics in the Information Superhighway*. London: Pluto Press.
- Rose, N. (1994): *Expertise and Government of Conduct*. *Studies in Law, Politics and Society* 14:3.
- Saaristo, K. (2000): *Avoim asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen expertiisi*. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66.
- Sloterdijk, P. (1999): *Ein Zeit-Gespräch mit Peter Sloterdijk*, *Die Zeit*, Nr. 28.
- Schmidt, L-H (1986): *Vetandets politik. Experiment*. Stockholm: Symposion.
- Sulkunen, P. (1998): *Johdatus sosiologiaan. Käsitteitä ja näkökulmia*. Helsinki: WSOY.

- UNESCO (1999): World social science report. Paris: Unesco Publishing & Elsevier.
- Vähämäki, J. (2000): 2000-luvun elämä yleisön varjossa, teoksessa Hoikkala, T. & Roos, J.P. (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus.
- Wallerstein, I. et al. (2000): Avoimiin yhteiskuntatieteisiin. Gulbenkianin komission raportti yhteiskuntatieteiden uusjaosta. Joensuu: Joensuu University Press.

Osa II

ASiantuntijat käytännön areenoilla

Susan Eriksson

”HOITAJAN ASiantuntemus on aika VANKKA” – SAIRAANHOIDON AMMATILLISET TULKINNAT

Sekä sairaanhoito että perushoito luokiteltiin asiantuntijatyöksi vuoden 1997 Ammattiluokituksessa. Tällöin sairaanhoitajat määriteltiin erityisasiantuntijoiksi ja perushoitajat asiantuntijoiksi. Vuoden 2001 ammattiluokituksessa sairaanhoitajat saavatkin enää vain asiantuntijan statuksen ja perushoitajat hoitotyöntekijöiden statuksen¹. Ammattiluokan ”pudotus” on herättänyt vasta-argumentteja, jotka perustuvat muun muassa ajatukseen naisvaltaisten ammattien aliarvostuksesta². Ammattiluokituksen merkitys on kuitenkin olennainen: sitä käytetään esimerkiksi palkkaneuvotteluissa, opetussuunnitelmissa ja työnvälityksessä. Yleisesti uskotaan, että virallinen asiantuntijatyön määritelmä antaa mahdollisuuden työn arvostuksen nostamiseen yhteiskunnallisessa mittakaavassa.

Vastaavatko tämänkaltaiset näkemykset sairaanhoidon arkea? Sitoutuvatko sairaanhoitajat ja perushoitajat näkemykseen työstään asiantuntijatyönä vai onko kysymys ainoastaan potilaiden hoitamisesta? Artikkelissa tarkastelen näitä kysymyksiä tutkimalla hoitotyölle annettuja merkityksiä hoitajien haastattelupuheissa. Kyse on erilaisista puhetavoista tai tulkintakehyksistä, joilla hoitajat tekevät ymmärrettäväksi ammatissaan toimimista. Näiden tulkintakehysten valossa hoitotyön ominaispiirteet sekä ammatillisuuden ja asiantuntijuuden vaatimukset tuntuvat olevan paikoin ristiriidassa keskenään.

Pohdin näitä ristiriitoja sen keskustelun kautta, jota käydään asiantuntemuksen hegemoniasta ja asiantuntijavaltaistumisesta. Yhtäältä terveydenhoidon asiantuntemus muokkaa kulttuurista ymmärrystä siitä, mikä nähdään normaalina, joten terveydenhuollon ammattilaisten harjoittama vallankäyttö on tässä mielessä merkityksellistä. Toisaalta kuluttajien tietoisuus erilaisista mahdollisuuksista on lisääntynyt ja sitä myöten terveydenhuoltoon

kohdistuva vaatimustaso on kasvanut. Tämä antaa asiakkaille tai potilaille tilaisuuden kontrolloida terveystalouden tarjontaa.

Ammatillisen identiteetin vaihtelevuus

Ammatillista identiteettiä on tutkittu esimerkiksi ammattikuva ja työorientaation käsitteiden kautta. Ammattikuva kytketään yleensä niihin mielikuviiin, joita ammatin harjoittajalle on työstään muodostunut. Outi Ketolan mukaan sairaanhoidon opiskelijat liittävät sairaanhoitajan ammattikuvaan muun muassa seuraavia ominaisuuksia: ihmisten ymmärtäminen, tunnollisuus, kärsivällisyys, ilon tuottaminen, empaattisuus ja ammattitaitoisuus. Käytännön työssä toimivat hoitoalan työntekijät puolestaan korostavat sitä, että koska työ kohdistuu ihmisiin, se on henkisesti raskasta, vastuullista ja käytännöllisyyttä vaativaa. Työorientaation käsitteellä pyritään vastaavasti hahmottamaan työhön suhtautumisen kokonaisuutta, johon liitetään myös työn asema elämän kokonaisuuden osana. Työorientaation käsitteen valossa hoitotyölle on annettu esimerkiksi taloudellisen toimeentulon välineen, kutsumuksen tai pakon merkityksiä. Keskimääräistä useampi terveydenhuollon toimija pitää työtään kuitenkin kutsumuksena. (Kevätsalo 1994, 80–85.)

Omassa lähestymistavassani pyrin välttämään käsitteitä, joiden kautta ammatillinen identiteetti voidaan ymmärtää ikään kuin pysyvänä olotilana, joka ohjailee kyseisen henkilön toimintaa. Sen sijaan kytken ammatillisen identiteetin niihin puhetapoihin tai diskursseihin (esim. Jokinen ym. 1999), joiden kautta omaa työntekoa tulkitaan. Esimerkiksi jos sairaanhoitaja kyselylomakevastauksessa luonnehtii työtään enemmän kutsumukselliseksi toiminnaksi kuin pakoksi, hän voi haastattelun kuluessa kuitenkin tuottaa merkityksiä näistä molemmista ja vielä sen lisäksi korostaa ammattitaidon tärkeyttä. Yksilöt kuvaavat siis toimintaansa vaihtelevin ja ristiriitaisinkin merkityksin (Potter & Wetherell 1989). Ammatillinen identiteetti ei tässä lähestymistavassa ole toimintaa suuntaava normi, vaan se kytkeytyy niihin merkityksenannon prosesseihin, joiden kautta yksilöt tekevät toimintaansa näkyväksi. Kun ammatillinen identiteetti ymmärretään tällä tavoin liikkuvaksi määreeksi, voidaan tavoitetaan useampiakin nyanseja sairaanhoitotyön arjessa eikä vain muutamia sen ominaispiirteitä.

Tutkimukseni perustuu erään sairaalan sydäntautiosastolla tehtyihin haastatteluihin³. Kiinnitän huomiota niihin tulkintoihin, joita haastateltavat tekevät työstään. Eräät merkitysrakenteet esiintyvät toistuvasti sairaanhoitajien ja perushoitajien haastatteluaineistossa. Ensimmäinen kytkeytyy työikäntä-

töihin, eli hoitajat selvittävät sitä, *mitä tehdään*. Toisessa rakenteessa kuvailaan sitä, *mitä pitää tehdä*, eli ammatillisia vaatimuksia. Kolmas merkitysrakenne kytkeytyy potilashoidon moraalisesti velvoittaviin seikkoihin: hoitajat jäsentävät ammattiaan sen kautta, mikä on tekemisen tarkoitus, eli *miksi tehdään*. Seuraavassa erittelen lähemmin näitä merkitysjäsennyksiä.

Tietämys ja moraalit hallitsevina aineksina

Potilashoito sydäntautiosastolla koostuu monenlaisista tehtävistä. Hoitajat seuraavat potilaan sydämen rytmikäyrää kansliassa sijaitsevista seurantalaitteista ja tekevät tarvittavia toimenpiteitä, jos rytmissä tapahtuu muutoksia. Esimerkiksi akuutti elvytystilanne vaatii nopeaa toimintaa. Sen lisäksi hoitajat muun muassa jakavat lääkkeitä, päivittävät potilastietoja tietokoneohjelman avulla, auttavat potilaita jokapäiväisissä toimissa, neuvovat kotiutuvia infarktipotilaita kotona selviytymisessä, suunnittelevat jatkohoitoa ja opettavat osastolla vierailevia sairaanhoidon opiskelijoita. Kun hoitajat tekevät haastattelupuheessa selkoa näistä käytännön hoitoon liittyvistä toimituksista, he tuottavat tulkintani mukaan praktista puhetapaa tai diskurssia.

Havaitsin, että tällaista praktista merkitysjäsennystä tuotetaan kuitenkin erilaisin retoriikoin. Vaikka käytännöllisessä puhetavassa esiintyykin paljon juuri edellisen kaltaista toimenpiteiden erittelyä, sairaanhoitaja sitoutuu myös lääketieteelliseen merkitysjärjestelmään.

SH: *Se on potilaan katsomista, kuka on tullut, kuka tarttee infarktimeuvontaa, kuka on ohitusleikattu, kuka angina pectoris, kuka läppäpotilas.* (Sairaanhoitaja 16.12.1996/SE.)⁴

Termit *ohitusleikattu* ja *angina pectoris* voidaan lukea lääketieteelliseksi retoriikaksi, mutta tässä yhteydessä niillä tehdään ymmärrettäväksi potilashoitoon kytkeytyviä käytäntöjä. Tieto potilaan sairaudesta on merkittävä, kun *potilaan tilaa katsotaan*. Hoitajien tuottama lääketieteellinen retoriikka kytkeytyy juuri sairaanhoidollisiin yhteyksiin ja praktiseen puhetapaan. Tieto tehdyistä leikkauksista on sairaanhoitajan työssä olennainen pääasiassa sen kautta, millaisia merkityksiä sillä on suunnitellun hoidon kannalta.

Praktisen tulkintakehyksen yhteydessä hyödynnetään myös hoitotieteellistä retoriikkaa. Hoitotiede vakiintui hoitotyön tieteelliseksi oppijärjestelmäksi 1980-luvulla suomalaisissa yliopistoissa. Sitä jäsennetään humanistisen viitekehyksen kautta, jonka tärkeimmiksi elementeiksi kuvataan ihmisen subjektiviteetti, autenttisuus ja vapaus. (Munnukka 1997, 43.) Hoitotieteen

retorinen maisema näyttäytyy inhimillisyyden periaatteita painottavana todellisuutena, jossa vastuullisuuden käsite on keskeinen. (Voutilainen 1998, 141–146.) Esimerkiksi luottamuksen, läsnäolon ja olemassaolokokemuksen termeillä on katsottu olevan terveyttä edistäviä vaikutuksia ja niitä on pyritty määrittelemään hoitotieteen näkökulmasta. Luottamuksen käsite saa hoitotieteellisissä konteksteissa määritelmiä, joiden mukaan se on ”turvallisuuden, läheisyyden, uskon ja toivon kokemusta”. (Sirkka 1998, 82.)⁵ Humanistiseen viitekehykseen artikuloidaan siis eettisiä ja psykologisia merkityselementtejä. Perustan tulkintani hoitotieteellisestä retoriikasta siihen, että siinä on kyseessä vastaavankaltainen merkityksenantotapa.

SH: *Se vähäinen aika siellä siihen ohjaukseen ja potilaan kanssa vuorovaikutussuhteen luomiseen.*

H: *Asettuuko siinä silloin osittain potilaan asemaan ja ajattelee, että se on huono homma?*

SH: *Niin koska kuitenkin tämä työ edellyttää myös tiettyä empaattisuutta ja empaattisuus on niinkun sen toisen lähtökohdista ajattelemista. (...) Niin kuitenkin sen potilaan tavallaan pääomasta aina on kaikessa kysymys. (...) Ja potilaan kanssa vuorovaikutuksessa työskennellen sen motivoitiedon antaminen, asennekasvatus ja kaikki tuo vaikuttaa siihen tietysti. (Sairaanhoidaja 20.5.1986/RJ.)*

Sairaanhoidaja mainitsee tässä termin *empaattisuus* ja määrittelee sen *toisen lähtökohdista ajattelemiseksi*. Lisäksi hän puhuu myös *vuorovaikutussuhteen luomisesta* potilaaseen. Katson näillä termeillä olevan retorisen tason yhteneväisyyttä hoitotieteellisten tekstien kanssa. *Vuorovaikutussuhteen luomisen* käsite voi tarkoittaa vaikkapa potilaan kuuntelemista ja hänen kanssaan keskustelemista, mutta hoitaja ei tuota tämänkaltaisia käytännöllisiä merkityksiä, vaan tekee työtä ymmärrettäväksi hoitotieteellisin termein.

Lääketieteellisen ja hoitotieteellisen retoriikan käyttö on yksi osoitus sairaanhoidajan ammatillisesta tietämyksestä, hänen asiantuntemuksestaan. Tietämys kytkeytyy käytännölliseen tai praktiseen diskurssiin. Asiantuntemusta on mahdollista käyttää hyväksi statusrajojen pystyttämässä ja erilaisten ammatillisten hierarkioiden ylläpitämässä: sairaanhoidajat esimerkiksi vetoavat hoitotieteelliseen asiantuntemukseen ja kyseenalaistavat sillä tavoin muiden toimintaa, kuten ilmenee seuraavasta katkelmasta tutkijan havaintomuistiinpanoja.

Hän kyllä teki tutkimuksensa, mutta ei ottanut potilasta ihmisenä lainkaan huomioon. (...) Koordinoiva osastonhoitaja sitten seuraavana päivänä kertoi, että tämän ongelmana on ollut täydellinen kyvyttömyys vuorovaikutustilanteissa. (Havaintomuistiinpanot 19.5.1986/RJ.)

Ajatukset *potilaan huomioonottamisesta ihmisenä* ja *kyvyttömyys vuorovaikutustilanteissa* kuvaa sitä humanistista arvomaailmaa, johon terveydenhoidossa on ideologisesti sitouduttu. Esimerkissä näitä humanistisia periaatteita esiintyy kontekstissa, jossa osoitetaan jonkun jättäneen ne työssään huomiotta. Tietynkaltainen hierarkkinen suhde muodostuu osoittamalla, että arvioinnin tai arvostelun kohteena oleva taho on maallikko suhteessa toivottaviin hoitotieteellisiin periaatteisiin. Ammatillisten toimijoiden keskinäisissä suhteissa ilmenee siis asiantuntemukselle ja sen puutteelle perustuvaa hierarkkista erottelua. Osoittamalla joltakin ammatilliselta osapuolelta puuttuvan olennaiseksi katsottua tietämystä on eräs tapa tuottaa hierarkkisia suhteita toimijoiden välille työyhteisössä.

Käytännön hoitotyötä jäsennetään siis hoitokäytäntöihin, lääketieteeseen ja hoitotieteeseen liittyvin tulkintakehyksin. Hoitajat rakentavat ammatillista identiteettiään myös lääketieteellisen retoriikan myötä silloin, kun se suuntaa sairaanhoidollisia toimenpiteitä. Olennaisilta näyttävät kuitenkin hoitotieteelliset näkemykset, joiden kautta identiteettiä niin ikään rakennetaan korostamalla esimerkiksi hoitotyössä tarvittavia vuorovaikutustaitoja. Oma ammatillaisen asemaa ylläpidetään humanististen merkitysjäsennysten kautta, joihin hoitotiede pitkälti näyttää perustuvan.

Tieteellinen tieto on siis relevanttia hoitajan ammatillisen minän kannalta. Tuottaessaan merkityksiä erityisistä tieteellisistä järjestelmistä hoitajat tekevät näkyväksi omaa asiantuntijuuttaan. Koska teoreettiseen tietoon pohjautuva oman alueen ammatillinen hallinta on nähty asiantuntijuuden ytimeksi (kuten Haapakorpi esittää tässä teoksessa), voimme siis todeta, että hoitajien status asiantuntijatyöntekijöinä on saanut empiiristä tukea.

Sairaanhoitoa, asiantuntemusta vai kehittymistä?

Työn käytännölliseen toteuttamiseen suoranaisesti liittyvät seikat eivät aineistoni valossa kuitenkaan osoittaudu ainoiksi tavoiksi rakentaa ammatillista identiteettiä. Haastatteluissa esiintyy myös selontekoja siitä, minkälaisia taitoja hoitohenkilökunta tarvitsee työssään. Näin hoitajat tekevät ymmärrettäväksi työnsä ammatillisia vaatimuksia. Erityisen kiinnostavaksi tällä alueella osoittautuukin se, että jotkut haastateltavat korostavat tarvitsemaansa ammattitaitoa tai -tietoa ikään kuin itsestäänselvyyskinä jättämällä erittelemättä sitä, mitä kaikkea tuohon tietouteen kuuluu. Ammattitaidon ja asiantuntemuksen käsitteet tuntuvat siis elävän selonteoissa itsenäisesti siten, että viitataan niiden omaan referentiaaliseen perustaan.

SH: *Ja lähdetään yhdessä lääkärikiertorolle sitten. Perushoitajakin on siinä, meillä on oikein hyvät perushoitajat, vahva ammattitaito on heillä. Sitten lääkärin kanssa on yleensä aika hyvä yhteistyö ja. Kierretään ja katsotaan se tilanne aina potilaskohtaisesti. Hoitajan asiantuntemus on siinä aika vankka.* (Sairaanhoitaja 16.12.1996/SE.)

Esimerkissä *perushoitajien ammattitaito ja hoitajan asiantuntemus* ovat ikään kuin itsenäisiä diskursiivisia ulottuvuuksia. Ne jäsentävät yksittäisinä termeinä ja käsitteinä työn sisällöllisiä vaatimuksia. Tietyn asiantuntemuksen hallitseminen työssä tuntuu itsestäänselvyydeltä, jota ei odoteta kyseenalaistettavan. Asiantuntemus onkin noussut olennaiseksi työelämätoimintaa jäsentäväksi käsitteeksi ja sitä käytetään muuallakin yhteiskunnassa. Herää kysymys, onko asiantuntemuksen käsitteen laaja relevanssi kytkeytynyt siihen diskursiiviseen hegemoniaan, joka vallitsee tietoyhteiskunnan ilmiön ympärillä? Asiantuntemuksen käsitteen käytön kasvulle on hedelmällinen maaperä siinä ajatuksessa, että nykyisin jo kaikessa työssä olisi kysymys jonkin ”tietotaidon” soveltamisesta ja siten kaikessa työssä olisi mahdollista hallita jotakin asiantuntemusta. Asiantuntemuksen käsite hallitsee laajasti myös tietoyhteiskuntateoreettista keskustelua (Aro 1999, 133). Asiantuntemuksen käsitettä viljellään niin ikään arkikielenkäytössä: kysymyksessä lienee olennainen kulttuurinen muutos, jonka katalysaattorina on toiminut informaation ja tietämyksen merkityksen ylenpalttinen korostuminen.

Sairaanhoitajien puheessa tietyn asiantuntemuksen hallintaan liittyy myös ammatissa kehittymisen ajatus. Vuorovaikutustaidot ovat se osa hoitajien ammattitaitoa, jota painotetaan kautta linjan ja kehittymisen ajatus liitetään useimmiten juuri näihin taitoihin. Vuorovaikutustaitojen hallinta ymmärretään ikään kuin yksilön sisäsyntyiseksi ominaisuudeksi ja näissä taidoissa kehittymistä tehdään ymmärrettäväksi myös käsityksellä ihmisenä kasvamisesta. Kiintoisaa on kuitenkin se, että silloinkin kun puhutaan ammattitaidosta lääketieteellisen tietämyksen hallintaan perustuvana ammattitaitona, ammatillinen kehittyminen rinnastetaan itsensä kehittämiseen.

H: *No miten arvostus tässä työyhteisössä sinun työ ja hoitajan työ täällä, ja sitten koko organisaatio koko sairaalaa niin miten se näkyy?*

SH: *(...) Tämä sydänpuoli on vaan erityisesti ollut nyt pinnalla kun on olleet nää ohitusleikkaukset ja laitoshoidot. Tähän asti hoidettu kaikki että kyllä tämä tällaista kehittyvää aluetta on ollut viimeiset kymmenen vuotta. (...) Mutta ei kuitenkaan sen kummemmin kuin minkään muunkaan yksikön... meillä itsellämme on ollut niin paljon sellaista kehittymistä ja uusien asioiden sisäistämistä.* (Sairaanhoitaja 16.12.1996/SE.)

Ammatillinen kehittyminen kytketään esimerkissä oman itsen kehittymiseen, kuten ilmaisussa *meillä itsellämme on niin paljon sellaista kehittymistä*. Ymmärtääkseni hoitaja viittaa tässä laajassa mielessä sydänsairauksien hoitomuotojen monipuolistumiseen ja sille perustuvaan ammattitaidon kehittämiseen. Olen esittänyt, että ammattitietous ja asiantuntemus ovat käsitteitä, jotka elävät itsenäisinä ulottuvuuksina. Uskoakseni asiantuntemuksessa kehittymisen ajatus on vastaavankaltaista diskursiivista todellisuutta, koska siinäkin ei eritellä konkreettisia asioita, joiden suhteen kehittymistä tapahtuu. Ammatillinen kehittyminen saa siis merkityksensä abstrakteista ihmisenä kasvamisen tai itsensä kehittämisen ajatuksista. Asiantuntemuksesta ja ammatillisesta kehittämisestä on tullut osa identiteetinmäärittelyä yhtenä elämän kokonaisuuden osana (Julkunen 2000).

Hoitaja rakentaa ammatillista identiteettiään olemalla asiantuntijan asemassa suhteessa haastattelijaan sen substanssin kautta, joka kuuluu hänen tietämyksensä piiriin. Hoitotieteellisen retoriikan esiintyminen puheessa on osoitus vain yhdestä alueesta sairaanhoitajan asiantuntemuksessa. Se seikka, että asiantuntemus tai sen tärkeys esiintyvät puheessa yksittäisenä käsitteellisenä kenttänä, on eräs asiantuntijavaltaistumisen prosessin olennainen sivuvaikutus. Luulenkin, että aineistossa esiintyvä tapa käyttää asiantuntemuksen käsitettä on osoitus käsitteen kulttuurisesta hegemonisoitumisesta sekä työelämässä että sen ulkopuolella. Kyse ei ole erityisesti juuri sairaanhoitajien ammatista, sillä voisi olettaa, että vastaava merkityksenannon tapa esiintyisi muidenkin ammattien edustajien haastattelupuheissa ja muillakin kulttuurimme retorisilla kentillä, kuten esimerkiksi politiikassa. Tässä mielessä asiantuntemuksen painottamista ei voi pitää sairaanhoitajan ammatillisen identiteetin erityispiirteenä, koska sillä lienee laajempaakin kulttuurista relevanssia.

Asiantuntemus ja humanismi – paradoksiko?

Eräänä olennaisena tekijänä potilaan etuja korostavassa puhettavassa näen sen, että puhettavan kautta on mahdollista legitimoida myös keskenään ristiriitaisia näkemyksiä potilashoidon ympäriltä. Myös niissä konteksteissa, joissa hoitotieteellisiä periaatteita kritisoidaan, potilashoitoa koskevilla moraalikäsitteillä on keskeinen asema. Puhettavaa käytetään oikeuttamaan sellaisia näkemyksiä, että yksilökohtaiset ammatilliset tavoitteet hoitotyössä olisivat epäedullisia potilashoidossa. Henkilökohtaisten ammatillisten tavoitteiden ei katsota olevan moraalisesti sopivaa työssä, jossa potilaiden tarpeiden huomioon ottaminen katsotaan pääasialliseksi työtä normittavaksi teki-

jäksi. Vastustus suuntautuu oman edun tavoitteluun, jonka katsotaan olevan seurausta muun muassa työn tuloksellisuuden mittaamiseen liittyvistä seikoista.

H: *No minkälaisiin ihan tommosiin päämääriin sä työssäsi pyrit? Mikä susta on kaikkein tärkeintä?*

AH: *Kyllä se on tietenkin tää potilaan hyvinvointi. Että ei mulla ainakaan ole minikään laatusta kilpailua niinkun henkilökunnan kesken, niinkun sanotaan nyt tätä kannustusrahaaniin kyllä musta tuntuu, että se on vähän vaikuttanut negatiivisesti, että siis se potilas herkästi unohtuu ja.*

H: *Teillä on otettu käyttöön se?*

AH: *Joo. Potilas herkästi mun mielestä unohtuu siinä tapauksessa että ruvetaan sitä itseä tuomaan esille ja silloin sanotaan, että me-henki jollain tavalla kärsii tai ei jollain tavalla, vaan se kärsii, koska me työskennellään yhdessä, kaikkien pitäisi työskennellä yhtä hyvin potilaan parhaaksi, potilaan hyvinvoinnin eteen niin tällainen kannustusrahasysteemi on mun mielestäni, musta se on tosiaan hölmö. (Apuhoitaja 20.5.1986/RJ.)*

Haastattelukatkelmassa potilaan etujen ensisijaisuuden ja ammatillisen kilpailun välille tuotetaan moraalinen kuilu. Se näyttää kehittyvän myös individualistisen ja kollektiivisen työorientaation väliseksi ristiriidaksi, jolloin yhteisöllisyyden aspekti saa moraalisesti korkeamman statuksen.

On kiinnostavaa, että kritiikkiä hoitotiedettä kohtaan legitimoidaan humanistisen retoriikan kautta, vaikka hoitotyön oppijärjestelmä itsessään konstituoidaan ja oikeutetaan vastaavan kaltaisin argumentein. Näen näiden samankaltaisten diskurssien vastakkaisten logiikoiden kytkeytyvän siihen, että humanistiset arvot ovat olennaisia moraalisia arvoja länsimaisissa ihmisyyhteisöissä ja erityisesti terveydenhoidossa. Niiden kautta on mahdollista näyttää, miten luotettavia ollaan silloin kun kysymyksessä on ihmisten terveys: jopa omat henkilökohtaiset työn tavoitteet ovat alisteisia hyvän potilashoidon kollektiiviselle normille. Kysymys voi olla siis pitkälti uskottavuuden luomisesta yhteiskunnassa näissä kulttuurisesti hyväksytyissä periaatteissa.

Toinen tulkinta voisi olla se, että hoitotyössä vaikuttaa uhrautuvuuden tai epäitsekkyuden moraalisia elementtejä, jotka liittyvät läheisesti uskomukseen hoitotyöstä kutsumusammattina. Tutkimusten mukaan kutsumukseen kytkeytyvä hegemonia vaikutti hoitajan ammatissa pääasiassa sodanjälkeisten vuosikymmenien aikana. (Alasuutari 1996, 125.) Uhrautuvuudella näyttää edelleen olevan merkittävä asema hoitotyön ammattikuntien keskuudessa, vaikka yksilöllisen asiantuntemuksen hegemonia onkin vallannut alaa nykyajan työelämäkulttuureissa. Kritiikki henkilökohtaisia ja professionaalaisia

tavoitteita kohtaan implikoi sitä, että ne modernit arvot työmarkkinoilla, joissa painotetaan yksilöllistä pätevyyttä, ovat vastakkaisia kollektiiviselle uhrautuvuuden mentaliteetille.

Potilaan etuja painottavalla diskurssilla on ainakin yksi olennainen funktio: siinä konstruoidaan sairaalatyön moraalialue, joka velvoittaa toimijoita yhteisöllisesti. Kuitenkin tämän diskurssin kautta voidaan perustella toisilleen vastakkaisia käsityksiä. Yhtäältä niissä määritellään hyvä potilashoito niiden termien kautta, jotka nousevat humanistisista perspektiiveistä. Toisaalta niiden kautta kritisoidaan hoitotyön oppijärjestelmää argumentoimalla, että professionaaliset tavoitteet eivät ole tarkoituksenmukaisia potilashoidossa, sillä potilaan tarpeet voivat hukkuu näiden tavoitteiden toteuttamisyrityksiin. Mielestäni se on osoitus siitä, että humanistiset periaatteet kytkeytyvät kollektiiviseen uhrautuvaisuuden periaatteeseen ja ovat siten vastakkaisia yksilöllisen ammattipätevyyden arvon kanssa.

Hoitaja rakentaa ammatillista identiteettiään erilaisten diskursiivisten elementtien kautta, joilla he jäsentävät suhdettaan työhön. Ensinnäkin se tapahtuu niissä käytännöllisissä ulottuvuuksissa, joita ilmennetään lääketieteellisessä ja hoitotieteellisessä retoriikassa. Nämä organisoivat hoitotoimintaa erilaisiksi institutionaalisiksi käytännöiksi. Hoitajan ammatillinen minuus näyttää rakentuvan myös yleisempien kulttuuristen merkitysten tasolla, kuten asiantuntijatyön ja ammattitaidon käsitteiden käytössä. Asiantuntemuksen käsitteellä viitataan sen omaan referentiaaliseen perustaan, ikään kuin käsitteen käyttö sinällään riittäisi kertomaan sen, mitä elementtejä hoitajien työssä vaaditaan. Tällainen käsitteistö tuntuu elävän itsenäistä elämää ja uskon, että puhetapa on osoitus siitä yhteiskunnallisesta murroksesta, joka liittyy yksilöllisen asiantuntemuksen ja ammattitaidon korostumiseen julkisessa keskustelussa. Yksilöllisen asiantuntemuksen kautta hahmotettava ammatillistumisen ideologia on läpäissyt työelämää koskevat diskurssit laajemmasakin mittakaavassa. Ammatillisen identiteetin rakentuminen kytkeytyy siten olennaisesti myös laajempiin yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin.

Tämä voidaan tulkita asiantuntijavaltaistumisen yhdeksi ilmenemismuodoksi: mikäli työn arvostusta perustellaan virallisestikin sillä, onko se asiantuntijatyötä vai ei, kysymys on näiden argumenttien vallasta määritellä sosioekonomisia suhteita ja hierarkioita (Kinnunen 2001). Seurausvaikutukset ovat varsin konkreettisia: terveydenhuollon asiantuntijoiden on myös helpompi vaatia itselleen etuisuuksia, kuten parempia palkkoja. Asiantuntijuus ikään kuin legitimoit itse itsensä yhteiskunnallisella arvoasteikolla.

Potilaasta puhutaan – kohteesta asiakkaaksi

Olen tähän mennessä käsitellyt niitä yhteneväisyyksiä, joita hoitajien haastatteluissa ilmenee suhteessa ammatillisiin opinkappaleisiin sekä yleisempiin työelämässä vallitseviin suuntauksiin. Kutsumustyön ja asiantuntijatyön välinen ristiriita ilmenee niillä puhetapojen tasoilla, joilla hoitajat tuottavat ammatillista identiteettiään.

Tässä jaksossa käsitelen hoitajien puhetta potilaasta. Tarkastelen sitä, miten ja millaisissa yhteyksissä hoitajat rakentavat asiantuntijuuttaan potilaan kautta ja minkälaisia identiteettejä potilaille itselleen tullaan samalla tuottaneeksi. Näyttää siltä, että potilasta koskevat asemoinnit sijoittuvat tietynkaltaiselle jatkumolle, jossa potilas voidaan yhtä lailla nähdä sekä erilaisten toimenpiteiden kohteena että yksilönä, jolla on mahdollisuuksia myös kyseenalaistaa sitä, mitä hoitajat tekevät.

Potilas kohteena lääketieteessä ja hoitotyössä

Potilas saa erilaisia diskursiivisia toiminta-asemia muun muassa selonteoissa sairauksista ja erityisistä toimenpiteistä. Potilas voidaan esimerkiksi *viedä leikkaukseen* tai hänelle voidaan *antaa liotushoitoa*. Näissä yhteyksissä potilaan asema määräytyy hoitajan ammatillisen valta-aseman kautta: potilas on hänen hyväkseen tehtyjen lääkinnällisten ja hoitotoimenpiteiden kohde ja hoitaja puolestaan aktiivinen osapuoli. Tämän lisäksi potilas konstruoidaan puheessa hänen tilaansa koskevien määritelmien kautta, kuten esimerkiksi *sydänvajaatoimintainen*, *vuodepestävä* tai *perushoidettava*. Lääketieteelliset metonymiat, kuten *leukemia*, ovat yksi tapa rakentaa potilasidentiteettiä. Metonymialla tarkoitetaan ilmaisua, jossa kuvattavan kohteen jokin ominaisuus edustaa koko kohdetta (Lakoff & Johnson 1980, 35–40).

SH: Ennen leukemiat hoidettiin aika pitkälle samassa huoneessa kuin muut potilaat, kun ei ollut eristystä. Mutta nyt kun on eristys huoneita niin eristetään ja ne työllistää sitten. (Apuhoitaja 21.5.1986/RJ)

Potilas saa identiteettinsä sairautensa kautta: se, että tietty potilas sairastaa leukemiaa, kilpistyy ammatillisessa kielenkäytössä yhdeksi käsitteeksi, jonka kautta potilas identifioidaan. Tämänkaltaisessa ammattikielessä on usein kysymys ekologisesta tai säästeliäästä kielenkäytöstä: se että käytetään leukemiapotilaasta nimitystä *leukemia* lienee osoitus siitä, että hoitohenkilökunta kykenee kommunikoidaan keskenään joutuisasti hyödyntämäl-

lä tiettyä ammattislangia ja että se edesauttaa työnteon sujuvuutta. Potilaan kannalta termi ei tietenkään ole kovin imarteleva, mutta hoitajan kannalta tämänkaltaisella ammattislangilla on funktionaalista merkitystä.

Seuraavassa esimerkissä esiintyy niin ikään käytännöllinen tulkintakehys, mutta siinä on kyse hoitotieteellisistä merkityksenannon tavoista. Potilas saa tässä katkelmassa kahdenlaisia toimintapositioneja – sekä toimenpiteen kohteen aseman että yksilöllisen aseman.

H: *No jos sä ajattelet ihan tätä "Aikaa ihmiselle" -kampanjaa jota Tehy kampanjoi niin minkälaisia ajatuksia sulle siitä syntyy?*

SH: *(...) Kyllä siinä tarvetta olisi potilaitten kanssa selvittää monenlaisia asioita, että kun ne loppujen lopuksi on niin vieraita ja ne tarvii erilaista valistusta ja terveyskasvatusta ja silloin sitä oli, silloin sitä annettiin. Ja ne oli hirveen tyytyväisiä.* (Erikoissairaanhoidaja 23.2.1989/RJ)

Esimerkissä potilas on taho, jolle muun muassa *annetaan valistusta*. Terveyskasvatuksen antamistilanne tarkoittanee asetelmaa, jossa hoitaja neuvoo potilasta asioissa, jotka koskevat hänen elämäntapojaan. Samassa puheenvuorossa potilas näyttäytyy kuitenkin myös eräänlaisena yhteistyökumppanina: hän on taho, jonka kanssa *selvitellään asioita*. Hoitotieteellisessä retoriikassa pyritään tällaiseen potilaan yksilöllisyyden huomiomiseen. Tapa määrittää potilas eräänlaisena yhteistyökumppanina selittynee sillä, että hoitotyön periaatteissa pyritään pois sellaisesta ajattelusta, jossa potilas olisi vain ruumis, joka täytyy parantaa. Potilas halutaan nähdä yksilönä, jolla on oikeus tasavertaiseen kohteluun sairaalalaitoksessa ja joka tuo sinne koko persoonansa eikä vain ruumistaan. (esim. Munnukka, 1997.) Hoitotieteellistä retoriikkaa hyödyntämällä tuotetaan asiantila, jossa hoitaja on humanin ihmisasiantuntijan roolissa.

Koska potilas tässä esimerkissä konstruoidaan myös valistamisen kohteeksi, herää sellainen ajatus, että potilaan yksilöllisyys on verrattain kaksinaista siinä merkityksessä kuin se näyttäytyy hoitajien erityisasiantuntemuksena. Keskustelussa asiakaslähtöisestä asiantuntijuudesta painotetaan sitä, että asiantuntijan on otettava huomioon asiakkaan yksilöllisiä tarpeita (esim. Mutka 1998). On kuitenkin esitetty, ettei auttamistoimen asiakas kykene välttämättä vaikuttamaan häntä koskeviin asiantuntijakäytäntöihin, vaikka toiminnassa halutaankin siihen pyrkiä (Juhila & Pösö 2000, 57). Tämän aineiston valossa näyttää siltä, että asiakkaan tarpeita otetaan luonnollisesti huomioon, mutta niitä kuitenkin määritellään erilaisten asiantuntijakäytäntöjen sisällä. Potilasta koskevat ammatilliset määrittelyt rakentavat hoitajan asemaa asiantuntijana.

Potilas on subjekti – hoitotyön palveluhenkinen moraal

Vaikka potilas määritelläänkin usein erilaisten lääketieteellisten ja hoitotyön toimenpiteiden kautta, hänet nähdään kuitenkin myös palveluja käyttävänä asiakkaana, jonka vaatimuksia ja toiveita pitää kunnioittaa. Vaikka tässäkin puhettavassa potilaalle tuotetaan omaehtoinen identiteetti, kyseinen diskursiivinen kenttä on erilainen verrattuna inhimillisyysetoriikkaa viljelevään kenttään: potilasta ei tuoteta sairastuneena ihmisenä, jonka yksilöllisiä tarpeita, vaan palautteeseen kykenevänä ja siten myös hoitotyötä kontrolloivana tahona. Potilaalla on valtaa kyseenalaistaa sairaanhoidon asiantuntijuutta.

SH: *Potilasvaihto on isompi ja aina vaan vanhempia ja huonokuntoisempia hoidetaan ja sama jengi kuitenkin tekee työt. On tullut lisää kiirettä ja se että tehdään periaatteessa samat työt. Tilanne on hirveen huono, huonompi kuin ennen. Meille on niin paljon puhuttu potilaiden oikeuksista, että siitä tulee semmoinen illuusio, että terveyskeskuksissa ei osata hoitaa eikä hoideta, että se näkyy vaatimuksina päästä ylemmälle portaalle hoitoon. Useimmiten omaiset vaativat vanhusten puolesta.* (Sairaanhoitaja 16.12.1996/SE)

Tässä merkitysmaailmassa potilaan harjoittamalla vallankäytöllä on myös konkreettisia seurauksia: esimerkiksi ilmaistaan, miten potilaiden taholta tullut palaute terveyskeskusten toimintaa kohtaan on aiheuttanut sydäntauteihin erikoistuneelle osastolle lisäkuormitusta. Potilas ei tässä diskursissa ole vain toimenpiteiden kohde tai sairauden kantaja ja siten erilaisten terveydenhuollon sosiaalisten ja institutionaalisten rakenteiden ylläpitäjä, vaan myös vaativa kuluttaja, jolla on valtaa valita paikka, minne haluaa hoidettavaksi. Potilas on valintoihin ja vallankäyttöön kykenevä yksilö, jonka sana painaa.

Tässä tekstinäytteessä potilaan toimijuus on keskeisessä asemassa. Potilas asemoidaan aktiiviseksi osapuoleksi, joka esittää *vaatimuksia*. Tämänkaltaisen retoriikan lisääntyminen on yhtäältä yhteiskunnallisen ja kulttuurisen yksilöllistymisen suuntauksen osoitin mutta toisaalta myös sen osoitin, että asiantuntijajärjestelmien ylläpitämisessä yksilön näihin järjestelmiin kohdistamalla luottamuksella on olennainen merkitys. (Giddens 1990, 88–91; Giddens 1995, 235.) Luottamusta koetetaan ylläpitää olemalla kaiken aikaa selvillä potilaan mielenliikkeistä sen suhteen, mitä hän potilashoidolta ja asiakaspalvelulta odottaa.

Retorisen ilmapiiirin muutos sairaalamaailmassa kuvastaa myös suuntausta, jonka myötä liiketaloudelliset markkina-arvot nousevat julkisellakin sektorilla yhä keskeisemmäksi, vaikka kunnallisen terveydenhuoltojärjestelmän kollektiivisen hyvän ideologinen asema onkin edelleen vankka. Profiessoiden kehittyminen skandinaavisissa maissa on kiinnittynyt hyvinvointivaltion ra-

kentämisen perustalle (Konttinen 1991), jolloin eräänlaisen altruistisen motiivin voidaan katsoa vallinneen. (Julkunen 1994, 200.) Tämä katsanto professionaalien yleisönpalveluhenkisyydestä on ollut olennainen anglosaksisissakin professioteorioissa. (esim. Millerson 1946.)

Ideali professioista kollektiivisen hyvinvoinnin turvaajina on kuitenkin kokenut romahduksen myöhemmässä teoreettisessa keskustelussa, jossa painotetaan sitä, että professiot suojaavat omia etuoikeuksiaan monopolisoidulla asiantuntemuksensa (Brante 1988). Erityistiedon spesifioituminen erillisille ammattiryhmille on näkemykseni mukaan ollut osaltaan vaikuttamassa siihen, että kollektiivisia arvoja painottava palveluhenkisyys sairaalamaailmassa on muuntumassa yksilöllisesti räätälöityjen hoivapalvelujen markkinointihenkisyydeksi.

Suuntausta kutsutaan konsumeristiseksi ideologiaksi terveydenhuollossa, joka ilmenee palvelujen tuotteistamisessa tekemällä ne asiakkaille houkuttelevaksi. Tätä kuvaa keskustelevuuden tai vuorovaikutteisuuden lisääntyminen erilaisissa potilaan ja henkilöstön välisissä institutionaalisissa käytännöissä. (Sarangi & Slembrouck 1996, 137–141; Hall, Sarangi & Slembrouck 1999, 295.) Esimerkiksi erilaiset potilastytyväisyyskyselyt ovat yksi osoitin siitä, että terveyspalvelujen tasoa kontrolloidaan vuorovaikutuksessa potilaan kanssa ja edelleen se on osoitin julkisen sektorin markkinaarvoistumisen ilmiöstä, jossa tämänkaltaiset vuorovaikutusmuodot rakentavat uusia institutionaalisia käytäntöjä. Haastatteluaiaineistossa kyseistä sosiaalista muutosta heijastaa asiakkuuden, palvelun ja laadun käsitteiden käyttö suhteessa hoitoon ja hoivaan.

Potilaan ja hoitajan välinen suhde näyttäytyy tässä retorisessa muutostendenssissä tasa-arvoisempana juuri potilaan kuluttajan aseman kautta. Potilas on palveluja tarvitseva asiakas ja hoitaja palvelujen asiantuntija, mutta hoitaja on kuitenkin riippuvainen asiakkaan odotuksista. (Järvinen 1990, 117; Hugman 1991, 5.) Asiantilan voi tulkita myös siten, että kyse on kasvavasta asiantuntijavallasta: terveydenhuoltopalvelujen käyttäjä joutuu alistumaan tilanteeseen, jossa hänelle sekä tuotetaan tarpeet että tarjotaan niihin ratkaisumalleja. (Bauman 1996, 145.) Asiantuntijuuden korostuminen ja erikoistuminen terveydenhoitoammateissa johtaa myös siihen, että sosiaaliset kysymykset eriytetään tarkkarajaisiksi ongelmiksi, jolloin myös normaalin rajat asetetaan entistä varmemmin ammatillisten auktoriteettien toimesta. (Tuomainen ym. 1999; Kangas & Karvonen 2000, 181–185). Terveydenhuollon ammattilaisten hallitsemisissa diskursseissa muodostetaan ne raamit, joiden sisällä rakentuu kulttuurinen ymmärrys ongelmista ja niiden ratkaisumahdollisuuksista.

Hyvä potilashoito asiantuntijan identiteetin oikeuttajana

Väitetään, että diskurssissa muodostuvilla identiteeteillä on ideologinen funktio muun muassa siksi, että niillä on sosiaalisia seurauksia (Potter & Wetherell 1989). Keskustelutilanteessa tai kirjoitetussa teksteissä toimintapositioista käydään jatkuvaa neuvottelua: niitä voidaan varata, niitä voidaan tuottaa toiselle ja niistä voidaan käydä kiistaa. Tämä tekee sosiaalisen elämän ja siinä omaksutut valtasuhteet joustaviksi ja muutosalttiiksi: toimintapositiot eivät ole vakaita, sillä vastarinnan mahdollisuus on aina olemassa. (Foucault 1972.) Sydänosaston hoitajien haastatteluissa sekä itselle että potilaille varatut ja tuotetut identiteetit vaihtelevat konteksteittain: saman haastattelun puitteissa potilas voidaan nähdä sekä lääketieteellisenä terminä että inhimillisenä yksilönä. Vaikka nämä positiot vaikuttavatkin toisilleen vastakkaisilta ja tekevät potilaan aseman erilaiseksi eri yhteyksissä, ne kuitenkin elävät puhe-tilanteissa rinnan. Esimerkiksi vaikka yksilöllisyyden kunnioittamisen etiikkaa korostetaankin erilaisissa hoitokäytännöissä, potilas luonnollisesti asetetaan myös erilaisten hoitotoimenpiteiden kohteen asemaan, jossa hänen roolinsa on olla passiivinen.

Tutkimusaineistoni on pääasiassa hoitajan puhetta työstään: se operoi sillä refleksiivisellä merkityksenannon alueella, jolla suhdetta työhön ja potilashoittoon tehdään muille ymmärrettäväksi. Tällä merkityksenannon tasolla hoitotieteellinen diskurssi kuvastaa sitä asiantuntemusta, jota ilmentämällä hoitajat puolustavat ammatillista reviiriään ja tuottavat merkityksiä oman ammattikuntansa toiminnallisesta kulttuurista. Laadukas ja ihmisläheisesti toteutettu potilashoito on koossapitävä moraalinen ja normatiivinen sääntö ammattikunnan itseymmärryksessä.

Hoitajat ovatkin saaneet asiantuntijavaltaa muun muassa hoitotieteen omaksumisen kautta. Tiede on toiminut sairaanhoitajan ammatin teoreettis-metodologisena substanssina ja se on edesauttanut ammattikunnan professionaalista eriytymistä. Lääketieteen ja hoitotieteen välillä oleva jännite on itse asiassa arjen tasolla käytävää kamppailua asiantuntijuudesta eri ammattiryhmien välillä. Kamppailu on kulminoitunut potilashoittoon suuntautuvissa näkemyksissä: tarvitseeko potilas enemmän yksilöllistä ja kunnioittavaa kohtelua, vai riittävätkö henkilökunnan nykyiset vuorovaikutustaidot? Entä tarvitaanko vuorovaikutustaitoihin erityistä koulutusta? Kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen filosofia on hiljattain vallannut alaa myös lääkäreiden keskuudessa, sillä nykyisin puhutaan ennen kaikkea lääkäreiden vuorovaikutustaitojen elvyttämisestä. Asiantuntemuksen tai sen puutteen kautta voidaan siis tulla myös legitimoineeksi erilaisia ammattiryhmien välisiä hierarkkisia suhteita.

Hyvä potilashoito on luonnollisesti hoitajan ammattilaisuuden ja asiantuntemuksen peruslähtökohta ja ammattitaito koetaan sinänsä tärkeäksi asiaksi. Ammatissa kehittyminen ja urasuuntautuminen nähdään toisaalta olevan usein ristiriidassa hyvän potilashoidon kanssa sen itsekkyyden takia, jonka uralla kehittymiseen katsotaan liittyvän. Näkemykseni mukaan hoitajat joutuvat kamppailemaan ammatillisuutensa suhteen eräänlaisella altruismin ja egoismin välisellä akselilla⁷, jossa kulttuurisesti ja historiallisesti määräytynyt uhrautuva hoivaidentiteetti törmää jatkuvasti kehittyvällä asiantuntijatiedolla operoivaan nykyaikaiseen ammattilaisidentiteettiin.

Potilaan yksilöllisyyttä ja subjektiviteettia pyritään korostamaan hoitotyön ja –tieteen diskursiivisilla kentillä. Tällä retoriikalla on paljon merkitystä hoitajan ammatillisen identiteetin kannalta ja ammatillisen kompetenssin ylläpitämisessä. Potilas asemoidaan sairaalakäytäntöjen kontrolloijaksi sen myötä, että potilaspalautteella on osoitettu olevan huomattavaa merkitystä hoitotyön kehittämisessä. Siten potilas on myös vallankäyttäjän asemassa.

Tämänkaltainen ”uusi” potilasidentiteetti osoittaa työelämän markkina-arvoistumista; hoitoalan ammattilaisilla on palvelujen tarjoajan ja potilaalla valikoivan kuluttajan rooli. Tämän terveydenhuollossakin käynnissä olevan ideologisen muutosprosessin myötä potilaan ja hoitohenkilökunnan välinen vuorovaikutus on saanut uusia muotoja. Kulutusyhteiskunnassa asiantuntijapalvelujen ja kysynnän välistä tasapainoa pidetään yllä luottamuksen kautta, jota pyritään rakentamaan yhä uudelleen palvelun tuottajan ja asiakkaan välille. Yhteiskunnan asiantuntijavaltaistuminen ei siis ole ainoastaan yksipuolinen valtasuhde: vastavalta realisoituu kuluttajissa, joilla on vapaus valita asiantuntijapalvelujen välillä ja joille erilaista asiantuntemusta joudutaan markkinoimaan.

Hoitajien perinteinen kutsumusammattiin kytkeytyvä rooli uhrautuvinä ihmisauttajina täydentyy ihmisasiantuntijan roolilla. Hoitotyön tieteellistäminen kytkeytyy prosessiin, joka on käynnissä kulttuurisesti laajassa mielessä: tietoyhteiskunnan ilmiötä yleisesti konstruoivat asiantuntemuksen soveltamisen, osaamisen sekä tiedon tuottamisen ja hyödyntämisen ajatukset näyttävät olevan läheisiä myös ihmisasiantuntijoille. Kaiken kaikkiaan se on merkityksellistä nykyaikaisen toimihenkilön ammatillisen identiteetin kannalta. Asiantuntemus ja sitä rakentava retoriikka voidaan ymmärtää osoituksena toimihenkilön sosiaalisesta asemasta omassa organisaatiossa ja sitä, että mitä enemmän häneltä edellytetään tiettyä kokonaisnäkemystä työssään, sen parempi asema hänellä on tuon organisaation hierarkiassa

VIITTEET

- 1 Ks. Ammattiluokitus 1997, Tilastokeskuksen luokituspalvelut, WWW-dokumentit <http://www.tilastokeskus.fi/luokituspalvelut/ammattiluokitus/asiantuntijat> ja <http://www.tilastokeskus.fi/luokituspalvelut/ammattiluokitus/erityisasiantuntijat> sekä Ammattiluokitus 2001, Käsikirjoja 14, Tilastokeskus, Hakapaino Oy, Helsinki.
- 2 Ks. Merja Kinnusen tutkimus 2001 ”Luokiteltu sukupuoli”, joka käsittelee ammattiluokitusasemien muutoksia sairaanhoitajien ja insinöörien kohdalla.
- 3 Aineisto on koottu vuosina 1985–1986, 1989 sekä 1996. Se koostuu kyselylomakkeista, haastatteluista ja havainnointiraporteista.
- 4 Sulkumerkeissä haastateltava, haastatteluajankohdan päivämäärä sekä haastattelijan nimikirjaimet. RJ merkitsee Riitta Järvistä, joka kokosi aineistoa 1980-luvulla. SE merkitsee Susan Erikssonia, joka kokosi sitä vuonna 1996. Aineistokatkelmissa H merkitsee haastattelijaa, AH apuhoitajaa, PH perushoitajaa, SH sairaanhoitajaa, OH osastonhoitajaa ja YH ylihoitajaa.
- 5 Vaikka kyseiset viitteet ovatkin peräisin eräästä uusimmista suomalaista hoitotieteellisen kielen kehittämiseen liittyvästä ammattikirjallisuudesta, tällainen terminologia ei sinänsä ole uutta terveydenhuollon kontekstissa. Esimerkiksi hollantilainen lääketieteen professori Jerome Gaub esitteli jo vuosina 1747 ja 1763 näkökohtiaan ruumiin ja sielun välisestä yhteydestä muun muassa seuraavanlaisin otsikoin: ”Tukahdutetun vihan haitalliset vaikutukset ruumiiseen”, ”Vastarakkauden puutteen haitalliset ruumiilliset vaikutukset” ja ”Ilon, uskon ja rakkauden hyödylliset ruumiilliset vaikutukset”. (Latinasta englanniksi kääntänyt Rather 1965, 139–196.) Tuohon aikaan vastaavanlaiset anti-mekaaniset näkemykset sairaanhoitoon olivat kuitenkin vielä varsin marginaalisessa asemassa. (Wicks 1998, 36–37.)
- 6 Merkki (...) tarkoittaa puheesta väliltä poistettuja kohtia.
- 7 Professioteoreettisissa keskusteluissa altruismista ja egoismista niiden katsotaan kuvaavan professioiden vastakkaisia toimintalogiikoita suhteessa niitä hyödyntävään yhteisöön. (ks. esim. Hellberg 1999, 27.)

LÄHTEET

Alasuutari, P. (1996): Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Vastapaino, Tampere.
Ammattiluokitus 1997. Tilastokeskuksen luokituspalvelut. WWW-dokumentti.
<http://www.tilastokeskus.fi/luokituspalvelut/ammattiluokitus/asiantuntijat>

- Ammattiluokitus 1997. Tilastokeskuksen luokituspalvelut. WWW-dokumentti. [Http://www.tilastokeskus.fi/luokituspalvelut/ammattiluokitus/erityisasiantuntijat](http://www.tilastokeskus.fi/luokituspalvelut/ammattiluokitus/erityisasiantuntijat)
- Ammattiluokitus 2001. Käsikirjoja 14. Tilastokeskus, Hakapaino Oy, Helsinki.
- Aro, J. (1999): Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora. Acta Universitatis Tamperensis 654.
- Bauman, Z. (1996): Postmodernin lumo. Vastapaino, Tampere.
- Brante, T. (1988): Sociological approaches to the Professions. Acta Sociologica (31), 2: 119–142
- Foucault, M. (1972): The Archaeology of Knowledge. Tavistock, London
- Giddens, A. (1990): The Consequences of Modernity. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1995): Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, U., Giddens, A. & Lash, S.: Nykyajan jäljillä. (suom. Lehto). Vastapaino, Tampere.
- Hall, C., Sarangi, S. & Slembrouck, S. (1999): The legitimation of the client and the profession: Identities and roles in social work discourse. Teoksessa Sarangi, S. & Roberts, C. (toim.): Talk, work and institutional order. Discourse in medical, mediation and management settings. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Hellberg, I. (1999): Altruism and utility. Two logics of professional action. Teoksessa Hellberg, I., Saks, M. & Benoit, C. (toim.): Professional Identities in Transition: cross-cultural dimensions. Almqvist & Wiksell International, Södertälje. Monograph from the Department of Sociology no 71, Göteborg University.
- Hugman, R. (1991): Power in caring professions. MacMillan, London.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1999): Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino, Tampere.
- Juhila, K. & Pösö, T. (2000): Auttamisen organisaatiot ja ongelmien tulkinnat. Teoksessa Jokinen, A. & Suoninen, E. (toim.): Auttamistyö keskusteluna. Vastapaino, Tampere.
- Julkunen, R. (1994): Hyvinvointivaltiollisen professioprojektin katkos. Tiede ja edistys 3/1994
- Julkunen, R. (2000): Elämänpolitiikka. Teoksessa Hoikkala, T. & Roos, J.P. (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Gaudeamus, Helsinki.
- Järvinen, R. (1990): Asiakastyö – vuorovaikutusta ja tilannetajua. Teoksessa Korvajärvi, P., Järvinen, R. & Kinnunen, M.: Muutokset kiireen keskellä. Työelämän tutkimuskeskus, sarja T7/1990, Tampereen yliopisto.
- Kangas, I. & Karvonen, S. (2000): Terveys sosiologia ja postmoderni. Teoksessa Kangas, I. & Karvonen, S. & Lillrank, A. (toim.): Terveys sosiologian suuntauksia. Gaudeamus, Helsinki.
- Ketola, O. (1994): Loputonta jakamista. Teoksessa Ketola, O. & Kevätsalo, K.: Ammatti vai elämäntehtävä? Sosiaali- ja terveydenhuollon työ ja organisaatiot murroksessa. Painatuskeskus Oy, Helsinki.

- Kevätsalo, K. (1994): Työn tekijät: Professionaalit ja naiset. Teoksessa Ketola, O. & Kevätsalo, K.: Ammatti vai elämäntehtävä? Sosiaali- ja terveydenhuollon työ ja organisaatiot murroksessa. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Kinnunen, M. (2001): Luokiteltu sukupuoli. Vastapaino, Tampere.
- Konttinen, E. (1991): Perinteisesti moderniin: professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Vastapaino, Tampere.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980): Metaphors we live by. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Millerson, G. (1946): The qualifying associations. Routledge & Kegan Paul, London.
- Munnukka, T. (1997): Hoitamaan oppiminen ja opettaminen. Acta Universitatis Tamperensis 579, Tampere.
- Mutka, U. (1998): Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Sophi, Jyväskylä.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1989): Discourse and Social Psychology. Sage Publications, London.
- Rather, L.J. (1965): Mind and body in eighteenth century medicine. University of California Press, Berkeley.
- Sarangi, S. & Slembrouck, S. (1996): Language, bureaucracy and social control. Longman, London & New York.
- Sirkka, K. A. (1998): Luottamus. Teoksessa Sonninen, A-L ym. (toim.): Hoitotyön ulottuvuuksia: näkökulmia ammattikieleen. Suomen sairaanhoitajaliitto ry., Helsinki.
- Tuomainen, R. & Myllykangas, M. & Elo, J. & Ryyänen, O-P (toim.) (1999): Medikalisaatio – aikamme sairaus. Vastapaino, Tampere.
- Voutilainen, P. (1998): Vastuullisuus. Teoksessa Sonninen, A-L ym. (toim.): Hoitotyön ulottuvuuksia: näkökulmia ammattikieleen. Suomen sairaanhoitajaliitto ry., Helsinki.
- Wicks, D. (1998): Nurses and Doctors at Work. Rethinking Professional Boundaries. Open University Press, Buckingham.

Tarja Vähäaho

ASiantuntijuus ja rajanylitykset

Tarkastelen kirjoituksessani asiantuntijatoimintaa ja sen tutkimista seuraavilla rajapinnoilla:

1. yhteiskuntatieteilijän suhdetta lääketieteen asiantuntijatoiminnan tutkimiseen,
2. toiminnan kehittämistä terveydenhuollon asiantuntijatyössä,
3. terveydenhuollon asiantuntijoiden yhteistoiminnan muutosta

Nykyinen terveydenhuoltojärjestelmämme on monista organisaatioista ja ammattilaisista koostuva palveluntuottajien verkosto. Ammattilaisten toimiva yhteistyö yli organisaatorajojen on haaste potilashoidon jatkuvuudelle ja horisontaaliselle asiantuntijuudelle. Tarkastelen kirjoituksessani verkostoituneen asiantuntijatoiminnan ristiriitoja sekä mahdollisuuksia, joita asiantuntijat joutuvat kohtaamaan ja ratkaisemaan sairaalan ja terveysaseman yhteisiä potilaita hoitaessaan.

Kirjoitukseni taustalla oleva aineisto on kerätty kolmen vuoden (1997–1999) aikana Hyks Lasten ja nuorten sairaalan (jatkossa Lastensairaala) kehittämishankkeen¹ yhteydessä. Kehittämistyö kohdistui sairaalan ja terveysasemien yhteistyön parantamiseen pitkäaikaissairaiden lapsen hoidossa, jotka olivat hoitosuhteessa yliopistosairaalan ammattilaisiin, terveysaseman ja neuvolan ja usein myös aluesairaaloiden asiantuntijoihin. Työn tuloksena kehitettiin terveydenhuollon ammattilaisten, tutkijoiden ja lasten vanhempien panoksella uusi yhteistyöväline ”hoitosopimus”.

Välineenä hoitosopimus tarjoaa mahdollisuuden sopia hoitoyhteistyön koordinoinnista, vastuusta ja keskinäisestä yhteistyöstä perheen ja ammattilaisten kesken. Uuden työvälineen käyttöönotto synnytti uusia työtapoja vanhojen käytäntöjen rinnalle. Uuden ja vanhan toiminnan kohtaaminen nosti näkyviin yhteistoiminnan muutoksen mahdollisuuksia terveydenhuollon asiantuntijatyössä. Nämä mahdollisuudet liittyvät asiantuntija- ja maallikko-

tiedon väliseen suhteeseen, hoitovastuun uudelleen käsittämiseen, erikoissairaanhoidon ja perusterveydenhuollon välisen tiedonkulun ja vuorovaikutussuhteen muutokseen.

Kirjoituksessa kuvaan aluksi yhteiskuntatieteilijän positiota lääketieteen kentällä. Sen jälkeen kuvaan kehittämistyötä, jolloin esittelen kehittävän työntutkimuksen teoreettis-metodologisesta välineistöstä kaksi nk. historia-analyysi ja toiminnan syklinen malli.

Yhteiskuntatieteilijä lääketieteen kentällä

Minulla oli oikeus liikkua vapaasti sairaalan tiloissa tutkimusaineiston keräämisen ajan ja olin tervetullut seuraamaan lääkäreiden ja sairaanhoitajien työskentelyä. Vapamuotoisten kahvikeskustelujen lisäksi saatoin vielä aineiston keräämisen päätyttyä tarkistaa tulkintani oikeutettavuutta asiantuntijoilta itseltään. Sain heiltä neuvoja tutkimukseni pitkäaikaissairaiden lasten sairauden luonteesta, hoidosta sekä tulkinta-apua, kun koin spesifin asiantuntijatiedon olevan tarpeen yhteiskuntatieteilijän ymmärryksen tarkistamisessa. Minulla oli mahdollisuus käydä sähköpostikeskusteluja joidenkin lääkäreiden kanssa kehittämishankkeen päätyttyä ja tutkimustyön alettua. Tämä kaikki oli mahdollista kehittämishankkeessa syntyneiden suhteiden takia. Kehittävän työntutkimuksen piirissä tehdyt tutkimukset perustuvat usein organisaatioissa toteutettuihin kehittämishankkeisiin ja hankkeiden aikana kerätyt aineistot palvelevat projektien päättymisen jälkeen tutkimusaineistona. (Engeström 1995 ja Virkkunen J. & Engeström Y. & Pihlaja J. & Helle M. 1999). Alettuani keräämään tutkimusaineistoa olin ollut Lastensairaalan kentällä jo vuotta aiemman projektimme työllistämänä ja siten olin henkilökunnalle ennestään tuttu.

Maisa Honkasalo (1994) on esittänyt, kuinka vieraudesta voi olla etunsa ja tuttuudesta haittansa tehtäessä etnografiaa tutussa yhteisössä. Jälkimmäisessä saattaa olla vaikeutena nähdä ”toisen silmin”. Yhteiskuntatieteilijänä en voi väittää tuntevani saati jakavani hoito- tai lääketieteen tietoperustaa ja merkitysmaailmaa enkä niitä perusteita, joilla alan asiantuntijoiden teot merkityksellistyvät. Tämän yhteiskunnan jäsenenä potilas, tutkija ja ammattilaiset kuitenkin jakavat saman kulttuuris-yhteiskunnallisen kontekstin.

Asiantuntijat ovat spesialisteja omalla alallaan, mutta he eivät välttämättä ole spesialisteja työhönsä liittyvien muiden kuin sisällöllisten kysymysten alalla. Asiantuntijat eivät välttämättä tunne kiinnostusta oman erikoisosaamisen ulkopuolisiin kysymyksiin tai työnsä sosiaaliseen rakentumiseen, vaan heille riittää oman erityistehtävän suorittaminen optimaalisella tavalla.

Kuitenkin eri ammattikuntien ja organisaatioiden tehtävät liittyvät toisiinsa ja näiden suhteiden tutkiminen tarjoaa uusia mahdollisuuksia myös ydin-tehtävien toteutuksen uudelleen järjestämiseen. Suomessa terveydenhuollon hallinnollinen ja taloudellinen päätäntävalta on pidetty pitkälle oman profession hallussa eikä sairaaloiden tai terveyskeskusten johtoon ole valittu terveydenhuollon ulkopuolisen ammattikunnan edustajia. Oman työn kehittäminen on tätä kautta ollut profession itselleen tärkeätä niin sisällöllisesti kuin taloudelliselta kannalta (Suomen lääkäriliitto 1999 ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri 1998).

Olen tutkinut terveydenhuoltoa aiemmin sekä työskennellyt siellä, mutta määrittelen paikkani terveydenhuollon kentällä pyrkimättä kilpailemaan asiantuntemuksesta ammattilaisten kanssa. Sampsa Hyysalo (2000) toteaa, että mikäli tutkija ei halua rajata tutkimustaan vain sosiaalisten aspektien tutkimiseen irrottamalla se itse asiantuntijatyön sisällöstä (potilaiden hoitamisesta tapauksessani), on tutkijan hyväksyttävä näkökulmansa rajallisuus toisen asiantuntijakunnan osaamisalueella. Tutkijaroolia (vrt. Grönfors 1982, 88, 93) on kehittävässä työntutkimuksessa kuvattu tapahtumien kulkuun aktiivisesti puuttavana, tapahtumien tallentajana, tapahtumien kriittisenä erittelijänä ja omien tekojensa ja tulkintojensa reflektiivisenä arvioijana (Engeström 1995, 126). Jari Eskola ja Juha Suoranta (1996, 79) kirjoittavat, että havaintojen teko on subjektiivista ja valikoivaa toimintaa, jossa tutkija tekee havaintonsa tutuista ja käsitteellisistä asioista ennako-oletustensa ohjaamana.

Kehittävä työntutkimus on kontekstuaalinen tutkimusote, jossa tavoitteeksi on asetettu tutkia instituutioiden muutosta tietyssä konkreettisessa työtoiminnassa, vanhan ja uuden toiminnan jännitteitä, sekä toiminnan muuttamisen ehtoja ja välineitä (Miettinen 1993, 14). Erittelemällä kriittisesti asiantuntijoiden työn sosiaalista ja historiallista rakentumista sekä tekemällä toimintaa näkyväksi voi yhteiskuntatieteilijä antaa oman asiantuntemuksensa terveydenhuollon ammattilaisten käyttöön. Työtoimintaa havainnoitiin konkreettisissa potilaan hoitamiseen liittyvissä tilanteissa. Arjen tekoja taltioitiin ja niiden systemaattiseen tallentamiseen pyrittiin haastattelujen lisäksi. Tutkimusaineistoksi kelpasi tieto, mikä on nauhoitettuna, asiakirjoissa tai tutkimusraportin muodossa taltioituna, ”realistisesti” olemassa.

Valikoituja kuvanauhoja näytettiin kehittämisistunnoissa ammattilaisten kriittisen keskustelun käynnistämiseksi. Yksittäisten ammattilaisten kokemuksen ja lausumien subjektiivisuus, mikä nauhalla kuultiin tuli kollektiivisen uudelleen arviointiin. Ritva Engeström (1999, 124–131) on arvioinut kuvanauhoitetun aineiston käyttöä ja etuja sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön tallentamisen välineenä. Kuvanauhoittamalla on mahdollista saada taltioitua monta samanaikaista tapahtumaa kerralla: ihmisten liikkeet, pu-

heen, ympärillä olevat ihmiset, ihmisten ja esineiden vuorovaikutuksen, tilankäytön jne. muodossa, johon tutkija voi helposti palata analyysinsä myöhemmissä vaiheissa.

Kehittävässä työntutkimuksessa tutkija ei lähde tulkitsemaan aineistoaan ”suoraan” vaan tulkinta suoritetaan teoreettisten välineiden avulla. Aineistosta etsittiin työn häiriö- ja ongelmakohtia, jotka olivat tulos toiminnan ristiriidoista (yleinen tapa toimia) eivät yksilön suorituksista (ks. Toikka & Kuivanen 1993 ja R. Engeström 1999, 248). Aineistoon keräsin työprosesseja ja toimintatapoja, jotka ovat organisaatiolle tyypillisiä, mutta aiheuttavat potilaan hoitamistoiminnalle ongelmia.³ Selvitin videokuvaamilleni ammatillisille etsiväni yleistä toimintatapaa, mikä ei yksilöidy henkilön käyttäytymiseen, ominaisuuksiin tms. henkilökohtaisuuksiin, vaan on kollegojen ammatillisesti hyväksymä tapa toimia. Havaintojen tekemistä ohjasivat teoreettiset intressit. Jo haastattelukysymykset johdettiin toiminnan teoreettisen mallin avulla, mitä kutsutaan toimintajärjestelmäksi. (Engeström 1995, 41–47, 133.) Siten, että toiminnan eri osa-alueista, kuten säännöistä, työnjosta, työvälineistä hankittiin tietoa.

Tutkijana en havaintoja ja haastatteluja tehdessäni pyrkinyt vaikuttamaan tutkittavien tekoihin tai ymmärrykseen, mutta niin tapahtui kehittämistunnoissa työntekijöiden kollegoiden, tutkijaryhmän puheenvuoron ja potilaiden taholta. Kehittämistuntojen kollektiivisena tuotoksena syntyi hoitosopimusmenettely. Sen käyttöönotto oli merkittävä vaihe positioni kannalta. Kysymysten esittämisen ja havainnoinnin rinnalla otin informantin roolin tilanteessa, jossa hoitosopimus oli uusi käytäntö. Sen toteuttaminen herätti kysymyksiä varsinkin niissä ammatillisissa, jotka eivät itse olleet osallistuneet sen kehittämiseen.² Kehittämishankkeen etenemisen vaiheet määrittivät siis merkittävästi tutkijan positiotani.

Työntekijöillä oli kokemuksia toimimattomasta yhteistyöstä, luottamuspulasta ja organisaatioiden välisestä epäsymmetriasta, joten jaoimme yhteisen intressin luoda asiantuntijoiden yhteistyöstä sujuvampaa. Monasti sain kuulla asiantuntijoiden ja potilaiden reflektiivisiä pohdintoja omista asenteistaan, ennakkoluuloistaan ja tulevaisuuden visioista. Lisäksi sain taustatietoa kysymysteni ulkopuolelta, mikä omassa työssä, omassa ammatissa, yhteistyössä omien kollegoiden ja muiden ammattilaisten ja työyhteisössä koettiin vaikeaksi, turhauttavaksi ja muutosta vaativaksi asiaksi. Yhtä hyvin sain kuulla, mikä toimii mainiosta tai mitä ei ole syytä muuttaa. Tutkimusintressini, käytännön toimintatapojen kehittäminen ja tutkiminen oli siten henkilökunnan ja potilaiden tiedossa. Koin avoimuudestani olleen apua tutkimieni ammattilaisten haastatteluun orientoinnissa, yhteistyön kannalta oleellisten kysymysten kehittämisessä ja kiinnostavien tutkimuskysymysten muotoilussa.

Tutkijan roolin merkitystä aineistonkeräysvaiheessa ei tule kiistää, ihmistieteessä tutkija on väline, jonka avulla tietoa hankitaan (Raunio 1999). Tutkimuskysymykset ja aineiston analyysi voidaan kuitenkin asettaa siten, että tutkijan osuus voidaan arvioida suhteessa tutkimuskysymyksiin. Seuraavassa esimerkki analyysistani, jossa tutkijan puhe on otettu mukaan.

Sairaanhoitaja: *...paino 14.6. Sitten on pituus 88.2. Selvä nyt voi pukea päälle...ja sitten mennään sinne prick-testeihin. Nehän laitetaan tuohon käsivarteen.*

Potilaan äiti: *Joo, sille on kerran ennenkin tehty.*

Sairaanhoitaja: *Ai, täällä meillä vai onks se?*

Potilaan äiti: *Ei, kun Aurorassa.*

Sairaanhoitaja: *Aurorassa, joo, joo.*

[tilanne päättymässä huoneesta siirtymiseen, kun kysyn]

Tutkija: *Niin, olitteks te käynyt täällä ajanvarauspuolella aiemmin?*

Potilaan äiti: *Tällä puolella?*

Tutkija: *Niin, päivystyksessähän te kävitte, mutta?*

Potilaan äiti: *Sairaalapäivystyksessä ja terveyskeskuspäivystyksessä.*

Sairaanhoitaja: *Mutta, ette täällä ajanvarauspuolella?*

Potilaan äiti: *Ei.*

Kysymykseni näyttää aluksi tuovan esille sen, ettei sairaanhoitaja olisi ollut tietoinen potilaan aiemmista käynneistä tai hoitohistoriasta. Asian voisi myös tulkita siten, ettei hoitaja ollut pitänyt tietoa niin merkittävänä, että olisi selvittänyt potilaan aikaisemmat käynnit valmistautuessaan kohtaamiseen. Myöhemmässä haastattelussa hoitaja kuitenkin kumoo oletukseni ja kertoo tienneensä potilasta hoidetun Aurorassa ja valmistautuneensa vastaanottoon; mutta paljastuu, että työkäytännöissä olisi kehitettävää. Tutkijana tehtäväni ei kuitenkaan ole lähteä arvuuttelemaan, kertoiko sairaanhoitaja totuudenmukaisesti vai ei, ja esittää siitä erilaisia tulkintoja, vaan kohdistan huomioni ”totuudesta riippumattomaan” tekijään – työkäytäntöön, mikä aiheutti epäjatkuvuuden potilaan hoidossa.

Sairaanhoitaja: *”Siis mun pohjatiedot on se, että mä oon eilen valmistanu noi paperit. Ja itseasiassa mä kyllä, ku mä punnitsin sitä lasta, ni tiesin sen Auroran jutunkin ja ajattelin, että jos ois luku aikasemmin sen, se ois voinu lukee jossan tuolla tekstissä, mis hällä Auroran paperitki ois ollu tääl valmiina. Mutta tota noin ja tässäähän kyllä, kyllä tota tilataanki, kun tiedetään että on. Tässä on Auroran papereita koko toi hylly täynnä. Et jos me ennalta tiedetään, että potilasta on aikasemmin siel hoidettu niin tilataan paperit.”*

Hoitaja kertoo lukeneensa potilaan paperit liian myöhään ehtiäkseen enää tilata niitä toisesta organisaatiosta. Käy ilmi, että jos hoitaja olisi tiennyt, että

aiemmin tapahtuneet osastohoidon aikana potilaan papereita ei oltu tilattu, hän olisi sen tehnyt. Hoitaja ei ollut tiennyt asiaa ajoissa, vaan oli luullut Auroran papereiden tulevan oman yksikkönsä papereiden mukana. Tässä tapauksessa tutkija vaikutti kysymyksellään keskustelun kulkuun saaden uutta informaatiota organisaatioiden välisestä tiedon vaihdosta sekä saman organisaation eri yksiköiden (poliklinikan ja osaston) toiminnan jatkuvuudesta.

Kysymykselläni ei kuitenkaan ollut mitään vaikutusta siihen, miten tieto oli kulkenut organisaatioiden välillä ja sisällä, mutta sillä oli se vaikutusta, että sairaalassa käynnistettiin keskustelu potilaspapereiden siirrosta organisaatioiden välillä. Tiedonkulkua pohtiessani huomasin, että sitä rajaa, mistä asioista tutkija kykenee joitain sanomaan on tietoisesti haettava. Kuvaan seuraavassa esimerkin kautta tätä rajaa.

Tutkija: ”Tiedätsä siitä, että onko Jussia hoidettu Lasten ja nuorten sairaalassa?”

Terveysaseman omalääkäri: En, en. Ei oo ollu mitään ... ei oo täällä mitään merkintää eikä tota yhtä ainutta epikriisiä tai paperii. Nää on lasten terveysaseman päivystyslappuja nää mitä on.... mitään tietoa mulla ei oo tai diagnooseja, että hän ois käyny Lasten ja nuorten sairaalassa.

Tutkija: Hänellä on todettu astma tuolla Lasten sairaalan osastolla syyskuussa [nyt 11/97] Missä vaiheessa sä toivoisit, ett sulle tulis jotain tietoo?”

Tutkija voi helposti tarkistaa potilaan asiakirjoista onko tieto siirtynyt, mutta ellei hänellä ole lääketieteellistä pätevyyttä, hän ei voi itse arvioida ovatko ”oikeat” tiedot siirtyneet tai mitä tietoa olisi pitänyt siirtyä. Tätä on kysyttävä asiantuntijoilta ja potilalta. Asiantuntijoilla voi olla eri näkemyksiä siitä, mikä tieto on sisällöllisesti relevanttia, joten tutkijan tehtävänä on ottaa selvää eri näkökulmista: mitä tietoa, milloin ja miksi he olisivat tarvinneet tässä tilanteessa? Kiinnitin kysymykseni potilastapauksiin, jotta erikoissairaanhoidon, perusterveydenhuollon ja vanhempien näkökulmat konkretisoituvat.

Kehittämiprojektin aikana pyrin sellaisen aineiston hankkimiseen, millä muutos voidaan osoittaa, jos sitä on tapahtunut. Tämä rooli on poikkeuksellinen ihmistieteiden kentässä ja vaatisikin perusteellisemmän metodologisen ja tieteenfilosofisen selvityksen kuin tässä on mahdollista antaa. Lyhyesti voidaan kuitenkin todeta, että vaihtuvan kehittäjän ja tutkijaroolin myötä tutkijan osuus aineiston hankinnassa, kuten kysymyksen tai kommentin esittäminen tai tiedon välittäminen asiantuntijoiden välillä on huomioitava tutkimuskysymyksiä asetettaessa ja aineiston analyysia suunniteltaessa.

Toiminnan kehittämisen jäsentäminen syklisenä prosessina

Kehittävässä työntutkimuksessa asiantuntijuutta on lähestytty työssä oppimisen ja toiminnan kehittämisen näkökulmasta. Peruslähtökohtana oppimisenäkemyksessä on, että kollektiivisessa vuorovaikutuksessa asiantuntijat voivat yhdessä synnyttää ja oppia, jotain mitä ei vielä kehittämisen alkaessa ole olemassa (Engeström 1995, 87). Sairaalan johto tilasi kehittävän työntutkimuksen projektin uusien mahdollisuuksien löytämiseksi tilanteessa, jossa Lastensairaalan tehtävät olivat laajentuneet. Kahden lastensairaalan (Aurora ja Lastenkliniikka) toiminnot oli yhdistetty, joten yhteistyö perusterveydenhuollon suuntaan oli tullut yliopistosairaalalle entistä tärkeämmäksi tehtäväksi yhden tason poistuttua pääkaupunkiseudun hoidon porrastuksesta.

Toiminnan kehittämisen yhtenä keskeisenä teoreettisena välineenä toimii ekspansiivisen syklin malli (ks. myöhemmin kuvio 1.). Kehittämisen eteneminen ja siihen liittyvä oppimisprosessi, jota kehittävässä työntutkimuksessa kutsutaan ekspansiiviseksi oppimiseksi on kollektiivinen ja asteittain etenevänä prosessi. Prosessiin voivat osallistua ne, keiden työtä kehittäminen koskee sekä ne, jotka ovat toiminnan kohteena eli sairaalan ollessa kyseessä, potilaat. Kehittämistunnoissa asiantuntijat ottivat lapsipotilaiden vanhempien kokemuksellisen tiedon tasavertaisesti ammattilaisten kokemuksien ja tiedon rinnalle, potilas ei ollut passiivinen kohde vaan aktiivinen vaikuttaja, kun hoitosopimusta kehitettiin.

Syklin avulla voidaan hahmottaa toiminnan kehittämisen etenemistä ja arvioida sitä, missä muutoksen vaiheessa kulloinkin ollaan ja millaisia ristiriitoja toiminnassa on ratkaistavana. Muutosprosessi koskettaa samanaikaisesti koko toimintajärjestelmää ja sen eri osa-alueita. Syklin avulla voidaan tehdä näkyväksi ja tunnistaa rajoja sekä siirtymiä yli rajojen toiminnan eri osatekijöiden välillä kehittämisprosessin eri vaiheissa (Engeström 1987, 163, 189 ja 1995, 87–92, 126–130).

Toiminnan kehittyminen nähdään tapahtuvan sen ristiriitojen kautta. Eri asteisten ristiriitojen tunnistaminen, käsittely ja ratkaiseminen vievät muuttosta eteenpäin niin, että organisaation toimintatapa muuttuu laadullisesti toiseksi, mitä se ennen kehittämistyön alkua oli. Syklin eri vaiheisiin liittyvät erilaiset ristiriidat, joista ensimmäistä voidaan kuvata epämääräisenä tyytymättömyytenä. (Engeström 1995, 89–92.)

Terveydenhuollon järjestelmillä oli vaikeuksia hallita potilaiden hoitopolkuja, jolloin hallitsemattomuus teki potilaan hoidosta epäjatkovaa, tuotti informaationkulun ongelmia ja aiheutti viimekädessä lisäkustannuksia. Kehittämistyössä tunnistettiin tarve kehittää uusia yhteistyötapoja ja -väli-

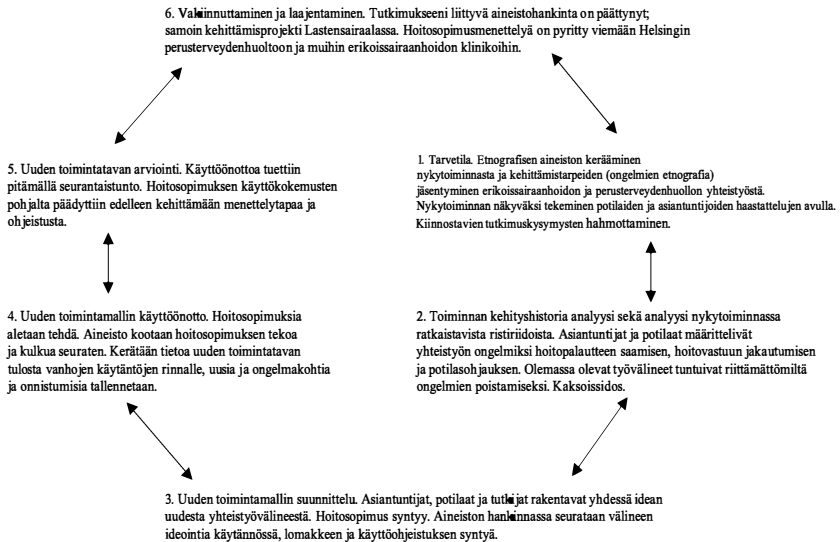
neitä vanhojen tuntuessa riittämättömiltä. Terveysthuollossa ensimmäisen asteen ristiriidan voi ajatella jännitteenä ja odotuksina toimintatapaan, mikä pitäisi olla samanaikaisesti laadukasta, kustannustehokasta, perusteellista hoitoa ja säästämistä. Syklin toisen vaiheen ristiriidat kytkeytyvät ensimmäisen vaiheen ongelmien tiedostamiseen. (Engeström & Engeström & Vähäaho 1999, 52).

Kolmannessa ja neljännessä syklin vaiheessa uusi ja vanha työtapaa kohtaavat toisensa uusien ratkaistavien ristiriitojen muodossa. Uuden välineen, hoitosopimuksen käyttö edellytti neuvottelevaa työtettä ja kommunikatiota erikoissairaanhoidon ja perusterveydenhuollon lääkäreiden ja hoitajien välillä, mutta molemmissa organisaatioissa oli totuttu toimimaan oman yksikön ja tiimin kesken. Aikaa, mahdollisuuksia tai sellaista työkuultuuria, jossa kaikki hoitotahot olisi rutiinisti sovittaneet yhteen omaa osaamistaan potilaan hoidon kokonaisuudessa ei entuudestaan ollut olemassa.

Uuden toimintatavan käyttöönotto puhtaasti uutena ei käytännössä ole edes mahdollista, sillä asiantuntijaorganisaatioilla on pitkä historia ja ajan saatossa kehittyneitä rutiineja, joita uusi tapa toimia kyseenalaistaa ja joihin se kuitenkin on juurrutettava. Ei ole odotettua, että vanhat työtavat välittömästi häviäisivät ja korvautuisivat uudella. Muutos sisältää siten sekä vanhaa että kehittämässä luotua uutta. Uuden ja vanhan toiminnan sulautumisissa ja yhteentörmäyksissä tulee ratkaistavaksi uusia ristiriitoja ja kehitysmahdollisuuksia, joiden kautta toiminta vakiintuu ja leviää verkostossa. Näistä kohtaamisista kerron esimerkkejä viimeisessä luvussani tulevaisuuden mahdollisuuksia hahmotellessani.

Verkostoihin leviäminen, syklin kuudes vaihe tapahtui rinnan neljännen käyttöönotto vaiheen kanssa. Lastensairaalan lääkäreiden alkaessa lähettää hoitosopimuksia terveysasemien lääkäreille johti myös perusterveydenhuollon toimintatapojen joutumiseen yhteisen arvioinnin kohteeksi.

Kuvio 1. Toiminnan kehittämisen syklinen malli Lastensairaalan kehittämishankkeen, hoitosopimuksen synnyn ja tutkimusaineiston keruun ilmentäjänä



Lastensairaalan tapauksessa hoitosopimus syntyi erilaista asiantuntijuutta edustavien työntekijöiden, organisaatioiden, potilaiden ja tutkijoiden kollektiivisen kehittämistyön tuloksena. Sen käyttöönottoa edelsi monia vaiheita, joiden aikana itse sopimusformaatti ja käytötapa muuttuivat ensimmäisestä käyttöönotetusta kehitysversiosta. Näiden vaiheiden aikana vanha toimintatapa ja uusi kehitteillä oleva toimintatapa kohtasivat toisensa muun muassa vallitsevien työvälineiden ja niiden käyttöön liittyvien sääntöjen ja työnjaon kautta. Vanha toimintatapa muuttui hoitosopimuksen edellyttämää työtappaa tukevaksi, mutta myös hoitosopimusmenettelyä sovellettiin jo olemassa oleviin käytäntöihin, jolloin molemmat muokkasivat arkisessa työtoiminnassa toisiaan (Engeström & Engeström & Vähäaho 1999, 50–52).

Hoitosopimus on manuaalinen dokumentti, joka lähetetään postitse hoitotahojen kesken, sillä pääkaupunkiseudulla ei ole yhteistä sähköistä järjestelmää vielä tätä kirjoittaessani. Mervi Hasu (2001, 54–57) on todennut yksilöllisen, eristäytyneen ja personifikoituneen asiantuntemuksen riittämättömyyden korkean teknologian käyttöönotossa lääketieteessä. Läpi tuotteen kehitysprosessin tapahtui usean organisaation ja ammattiryhmien (lääkärit, insinöörit, jne.) osaamisen yhdistymistä. Vaikka hoitosopimus on käsityömäinen väline verrattuna teknologisiin innovaatioihin yksilön asiantuntemuksen ekspansoituminen kohti kollektiivista asiantuntijuutta on il-

meinen myös sitä käyttöönotettaessa. Potilaan kokonaisuuden hallinta ei onnistu ilman hoidon kokonaisuuden ja siihen osallistuvien tahojen tiedon jakamista ja sen perusteella sovittavaa työn ja vastuun jakoa.

Historian ja nykytoiminnan rajalla

Yhteistoiminnan historiallinen kehitys voidaan nähdä teoreettis-metodologisesti erilaisten ristiriitojen kautta nykymuotoonsa kehittyneeksi toiminnaksi. Historian siirtymät ovat muovanneet nykytoiminnan sellaiseksi kuin se on ja samalla synnyttäneet tarpeen uusista toimintatavoista potilaiden hoidon hallitsemiseksi asiantuntijaorganisaatioiden verkoston yhteistyössä. Hoitosopimuksella ja siihen liittyvällä uudella toimintamallilla pyrittiin vastaamaan hoidon jatkuvuuden ja koordinoinnin ongelmaan työnjaoltaan porrastetun terveydenhuoltojärjestelmän kentässä. Historia-analyysissä tutkija pyrkii pikemminkin tuottamaan tulkintoja moninaisten lähdeaineistojen avulla toiminnan historiallisista kehitysvaiheista sen sijaan, että pyrkisi uuden kriittisesti arvioidun objektiivisen totuuden paljastamiseen.

Kehittävässä työntutkimuksessa ilmiöitä lähestytään saman aikaisesti asiantuntijatyön praktisissa työkäytännöissä että historiallisesti. Historiallisia käytäntöjä ja toiminnan syntyperustaa ja alkuperää jäljittämällä tutkittava ilmiö voidaan pitää samanaikaisesti yhteydessään omaan kehityshistoriaansa sekä nykyisyydessä tapahtuvaan toimintaan. Tätä pidetään välttämättömänä ilmiöiden muutoksen ja tulevan kehityksen suunnan ymmärtämiseksi. Kehittävän työntutkimuksen historia-analyysin tekeminen lähtee liikkeelle nykytoiminnasta ja sen ristiriidoista, joihin haetaan vastauksia, joten analyysin peruslähtökohta on teoreettinen. (Engeström 1995, 100, 136–137 ja ks. myös Engeström & Engeström & Helenius & Koistinen 1987.)

Pirttilä on lähtenyt luvussaan ”Mistä asiantuntemuksen sosiologiassa on kysy?” tarkastelemaan asiantuntijuutta sosiaalisena faktana Durkheimin (1977, 33–68) määrittelystä käsin. Organisaatioiden historiallinen perintö, joka on muodostunut kulloisenkin kohteellisen toiminnan eli potilaiden hoitamistoiminnan, on katsottu jäävän elämään organisaation perintönä yksilöiltä toisille. Becker (1968) on tarkastellut historian siirtymistä yksilöiden toimintaan asiantuntijuuden sosiaalistumisprosessin kautta, jolloin noviiseista kehittyvät asiantuntijoita koulutus- ja työelämän instituutioiden kohtaamisen kautta. Työtoiminnan ongelmanratkaisun ja työn kehittämisen yhteydessä historian merkitystä yksilöiden tekoihin on kutsuttu organisaatiomuistiksi (Engeström Y. & Brown K. & Engeström R. & Koistinen K. 1990). ”Talon tapa” toimia voi olla historiallinen jäänne tavasta, joka

ei enää ole funktionaalinen tai optimaalinen tapa suorittaa työ organisaation kokonaisuuden kannalta. Työtapa tai työprosessin osa on kuitenkin jäänyt elämään, eikä enää osata selittää, mistä se on tullut ja miten se sopii muun rinnalle tulleen toiminnan yhteyteen. Eroon pääseminen vanhoista käytännöistä voi olla työlästä, vaikkakin hyödyllistä kokonaisuuden kannalta.

Organisaatioiden toiminta voidaan historian kautta ymmärtää Durkheimiin (1977) viitaten pakottavaksi yksilöihin nähden, sillä toimijoiden motiivit ja pyrkimykset ovat sidoksissa toiminnan historiaan. Asiantuntijat työskentelevät paikallisen organisaation kontekstissa suhteessa aiempaan osaamiseen, sääntöihin, käytössä oleviin resursseihin ja välineisiin, jotka ovat käsillä. Yhteistoiminta tapahtuu työnjaollisessa suhteessa yhteistyökumppaneihin toisissa organisaatioissa ja ammattikuntien väliseen työnjakoon omassa organisaatioissa. Samaan aikaan, Durkheimin lähtökohdista poiketen, yksilöt ovat aktiivisia ja refleктоivia suhteessa omiin tekoihinsa. Varsinkin perinteisissä professioissa tietty ammatillinen autonomia oman työn praktisissa kysymyksissä antaa mahdollisuudet toimia itsenäisesti ja siten vaikuttaa omiin tekoihinsa ja sitä kautta organisaation toimintaan tulevaisuudessa. Muutoksen mahdollisuus on aina olemassa, vaikka toiminnan konteksti ohjaa tekojen tekemistä.

Kehittävässä työntutkimuksessa toiminta ja tekeminen ovat eri ilmiöitä. Ritva Engeström (1999, 31) kirjoittaa historian merkityksestä toiminnassa ja suhteessa yksilöiden tekoihin seuraavasti: ”toiminta tuotetaan yksilöllisillä teoilla, mutta toiminta itse on aina historiallisesti ja konkreettisesti tiettyyn kohteeseen suuntautunut järjestelmä, joka motivoi yksilöllisiin tekoihin.” Ammattilaisten tekoja ohjaa siten yksilöllinen tarkoitus, mutta toiminnan taustalla vaikuttaa historia. Esimerkiksi, miten potilastyötä on tavattu tehdä, miten työvälineitä on käytetty, mitä ja miten dokumentteihin on ollut tapana kirjata, keiden kanssa yhteistyötä on totuttu tekemään. Nämä ovat ammatteihin ajan myötä kehittyneitä ja organisaatioiden muistissa olevia käytäntöjä, joita yksittäiset työntekijät persoonallisten tavoissaan ja teoissaan käytännön työssään toteuttavat, mutta myös muuttavat.

Omaa toimintaansa muokkaamaan kykenevän yksilön lisäksi historian määräävyyttä yli yksilöiden murtaa paikallinen kulttuurinen konteksti; uudet ajattelumallit, teknologian ja tieteen kehityksen mahdollistamat konkreettiset tai teoreettiset työvälineet voivat hetkessä muuttaa työtavan toiseksi. Vaikka historia pitää perinteitä yllä yksilöiden aktiivisuuden kautta siihen sisältyy mahdollisuus, jossa yksilöt voivat kyseenalaistaa nykytoimintaansa. Perinteen ja uuden kohtaamisen jännite, mitä kautta historiaa luodaan voi syntyä ylhäältä tai alhaalta: uuden lain tai organisaation johdon antamana sääntöinä, henkilökohtaisina innovaatioina, jotka leviävät yhteisössä tai yhteistyössä eri toimijoiden kanssa rakennettuna menettelynä. Ristiriitojen luo-

mat uudet käytännöt muovaavat organisaatioiden ja yksilöiden toimintaa, siten muutos palautetaan aina toimintaan itsessään, jossa se jää elämään, muuttaa muotoaan tai kuolee pois tietynä vaiheena organisaation historiasa. Todellisuutta ei palauteta ihmislajin biologiaan, yhteiskunnan rakenteisiin, yksilöiden psykologiseen tai asiantuntijaryhmien kollektiiviseen tajuntaan vaan käytännön toimintaan. (Engeström 1997, Miettinen 1999.)

Historiallisen analyysin avulla aineistossani esille tuleva yhteistoiminta on neljän eri vaiheen kautta edenneen prosessin tulos. Tässä prosessissa potilaita ovat hoitaneet terveydenhuollon ammattilaiset (välskäri, kunnanlääkäri, omalääkäri, terveydenhoitaja, erikoislääkärit jne.) ja hoito on toteutettu kulloinkin saatavilla olevien välineiden (lääketieteellinen tieto, lääkkeet, sairauskertomukset, hoitoketjut, hoitosopimus), yhteisöjen (laitokset, avohoito, yksityispraktiikka, perheyhteisö), vallinneen työnjaon (kroonisesti tai akuutisti sairaat, hoidon porrastus) ja sääntöjen (esim. lait, ohjeet, kirjoittamattomat säännöt) välisten suhteiden kautta. Historiallisia vaiheita yhteistyön kehityksessä kutsun seuraavasti: (1) Hoidon ammatillisen hallinnan synty (2) Hoidon hallinta saman lääkärin kautta (3) Hoidon hallinta sairaanhoidon erikoistumisen, organisaatioiden eriytymisen ja porrastuksen mukaan ja (4) Hoidon hallinta terveystalvelujen verkostossa. Seuraavaksi käsitteelen asiantuntijoiden yhteistoimintaa usean asiantuntijaorganisaation hoitaessa yhteisiä potilaita.

Mahdollisuuksien rajapinnat verkostoituvassa asiantuntijatoiminnassa

Kirjallisuudessa tuodaan esiin avoimen ja suljetun asiantuntijuuden välinen jako, jota Risto Eräsaari käsittelee omassa luvussaan tässä kirjassa. Verkostomaisessa asiantuntijatyössä rajat eivät kuitenkaan näyntyä pysyvinä positioina. Toiminnassa ihmisten positiot eivät ole ”avoimen neuvottelun puhtaita konteksteja”, vaan ilmenevät uusina tekoina, joiden avulla työyhteisöt pyrkivät ottamaan haltuunsa muuttunutta toimintaa uusia ja vanhoja rutiineja ja välineitä käyttämällä. Organisaatioiden ja ammattilaisten osaaminen ja työnjaon sekä potilaan ja asiantuntijan välisen vuorovaikutuksen positiorajat ovat eläviä ja siten myös historiallisesti muuttuvia.

Yrjö Engeström ja Kirsti Launis (1999) määrittävät, että ”asiantuntijuus on yhä enemmän verkostojen ja organisaatioiden kykyä ratkaista uusia ja muuttuvia ongelmia”, jolloin ratkaisut asiantuntijuuden kehittämiseen löytyvät ”asiantuntijatoimintojen arkipäivän analyyseista ja työn kehittämisen kokeiluista – työelämässä vallitsevien rakenteiden ja toimintatapojen tietoi-

sesta muuttamisesta.” Toimintajärjestelmän rakenteen, kehittämisen syklisen mallin, historia-analyysin ja nykyisestä työkäytännöstä kerätyn aineiston avulla pyritään ristiriitojen ja kehitysmahdollisuuksien eli lähikehityksen suunnan hahmottamiseen. (Engeström 1995, 93–97.)

Asiantuntijatyo ei ole vain perättäisten erityisosaamista vaativien tehtävien sarja vaan asiantuntijat toimivat monien erilaisten välineiden, sääntöjen, yhteistyökumppanien ja erilaisten organisaatioiden rajapinnoilla, joilla on omat sääntönsä, välineensä jne. Monikontekstiin tilanteisiin organisoitua työtä olemme (Engeström & Engeström & Vähäaho 1999) kutsuneet neuvottelevaksi solmutyöskentelyksi. Sen ominaispiirteinä on asiantuntijoiden ja asiakkaan yhteistyösuhde, jossa asiakas itse osallistuu aktiivisesti tuotteen tai palvelun muokkaamiseen läpi sen kehityskaaren. Eri asiantuntijoiden ja asiakkaan yhteistoiminnan solmu on leikkauspiste tai yhteyskohta, johon moni osaja antaa panoksensa prosessin eri vaiheissa monia välineitä käyttäen. Hoitosopimuksen avulla pyrittiin tuottamaan neuvottelevaa jatkuvuuteen tähtäävää työtapaa yli tekijä-, ammattikunta- tai organisaatorajojen.

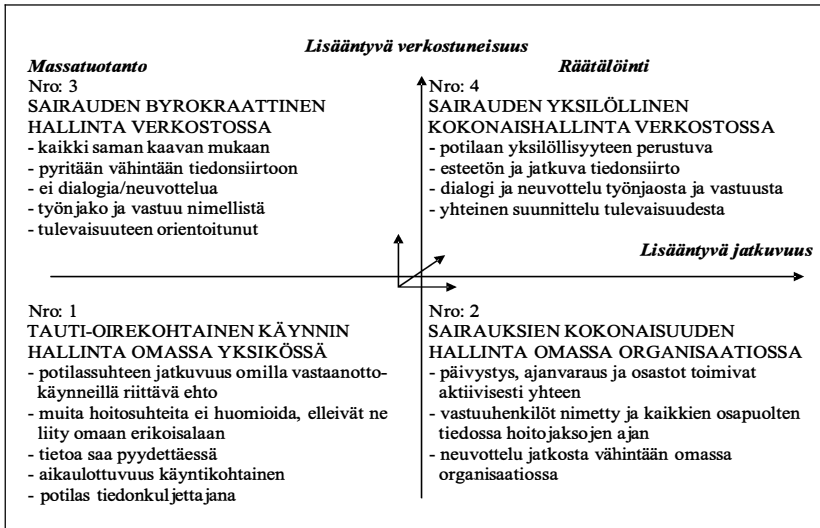
Victor ja Boynton (1998) ovat esittäneet työn historialliset kehitysvaiheet käsityön, massatuotannon, prosessien tehostamisen ja massaräätälöinnin kautta konfigurointiin eli tuotteen tai palvelun yhteistoiminnalliseen muokkaamiseen läpi sen elinkaaren. Sen erityispiirteinä on asiakkaan erityistarpeita vastaavan tuotteen muokkaaminen. Konfiguraation käsitettä ovat edelleen käyttäneet Heli Ahonen, Yrjö Engeström ja Jaakko Virkkunen (2000) uuden teknologian työyhteisöjen sisäisen ja välisen asiantuntijapätevyuden ja tiedon luomisen kollektiivisissa käytännöissä. Juhani Lehto (2000) on vertaillut tavaratuotannon ja henkilökohtaisten palveluketjujen asiakaslähtöisyyden rationaalisuutta ja riskejä sosiaali- ja terveystalouden verkostoissa.

Hoitosopimuksen avulla pyrittiin vaikuttamaan potilaan hoidon jatkuvuuden ja hoidon kokonaisuuden hallitsemiseksi. Seuraavan jäsenyyksen avulla haen teoreettista kuvaa niistä mahdollisuuksista potilaiden hoidon hallitsemiseksi hoitoverkostossa, joita lähikehityksessä voidaan nähdä olevan. Kategorisointi on teoreettinen (toiminnan historiaan perustuva) hahmotelma tulevan toiminnan mahdollisuuksista. Kenttien avulla haen rajoja, joita yhteistoiminnassa kohdataan ja ylitetään hoitosopimusta käytettäessä.

Kulttuurihistoriallisen koulukunnan klassikko Lev Vygotsky (1978, 40) määritteli ihmisen käyttäytymisen työvälineiden ja merkkien välittämäksi toiminnaksi. Työvälineisiin on esineellistynyt niiden käyttötarkoitus, tieto ja osaamista. Välineiden käyttö muovaa sekä työprosessia että työntekijöiden ajattelua. Kehittävässä työntutkimuksessa työ nähdään samanaikaisesti merkkien, kommunikaation ja esineellisten työvälineiden välittämänä. Uudet työvälineet, kuten hoitosopimus, syntyvät vastauksena toiminnassa oleviin ristiriitoihin ja siten niiden käyttöönotto vaikuttaa toimintajärjestelmän

kaikkiin osiin. Muokaten työntekijän ja hänen työnsä kohteen (mitä työssä tuotetaan ja miksi?) välistä suhdetta, itse työvälinettä ja koko työyhteisöä sen verkostoineen. (Engeström 1987, 69–73.)

Kuvio 2. Hoidon hallinnan muutoksen mahdollisuudet



Lisääntyvällä verkostuneisuudella tarkoitan yhteistoiminnan suuntaa kohti neuvottelevia yhteistyötapoja, jossa hoidon eri osapuolet ja potilas itse osallistuvat aktiivisesti hoidon kokonaisuuden rakentamiseen. Lisääntyvä jatkuvuus taas viittaa terveydenhuollossa yleisesti tunnettuun käsitteeseen potilaan hoidon jatkuvuudesta. (Kekki 1982 ja Kupiainen 1985.) Tarkoitan tässä jatkuvuudella potilaan hoidon yksilöllistä hallintaa yli organisaatio-, ammattikunta-, tai sairausryhmärajojen.

Käsitellen hoidon hallinnan mahdollisuuksien kenttiä rajattujen ja valikoitujen aineisto-otteiden avulla alkaen kentästä nro: 2, jossa aineistote tuo esiin vastuun käsittämisen traditionaalisen tavan sekä uuden välineen tuoman tarpeen toimia uudella tavalla vastuukysymyksissä.

Kenttä 2. Sairauksien kokonaisuuden hallinta omassa organisaatiossa

Neurologian erikoislääkäri (puhelimessa) keuhkosairauksien erikoislääkärin kanssa:

"No Tapio tässä. Kuule meil on yhteiset asiakkaat.

... Kuule tässä tuli tällöinen ongelma, kun heidän kanssaan on tehty tää hoitosopimus ja tavallaan äidilläkin oli se käsitys, ja siltä se mun mielestä näytti siitä

paperistakin, että sä oot vastuulääkäri ja teidän hoitaja on vastuuhoitaja?
 ... nii näin on joo, joo ja tavallaan enhän mä voi tietenkään kantaa PBD:stä [keuhko-
 sairaus] mitään vastuuta. Niin tai sit jos ois vielä karsastuskin [silmäsairaus] ni
 sitte silmälääkäri taas kantaa siitä vastuun, (naurahdus)
 ... mutta tässä just puhuttiin [sairaanhoitajan kanssa], että ku hän sanoi, että hän
 ei tiedä onks hän nyt sit vastuuhoitaja, vai onko se teijän nimeltä nimetty hoitaja
 sitte se vastuuhoitaja?
 ... En mä tiedä, en mä nyt sit tietenkää ruveta mitään muuttamaan varmaan, että
 äidin mielestä se oli loogista, koska hän koki, että se keuhkotilanne on se ongelma, et
 hän oli kyllä ihan tyytyväinen tähän tilanteeseen. Mutta, että se on ristiriidassa sen
 vanhempain oppaan kanssa, jossa se on niinku niin selkeesti sanottu, että
 pediatri[[lastenlääkäri], eli se, joka on siellä nyt seiskan talossa ni on se vastuu-
 lääkäri siihen yheksään kuukauteen[[lapsen ikä]asti. Niin täähän on hyvä esimerkki
 todella siit, ettei tää oo ollenkaa selvää.
 ... Joo, joo, joo niin, että pitäiskö meidän sitten jatkossa tehdä niin, että jos meillä on
 monta erikoislääkäriä niin me neuvotellaan keskenämme, kuka se on sitten se, joka
 koordinoi vai, mä en kanssa tiedä sitä.. ”

Professioteorioissa vastuuta on perinteisesti lähestytty asiantuntijan ja potilaan
 hoitosuhteen rakentumisen kautta. Eliot Freidsonin (1988, 165) mukaan lää-
 ketieteellinen vastuu on aina suoraa ja persoonallista kuuluen lääkärille, joka
 potilasta hoitaa ja josta lääkäri voidaan asettaa vastuuseen. Joan Stelling ja Rue
 Bucher (1972, 432) liittävät niin ikään vastuun asiantuntijan medisiiniseen
 pätevyyteen ja siihen liittyvän autonomiaan. Päivikki Koponen (1993, 86–91)
 on eritellyt vastuuta väestövastuun näkökulmasta. Hänen tuloksissaan vastuun
 jäsenyi omalääkärin tai oman terveydenhoitajan yksilövastuuna, tai työryh-
 män yhteisenä vastuuna alueensa asukkaista eli palvelujen saatavuutena,
 tarjontana ja jaksamisena sekä asiakkaiden vastuuna olla aktiivisia.

Hoitosopimuksen synnyttämässä keskustelussa vastuu tulee esille lääketie-
 teen eri osaamisalueiden välisenä erona, yksilövastuuna, mutta myös
 neuvoteltavana suhteena, johon potilas voi vaikuttaa. Puhelun kuluessa lääkä-
 rit pohtivat tulisiko vastuukysymyksistä neuvotella tästä edespäin ja toteavat
 käytännön olevan epäselvä. Koordinointivastuu [hoidon kokonaisuudesta hoito-
 sopimuksen ideana] tulee lyhyesti kysymyksen muodossa esille keskustelun
 lopussa. Hoitosopimus käynnisti keskustelun tulevan toimintatavan suunnas-
 ta. Se toimi aloitteena uuden neuvottelevan toimintatavan suuntaan: ”et pitäi-
 sikö meidän sitten jatkossa tehdä niin, että jos meillä on monta erikoislääkäriä
 niin me neuvotellaan keskenämme?” Esimerkki kuvaa perinteisen lääketietee-
 lisesti jaetun yksilöllisen hoitovastuun käsittämisen ja usean asiantuntijan
 jakaman vastuun välistä kollektiivista ja horisontaalisen asiantuntemuksen
 suhdetta. Vastuun käsittäminen saa siten uuden, sisällöllisen ja hoidon koko-
 naisuuden hallintaan liittyvän merkityksen toiminnassa.

Esittämäni hoidon hallinnan ulottuvuuksien kuviossa kenttä 1. Potilaan hoidon tauti- tai oirekohtainen hallinta omassa yksikössä kutistaa potilaan sairauksien ja arkielämän kokonaisuuden tiettyyn aikaan, tietyssä yksikössä tapahtuvaksi toimenpiteeksi tai hoitojaksoksi. Tavallaan potilaan objektivoinniksi, kuten Eriksson kirjoittaa luvussaan potilaan kohtelusta toiminnan objektina, jolla potilasidentiteettiä rakennetaan. Tämä näkyy kielinä, jossa potilasta hoidetaan ”sydämenvajaatoimintaisena” tai ”leukemiana”. Tässä toimintatavassa asiantuntijoiden neuvottelulla tai tiedonvaihdolla ei nähdä olevan merkitystä, sillä potilas jäsennetään ”omaksi potilaaksi, jonka hoito on kesken” eikä potilaaksi, joka saattaa käyttää samaan aikaan useamman terveydenhuoltojärjestelmän palveluita. Tällainen hoidon hallinta ei ota huomioon potilaan hoidon jatkuvuutta verkostoissa vaan se määrittyy korkeintaan antajakohtaiseksi jatkuvuudeksi mahdolliseen seuraavaan käyntiin saakka.

Kenttä 1. Tauti- tai oirekohtainen käynnin hallinta omassa yksikössä

Tutkija: *Mitä sun omalääkäri [terveysasemalla] mahtaa tietää nyt tästä, kun tää astma on sitte diagnosoitu Jussilla?*

Äiti: *Itse asiassa se ei tiedä yhtään mitään, jossen mä toimita lappua. Täältä ei mee tietoo sinne. Se on must aika huvittavaa silleen, ett ilmoittautumisessa kysytään, saako nämä tiedot antaa ja sit mainitaan tiettyjen hoitotahojen nimet. Eli siis se on niinku ihan yhtä tyhjän kanssa, ett sinne niinku toimitetaan. Mun mielestä se on näiden velvollisuus, jos ne kerran kysyy lapussa, ett saaks lähettää. Se on vähän sellanen, mulle jääny epäselväks meneekö sitä tietoa vai ei, tai miksi sitä kysytään, jos ei lähetetä.*

Tutkija: *Tiedätsä siitä, että onko Jussia hoidettu Lasten ja nuorten sairaalassa?*

Terveysaseman omalääkäri: *En, en. Ei oo ollu mitään ... ei oo täällä mitään merkintää eikä tota yhtä ainutta epikriisii tai paperii.*

Tutkija: *Hänellä on todettu astma tuolla Lasten sairaalan osastolla syyskuussa [nyt 11/97]. Missä vaiheessa sä toivoisit, ett sulle tulis jotain tietoo?*

Terveysaseman omalääkäri: *Mulla ei ole koskaan liian aikaisin sitä tietoo. Kun ne niin paljon monissa asioissa asioi myös täällä meillä. Usein käy nimittäin myös sitte sillä lailla, ett vanhemmat kysyy multa, ett kun mä en nyt oikeen ymmärtänyt mitä tää tarkotti, ett voiksä selittää, tai mitä se yks labrakoe oli, kun se oli kolmetoista, ett mikä mitä mikä se on? Ja meill ei oo atk:ta, ett mä nää edes koneelta, mikäköhän se vois olla ja ... Mä en pysty niinku auttamaan, niinku selittämään, kertomaan plus sitte tietenki se, ett jos mulle tulee astmalapsi, joll on infektio, niin kyllähän mä ... mun täytyy hoitaa häntä eri tavalla ja ja niin sanotusti aggressiivisemmin muistuttaa kaikesta, ett tiedättekste kuinka näin tästehään ja tätä pitää lisätä ja tota... Kun se, että se on tavallinen perusterve kolmevuotias viikari, ett miten hänen kanssa. Musta se on itse asiassa aika tärkeä tieto, että mulla olis se täällä. Että tää onkin itse*

asiassa nyt sitte astmaatikko ja , jos mulla ei tietoa ole mä en pysty auttamaan.

Tutkija: ... Ittekseni mietin täs sitä, et mahtaaks siin olla ikään ku mitään neuvotteluvaraa, ett onks se aina ikään ku yksipuolisesti, että toinen sairaala päättää sen, ett okei ett nyt ne on siinä vaiheessa ett avoterveydenhuoltoon... Ett käydäänks täst niinku keskusteluu?

Terveysaseman omalääkäri: Ei mult oo kukaan koskaan kysyny, ett voisitsä ottaa tän seurantaan, mut toisaalta mä en oo lastentautien erikoislääkäri.

Toimintajärjestelmän kokonaisuudessa yllä olevassa esimerkissä on kysymys kahden organisaation ja potilaan (toimintajärjestelmien) välisestä tiedonkulusta, jossa sairauskertomukset toimivat tiedonsiirron välineinä. Hoidon hallinta perustuu lähete-hoitopalaute välineeseen ja yhden asiantuntijan (sairaalan hoitava lääkäri) päätökseen potilastietojen vaihtamisesta ja muiden tahojen mukaan ottamisesta hoitoneuvotteluun. Terveysaseman lääkäri itse tulkitsee neuvottelemattomuutta lääketieteen sisäisen hierarkian (asiantuntijatiendon ja vallan) mukaisesti todeten kommunikoinnattomuuden olevan ongelma, myös omassa yksilösuorituksessaan. Potilaan äiti tietää lapsensa hoidon kokonaisuuden verkostossa. Hän ilmaisee turhautumisen siihen, että asiantuntijaorganisaatiot tunnistavat yhteistyökumppaneiden olemassaolon tietojenluovuttamiskaavakkeissa, mutta työtapana ei kuitenkaan ole tietojen vaihtaminen (Vähäaho 2001, 3071–3077).

Tieto on perinteinen asiantuntijuutta jäsentävä elementti. Asiantuntijan ja maallikon välisessä suhteessa tiedon hallinnalla ja käytöllä on perinteisessä professiokirjallisuudessa osapuolia erottava merkitys. Samoin erityistiedon avulla asiantuntijaryhmät ovat voineen erottautua toisistaan ja hallita erilaisia statuksia. (Freidson 1970, xi, 338). Haapakorpi kirjoittaa luvussaan tiedosta asiantuntijuuden ytimenä ja instituutioiden sekä elämänalueiden eriytymisenä, jossa kansalaisilla on pitkälti mahdollisuus saada käyttöönsä asiantuntijoiden käyttämään tietoa, mutta heidän resurssinsa ja perustietonsa eivät välttämättä riitä tiedon käsittelyyn ja ymmärtämiseen. Pitkäaikaissairaiden lasten vanhemmilla on käytössään lasta koskevaa tuntemistietoa, mikä perustuu kokemukseen sekä lääketieteellistä tietoa, mitä ovat oppineet asiantuntijoilta. (ks. R. Engeström 1999, 314).

Seuraavassa hoidon hallinnan kenttään 4. sijoittuvat kaksi esimerkkiä kuvaavat asiantuntija- ja maallikkotiedon suhdetta. Asiantuntijatieto ja maallikkotieto eivät näyttäydy siinä hierarkkisessa suhteessa vaan erilaisina näkökulmina, joita molempia tarvitaan potilaan sairauden kontrollissa ja hoidon hallinnassa. Ensimmäisessä otteessa sairaanhoitaja selittää isälle alkuhaastattelun jälkeen, miksi on kyselty kovasti isän tuntemuksia lapsen tilanteesta lapsen tultua juuri päivystykseen hengenahdistuksen takia. Sairaanhoitaja kertoo monipuolisen tiedon tarpeellisuudesta.

Kentässä nro: 4 käsittelen verkostoituvan toiminnan mahdollisuutta yksin tai yhdessä työskentelyn välisenä jännitteenä, jolloin potilaalle voidaan tarjota yksilöllisesti rakennettu hoidon jatkuvuus yli rajojen. Kenttä nro: 3 taas kuvaa verkostoitunutta toimintatapaa, jossa toteutetaan massa-työskentelyn mallia ilman potilaan hoidon hallinnan yksilöllisyyden tavoittelua.

Kenttä 4. Sairauden yksilöllinen hallinta verkostoissa

Sairaanhoitaja: *Joo, yleensä —. Yleensä jos, tota, lapsella on, on taipumus paljon sairastella tai hengitystieinfektioita tai on joku perussairaus, niin vanhemmat on mestareita arvioimaan sen tilanteen, että he kyllä tietää, että millon lapsella on niinku se tilanne, että nyt ei kotona pärjätä.*

Isä: *No, siltä se alkaa vähän vaikuttaa.*

Sairaanhoitaja: *Joo, ett yleensä se semmonen kysymys tossa alkuvaiheessa on vanhemmille, että mikä sinun mielestä on tilanne, että kun ei [sairaanhoitajana] tunne lasta. Sitten jos on paljon käyntejä, sitte niinku sairaanhoitajaki oppii tunteen ja näkee sitte lapsen niinku kunnon.*

Isä: *Joo—*

Seuraavassa otteessa saman lapsen äiti pohtii asiantuntijatiedon ja maallikkotiedon merkityksestä lapsensa hoitoyhteistyön rakentamisessa vanhempien ja asiantuntijoiden välille. Lapsen kaikki tähänastinen hoito oli keskittynyt sairaalaan, mutta sairaalan erikoislääkäri on hoitosopimuksen pohjalta neuvotellut vanhempien kanssa terveysaseman mukaanottamisesta.

Kenttä 4: Sairauden yksilöllinen hallinta verkostossa

Tutkija: *Joo. Tota, lähtiks tää nyt tää... tai mistä tää lähti nyt liikkeelle sitte, ett tätä yhteist yötä lähdetään rakentaan?*

Äiti: *Nii, se oli nyt tää meiän viimeinen käynti [Lastensairaalan lääkäriillä], sillon hän totes tän Nuutin korvatulehduksen, ja sit mä aattelin, ett no, voi hyvänen aika, että, ett jälkitarkastus, että missäs se nyt sit on, niin sit hän, hän vähän niinku... tai mä sanoin rehellisesti, että no, että uskaltaako siihen [terveysaseman omalääkäriin] luottaa, mutta sitte hän vähän tällä lailla niinkun kerto, että kyllähän se ensinnäkin se on hirveen kätevää ja ihanaa, että teillä on tossa lähellä lääkäri [omalla terveysasemalla], ettei tarvitse mihkään lähtee sen kummemmin, ja sitte just tällä lailla, että, kyllähän se lasten, se hoito niin yhtä paljonhan siinä on... tietysti siin on se ammattitaito, mutta se tunteminen myöski, ett niinku, ett oppii tunteen, niin sillon hän mua vähän ympäri puhu, ja se oli oikeestaan sen keskustelun jälkeen, niin ku hän sitte puhu tällasesta hoitosopimuksesta, ja hän sano, että hän lähettää vähän poikien papereita nyt tälle omalääkäriille, että hän voi niinku tutustua, ja sitte sitä*

kautta, jos opittas vähän tuntemaan sitte... nyt mä oon sitte vähän miettiny sitä, että, että kun alkaa tuleen tällasia just niinkun tää korvatulehdus ja tällasia muita normaalien lasten, tai ihan niinkun lasten elämään kuuluvia pikku ongelmia... niin, tota, ett jos tää omalääkäri vaikka tutustuis sitte ja tietäs, että miltä näyttää esimerkiks näiden poikien terveet korvat ja sitte, että miltä ne näyttää ku ne ei ookaan ihan kunnossa... ja, että oikeestaan, sehän on kyllä ihan meillekin etu, jos siitä kehkeytyis semmonen hyvä suhde, ja mikä ettei.....

Lopuksi esimerkki hoidon hallinnan verkostoituneesta, mutta yksilöllisyyden kadottaneesta toiminnasta, mitä kuvaa kenttä nro:3 ”sairauden byrokraattista hallintaa verkostossa”. Lääkäri toteaa työskentelevänsä yksi, oman asiantuntemuksensa varassa hoitosopimuksia tehdessään, jolloin hän ei välttämättä ole puhunut asiasta edes vanhempien kanssa. Samalla hän toteaa, ettei sopimukseen ole toisen hoitotahon toimesta vastattukaan. Otteet kuvaavat hoitoverkoston olemassaolon jäsentämistä ja tietoista yhteydenottoa, mutta osapuolten välinen kommunikaatio jää puolin ja toisin vähäiseksi. Yksilöllisyyttä lääkäri kertoo tavoiteltavan hoitavan lääkärin allekirjoituksen muodossa.

Kenttä 3. Sairauden byrokraattinen hallinta verkostossa

Tutkija: Millainen se hoitosopimuksen tekotilanne oli, että miten nää vanhemmat ja hoitajat onko he olleet siinä mukana?

Lääkäri: Ei o. Ei ole olleet näissä hoitosopimuksissa mukana, että kyllä mä olen tehnyt hoitosopimuksen enemmän konekirjoittajan ja itseni välille... Mä olen varmaan kesäkuun alusta alkanut näitä sanella ja silloin alkuun en oikein tiennyt mitä niihin pitäisi laittaa. Meillä ei ole ollut kauheen selvää sopimusta, miten näitä jaellaan, mutta minun mielestä nyt on muodostunut tavaksi, että me laitetaan ne terveysasemalle ja kotiin, ja on pyritty siihen, että ne olisi sen verran persoonallisia, että niissä olisi allekirjoitukset. Ja kun ne tulee allekirjoitettavaksi niistä tulee tsekattua, että jos mä en ole muistanut sanella sinne mitään niin mä naputan sen sitten siihen hoitosopimuslomakkeeseen.

Tutkija: Kerrotko vielä, että kuinka monta sä olit näitä nyt suunnilleen tehnyt ja miten olet saanut palautetta takaisinpäin?

Lääkäri: Se on puhdas arvaus, mutta luulisin että olen satakunta laittanut ja kolme olen saanut palautetta [terveysaseman lääkäriltä].

Jokainen otteista kuvasivat hoitosopimuksen vaihetta ekspansiivisen syklin eri kohdissa, joten ne eivät ole suoraan verrannollisia toisiinsa eikä niiden perusteella voida väittää toiminnan sijoittuvan näiden neljän kentän sisälle. Nämä otteet kuvaavat mahdollisuuksia, joita uuden välineen käyttöönotto voi tuoda yhteistoimintaan.

Neljättä hoidon hallinnan kenttää voidaan pitää yhteistoiminnan ideaalimallina, jolloin lähitulevaisuuden haaste on seuraava: ryhtyvätkö terveydenhuollon organisaatioissa työskentelevät ammattilaiset horisontaaliseen, kommunikatiiviseen ja neuvottelevaan yhteistyöhön verkostoissa liikkuvia, yhteisiä potilaita hoitaessaan? Vai työskentelevätkö ammattilaiset yksin, omissa porrastetun järjestelmän mukaisissa yksiköissä toisista hoitotahoista välittämättä? Tämä ristiriita mahdollistaa kaikkien yhteistoiminnan muotojen olemassaolon kenttien sisällä ja rajoilla. Mikäli ideaali toteutuu, on kiinnostavaa millaisten vaiheiden kautta sinne on kuljettava ja millaisia uusia työmuotoja ja välineitä matkan varrella syntyy? Nykytoiminnan ristiriidan ratkaisevat vain asiantuntijat itse etsiessään oman työnsä kehittämisen suuntaa ja tavoitteita ja vakiinnuttaessaan uutta työvälinettä toimintaansa tutkijoiden jo lähdettyä kentältä⁵.

VIITTEET

- 1 Lastensairaalassa toteutetun kehittävän työntutkimuksen projektin johtajana toimi Yrjö Engeström, tutkijoina Ritva Engeström ja Tarja Vähäaho.
- 2 Esimerkiksi jos hoitosopimuksen ohjeistus, tai itse lomake ei ollut tavoittanut asiantuntijaa potilaan suostumuksesta huolimatta annoin sen hänelle, jotta hän voisi toimia organisaationsa vahvistamalla tavalla tms.
- 3 Luonnollisesti kerroin ennen haastattelun alkua, että kaikki käymämme keskustelu tulee olemaan luottamuksellista tutkimusaineistoa, eikä materiaali tule muiden työtovereiden nähtäväksi tai kuultavaksi organisaation kehittämisistunnoissa ilman asianomaisen suostumusta.
- 4 Aineistoni on koottu laadullisin tavoin ja sisältää 21 potilastapausta, lähes 150 haastattelua, 34 videokuvattua lääkärin vastaanottoa sekä potilaiden hoitoon liittyviä dokumentteja. Puolessa välissä aineiston kokoamista vuonna 1998 Lastensairaalan ja terveysasemien välillä otettiin käyttöön uusi yhteistyön työväline hoitosopimus, jonka käyttöönottoa olen seurannut. Tutkimusaineistoni koostuu ajalta ennen ja jälkeen hoitosopimusmenettelyn käyttöönoton.
- 5 Tätä kirjoittaessani elokuussa 2000 hoitosopimuksia tehdään Lastensairaalassa nimikkeellä alueellinen hoitosuunnitelma. Välineen käyttöä on laajennettu muidenkin kuin kehittämisen kohteena olleiden reumaa ja allergiaa/astmaa sairastavien potilaiden lääkärin vastaanotoille.

LÄHTEET

- Ahonen, H. & Engeström, Y. & Virkkunen, J. (2000): Knowledge Management – The Second Generation: Creating Competencies Within and Between Work Communities in the Competence Laboratory. Teoksessa Malhotra, Y. (toim.) Knowledge Management and Virtual Organizations. Hershey USA & London UK: Idea Group Publishing.
- Becker, H. S. (1968): Boys in White. Student Culture in Medical School. Chicago: The University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (1977): Sosiologian metodisäännöt. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. (alkuperäisteos 1895).
- Engeström, Y. (1987): Learning by expanding. An activity theoretical approach to developmental research. Helsinki: Orienta konsultit.
- Engeström, Y. & Engeström, R. & Helenius, J. & Koistinen, K. (1987): Terveyskeskuslääkäreiden työn kehittäminen. Levike-projektin tutkimushankkeen I väliraportti. Helsinki.
- Engeström, Y. & Brown, K. & Engeström, R. & Koistinen, K. (1990): Organizational Forgetting: an Activity-Theoretical Perspective. Teoksessa Collective Remembering, Middleton, D. & Edwards, D. (eds.). London. Newbury Park, New Delhi. Sage.
- Engeström, Y. (1995): Kehittävä työntutkimus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Engeström, Y. (1997): Työn ja organisaatioiden muutos terveydenhuollossa: kohti neuvottelevaa solmutyöskentelyä. Terveydenhuolto muutosten edessä, Kansanterveyslaki 25 vuotta juhlaseminaari 25.9.1997.
- Engeström, Y. & Engeström, R. & Vähäaho, T. (1999): Oppiiko organisaatio? Teoksessa Grönstrand, R. (toim.) Kasvava aikuinen. Yle-opetuspalvelut. Jyväskylä: Gummerus.
- Engeström, Y. & Launis, K. (1999): Asiantuntijuus muuttuvassa työtoiminnassa. Teoksessa Eteläpelto, A. & Tynjälä, P. (toim.) Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia. Juva: Wsoy.
- Engeström, R. (1999): Toiminnan moniäänisyys. Tutkimus lääkärinvastaanottojen keskusteluista. Helsinki. Yliopistopaino.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1996): Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Freidson, E. (1970): Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge. Chicago & London. The University of Chicago Press.
- Grönfors, M. (1982): Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. Juva: Wsoy.
- Hasu, M. (2001): Critical Transition From Developers to Users. Activity-Theoretical Studies of Interaction and Learning in the Innovation Process. Otamedia. Espoo.
- Honkasalo, M. (1994): Etnografia ja tutkiva subjekti -kertomuksia tiedonkeruumatkalta ja kenttätutkimuksesta. Sosiaaliläketieteellinen aikakauslehti 1994:31. 15–23.

- Hyysalo, S. (2000): Yhteistyö ja ajallisuus. Pet-merkkiaineiden tuotekehityksessä. Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja n:o 56. Digipaino.
- Kekki, P. (1982): Potilashoidon jatkuvuus ja koordinaatio terveyskeskuksessa. Suomen Lääkärilehti. no: 37 (24). 2108–2112.
- Koponen, P. (1993): Monimerkityksinen väestövastuu. Tutkimus terveydenhoitajien työn muutossuunnista väestövastuuden perusterveydenhuollon kokeilujen aikana. Licensiaatin tutkimus. Hoitotieteen laitos. Tampereen yliopisto.
- Kupiainen, O. (1985): Hoidon jatkuvuus. Käsitteiden tarkastelu. Helsingin yliopisto. Julkaisusarja no:1. Helsinki.
- Lehto, J. (2000): Saumaton palveluketju mosaiikkimaisessa järjestelmässä. Teoksessa Nouko-Juvonen, S. & Ruotsalainen, P. & Kiikkala, I. (toim.) Hyvinvointivaltion palveluketjut. Tampere: Kustannusosakeyhtiö Tammi, TammerPaino Oy.
- Miettinen, R. (1993): Oppitunnista oppimistoimintaan. Tutkimus opetuksen ja opettajankoulutuksen kehittämistä Suomen liikemiesten Kauppaopistossa vuosina 1986–1991. Tampere: Gaudeamus.
- Miettinen, R. (1999): Ascending from the abstract to the concrete and constructing a working hypothesis for new practices. Paperi esitetty Symposium on Evald Ilyenkov, Helsinki, September 7–8, 1999.
- Raunio, K. (1999): Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki. Gaudeamus.
- Suomen Lääkäriliitto (1999): Lääkäri ja laatu. Forssan kirjapaino Oy.
- Stelling, J. & Bucher, R. (1972): Autonomy and Monitoring on Hospital Wards. *The Sociological Quarterly* 13 (Fall 1972): 431 – 446.
- Toikka, K. & Kuivanen, R. (1993): Häiriöt kehitysmahdollisuuksina. Tekniikan organisaation ja työtavan kehitys joustavassa valmistusjärjestelmässä. Helsinki. Metalliteollisuuden liitto.
- Uudenmaan sairaanhoitopiiri (1998): Suositus hoitoketjujen toteuttamiseksi. Uudenmaan sairaanhoitopiirin laadunkehittämisyöryhmä. Helsinki.
- Victor, B. & Boynton, A. C. (1998): *Invented Here: Maximizing your organization's internal growth and profitability*. Boston: Harvard Business School Press.
- Virkkunen, J. & Engeström, Y. & Pihlaja, J. & Helle, M. (1999): Muutoslaboratorio. Uusi tapa oppia ja kehittää työtä. Kansallinen työelämän kehittämisohjelma. Raportteja 6. Helsinki. Oy Edita Ab.
- Vygotsky, L. (1978): *Mind in Society: the development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vähäaho, T. (2001): Miksi tieto ei terveydenhuollossa kulje? Suomen Lääkärilehti 30–32 (56). 3071–3077.

Päivi Peltomäki, Piia Harjumäki & Kaj Husman

MUUTTAVA AUTTAMISTYÖN ASiantuntijuus – KRIISITYÖN JA TYÖTERVEYSHUOLTOTOIMINNAN TARKASTELUA

Keskustelemme tässä luvussa varsin teoreettisella tasolla auttamistyön asiantuntijuuden murroksesta, jota peilaamme kahden erilaisen asiantuntijuuden pohdinnan kautta: kriisityön ja työterveyshuollon. Piirrämme kuvaa siitä, miten myöhäismoderni murros haastaa auttajat muuttumaan. Kirjoituksen innoittajana on ollut luvun kirjoittajien keskinäinen keskustelu asiantuntijuudesta ja sen murroksesta työn alla olevien tutkimustemme pohjalta. Löysimme kriisityön ja työterveyshuollon asiantuntijuutta koskevista ajatuksistamme paljon yhteistä ja keskenään mielenkiintoisella tavalla keskustelemaa. Lukumme kautta pyrimme herättämään keskustelua siitä, mitä on tai pikemminkin pyrkii olemaan ”uusi asiantuntijuus”, jonka tunnuspiirteitä joidenkin alojen asiantuntijat esittävät omaavansa sekä mitä on ”asiantuntijuuden murros”, joka tavoittelee erontekoa entiseen, vanhanmalliseksi kuvattuun asiantuntijuuteen nähden. Lähestymme luvussamme auttamistyön asiantuntijuutta sen kohteiden kautta. Keskeinen kysymyksemme on millainen on asiantuntijuuden ja sen kohteen välinen dynamiikka. Perinteisesti on ajateltu, että työn kohteet ovat asiantuntijatoiminnan passiivisia kohteita, joita erilaiset teoriat määrittelevät (Payne 1997, 15–20). Tavoitteenamme on problematisoida tätä yksipuolista ja yksisuuntaista toiminta-kohde -ajattelua ja tuoda asiantuntijatyö näkyviin refleksiivisenä prosessina, jossa myös kohde (asiakas) voi muuttaa asiantuntijatyötä ja samaan aikaan olla mukana tuottamassa työstä uutta ymmärrystä ja teoriaa. Kun asiantuntijatyöhön tulee mukaan vastavuoroisuuden elementti, pyritään ammattiauttaja näkemään asiakkaan kumppanina ongelmasta neuvottelemassa, ei ainoastaan auttajana.

Pohdimme myös sitä, mikä oikeastaan on asiantuntijatyön kohde: onko se asiakkaan vaikean (työ)elämäntilanteen muodossa eteen tuleva avun tarve? Vai onko asiantuntijatyön tavoite laajempi: ongelmien tuominen julki-seen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Entä; mikä on tieteen ja ammatillisten teorioiden asema asiantuntijuuden ja sen kohteen välisessä dynamiikassa: onko tiede vain omissa tieteellisissä laboratorioissaan syntynyttä asiantilojen määrittelyä, vai onko kyse pikemminkin käytännön teorioista (Payne 1997, 48–50), jotka syntyvät käytännön asiakastyön kohtaamisissa ja joiden arvo tulee mitatuksi tilanne- ja toimijakohtaisesti?

Emme vie pohdintaamme luvussa aineistolähtöisesti asiakastyön kohtaamisten tasolle. Emme myöskään käsittele kriisityön ja työterveyshuollon organisatorisia ja institutionaalisia kytköksiä. Tässä suhteessahan edellä mainitut asiantuntijuudet operoivat keskenään erilaisilla alueilla: kriisityö kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon kentällä paikkaamassa ja nostamassa esiin kunnallisen auttamistyön aukkoja ja työterveyshuolto puolestaan perusterveydenhuollon osana palvelemissa yritys- ja organisaatioasiakkaita.

Uuden asiantuntijuuden kentillä

Kriisityön ja työterveyshuollon asiantuntijuudesta

Kriisityön käsittely tässä luvussa perustuu toisen kirjoittajan tutkimustyön kohteeseen: paikalliseen kriisityön kontekstiin. Kyseessä on Jyvässeudun Kriisikeskus Mobile, joka on syntynyt Suomen Mielenterveysseuran ja A-Klinikkasäätiön Mobile-projektista. Mobile on tällä hetkellä Jyvässeudun Mielenterveysseuran ylläpitämää, alueen kuntien, Ray:n ja valtion työllistämisvaroin rahoitettua, kunnallista palveluverkostoa täydentävää toimintaa. Kriisityöntekijät ovat eritasoisen sosiaali- ja terveydenhuollon koulutuksen saaneita alan ammattilaisia. Kriisikeskuksessa toimitaan moniammatillisen tiimityön periaatteella siten, että eri tietotaidot yhdistyvät työn voimavaroiksi. Siinä eri koulutusalojen edustajat tekevät samaa työtä ja ovat työssä samanarvoisia kriisityöntekijöitä. Kriisityö ei ole työssään erikoistunut ongelma- tai asiakasryhmien suhteen, vaan se vastaanottaa hyvin monenlaisia ja eritasoisia elämänongelmia traumaattisista ja äkillisistä kriiseistä aina ihmisten arkipäivän huoliin ja eritasoisiin mielenterveys- ja päihdeongelmiin. Asiakkaan kohtaamisessa kriisityö painottaa tilannekohtaista ongelmista ja niiden ratkaisuihin neuvottelemista yhdessä asiakkaan kanssa. Kriisityötä tehdään tiiviissä yhteistyössä muiden auttamistyön virallisten ja

ei-virallisten toimijoiden kanssa. Kriisityö itse sanoo syntyneensä paikkaamaan ja tuomaan esille kunnallisen auttamistyön aukkoja, joita nykymurros ja ihmisten elämä käytännössä tuovat keskustelun areenoille. Kriisityö painottaa työtöteessään ei-erikoistuvaa, liikkuvaa ja tarvelähtöistä auttamista. Työote kriisikeskuksessa on kriisiteoreettisesti muotoutunut. Kriisityö pyrkii välittämään ihmiselle hänen tilanteessaan akuutisti ja päällimmäisenä tarvitsevan tuen ja ohjaamaan asiakkaan tarpeen mukaan eteenpäin palveluverkostoissa saamaan erikoistuneempaa apua.

Työterveyshuoltoon liittyvät pohdinnat pohjautuvat ensimmäisen kirjoittajan tekeillä olevaan väitöskirjaan, joka käsittelee työterveyshuollon paikkaa, tehtäviä ja roolia asiakasyritysten työkykyä ylläpitävän toiminnan verkostoissa. Lisäksi niiden perustana on työterveyshuoltolääkärinä, työlääkieteen professorina ja työterveyshuollon tutkijana vuosikymmeniä toimineen kolmannen kirjoittajan kokemuksia ja ajatuksia. Työterveyshuollon järjestäminen on ollut työnantajan lakisääteinen velvollisuus vuodesta 1979 alkaen. Työterveyshuolto on osa sekä perusterveydenhuoltojärjestelmää että työsuojelujärjestelmää. Sen toimikenttään kuuluvat asiakasyritysten ja niiden henkilöstön työterveyteen ja -turvallisuuteen sekä työhyvinvointiin lukeutuvat tarpeet. Työterveyshuollon funktiona on palvella asiakasyrityksiään ja niiden henkilöstöä niin yksilö- kuin työyhteisö- ja työorganisaatiotasoisissa ongelmissa ja kysymyksissä. Asiakkaiden kysymissä palveluissa näkyy kulloinkin julkisuudessa esiin nousseet ongelmat ja epäkohdat, kuten viime vuosina työkykyä ylläpitävä (tyky-) toiminta. Työterveyshuollon antaman hoidon laajuus ja palvelujen monipuolisuus riippuvat asiakasyrityksen työterveyshuoltosopimuksen kattavuudesta. Työterveyshuolto voi siten sisältää toimintoja pelkästä työterveyshuoltolain säätämästä minimistä aina väestövastuiseen terveyden- ja sairaanhoitoon saakka sekä erilaisia kombinaatioita tältä väliltä. Työterveyshuolto pyrkii aktiiviseen työtöteeseen, kaksisuuntaiseen vuorovaikutukseen auttajan ja asiakkaan välillä sekä palautteen antamiseen yksilön lisäksi myös työpaikkatasolla. (esim. Hyvä työterveyshuoltokäytäntö 1997.)

Kummankin asiantuntijuuden toiminnassa, tavoitteissa tai ainakin ihanteissa näyttäytyy vahvana ajatus osallistumisesta ongelmien esiin nostamiseen ja niiden julkisuuteen tuomiseen. Matalan kynnyksen avun saanti-paikkana ja ensiapuluonteisuutensa vuoksi Mobile on olemassaolon aikana kohdannut hätää ja pahoinvointia, johon nykyisellä palveluverkostolla on vaikea vastata. Moniongelmaistuminen esimerkiksi yhtäaikaisen päihde- ja mielenterveysongelman muodossa, perheväkivallasta kärsivien akuutti avuntarve virka-ajan ulkopuolella ja muut monimuotoista ja välitöntä puuttumista vaativat ongelmat ovat tulleet sivuutetuiksi tai avunsaanti niihin on viivästynyt.

Julkisuuteen on esimerkiksi viime vuosina tuotu perheväkivaltaan liittyviä teemoja. Perheväkivallasta on luotu kuvaa yleisenä ilmiönä, johon puuttumisen kentällä on paljon puutteita. Tämä johtuu toisaalta siitä, että ongelmana perheväkivaltaa on pidetty häpeiltävänä, salailtavana ja perheen sisäisenä intiiminä asiana, eikä avun hakeminen ole ollut helppoa perheväkivallasta kärsiville. Toisaalta perheväkivaltakeskustelu on nostanut esille myös julkisen auttamistyön välineettömyyttä siihen puuttumisessa. Kriisityö on ollut yhtenä keskeisenä toimijana perheväkivaltaongelman esiin nostajana ja perheväkivaltatyön kehittäjänä. Asiantuntijat hankkivat tietoa perheväkivaltailmiöstä ja kriisityöstä käsin kehitettiin perheväkivaltaan puuttumistyötä. Asian julkisuuteen tuominen puolestaan rohkaisi perheväkivallasta kärsiviä ihmisiä hakemaan apua. Tällöin perheväkivallan huomattiin olevan kuviteltua yleisempi ilmiö.

Samalla tavalla työterveyshuollon toimintakentältä on keskustelun kautta noussut esille ja näkyviin uusia haasteita ja tehtäviä, joihin työterveyshuollon tulisi vastata. Viimeaikaisia ovat esimerkiksi työssä jaksamisongelmat, tietotyön ja epätyypillisten työsuhteiden aiheuttamat uudentyyppiset kuormittavat tekijät sekä laaja-alainen ja moniulotteinen työkyvyn ylläpitämistoiminta. Esimerkkinä voi mainita työpaikoille laajalla rintamalla levinneen työkyvyn ylläpitämiseen ja edistämiseen ja työkyvyttömyyden ehkäisemiseen pyrkivän tyky-toiminnan. Mittavat tiedotuskampanjat ja mediarummutus, työvoima-, terveys- ja sosiaalipoliittiset tutkimus-, toiminta- ja kehittämisohjelmat sekä kehittämisrahat herättivät laajan kiinnostuksen tyky-toimintaa kohtaan. Tyky-toiminnan tarve havaittiin työpaikoilla ja tyky-palveluja alettiin kysellä työterveyshuollosta. Tyky-toiminta nostettiin esiin monen eri tahon toimesta: poliittisella areenalla tyky-toiminta mainittiin tuposopimuksessa (ensimmäisen kerran vuonna 1989) ja hallitusohjelmassa, hallinto ja päättäjät sisällyttivät formaalia päätäntävaltaansa käyttäen tyky-toiminnan työterveyshuollon tehtäviin, työssäkäyvät heräsivät miettimään omaa työkykyään ja sen kohentamistarpeita ja yritykset ja organisaatiot aktivoituivat pyytämään tyky-palveluja työterveyshuollostaan. Myös työterveyshuolto itse on toiminut tyky-toiminnan aloitteentekijänä, koordinaattorina ja toiminnan moottorina etenkin tyky-toiminnan alkutaipaleella 90-luvun alussa (Peltomäki ym. 1999). Tyky-toiminnan vakiinnuttaessa paikkaansa työntekijöiden ja työpaikkojen toimintojen kehittämisessä, on työterveyshuolto vetäytymässä ulkopuolisen asiantuntijan rooliin, toiminnan veto- ja järjestämisvastuun jäädessä selkeämmin työpaikoille. Tällainen roolijako onkin tyky-toiminnan ihanteita ja tavoitteita vastaava.

Konstruktionismi viitekehyksenä – polku kohti asiantuntijuuden murrosta

Jatkuva neuvottelu – useat paikat, useat määrittelijät

Lukumme lähestymistapa on lähinnä konstruktionistis-kontekstualistinen. Päädyimme näiden tutkimusotteiden yhdistämiseen, koska mielestämme jyrkkä konstruktionismi ei kontekstualismin tavoin ota riittävästi huomioon ympäristöä, jossa vuorovaikutus ja kohtaaminen tapahtuvat. Shotterin (1993, 179-183) mukaan konstruktionistisessa tutkimuksessa painottuu erityisesti puheen merkitysten tutkiminen. Sanat sinänsä eivät pidä sisällään yhtä tiettyä universaaliala merkitystä. Ne tulevat merkityksellisiksi vasta tilannekohtaisen vuorovaikutuksen kautta. Mikään tulkinta ei ole lopullisesti ”oikea”, vaan on aina mahdollisesti tulossa kumotuksi. Konstruktionistisesti suuntautunut tutkija ei pyrikään luomaan kausaalisesti selittäviä ja todistettavia kuvauksia tutkimuksen kohteena olevasta maailmasta.

Kontekstualismi puolestaan keskittyy asiantilojen määrittelyn tilanne- ja paikkakohtaisuuteen. Miller (1997, 70–90) käyttää paikallisen tiedon ja paikallisen maailman käsitteitä kuvaamaan tilannekohtaista neuvottelua todellisuudesta. Jokaisen tietäjän katsotaan olevan paikantunut (esim. Ronkainen 1999, 216.). Gubrium (1986, 94–97) puolestaan käyttää paikallisen kulttuurin käsitettä pyrkiessään hahmottamaan tiettyä organisaatiota tai yhteisöä tutkimuskohteena. Asiantuntijuustutkimuksessa yhdistyvät tietyn ammattikunnan mukanaan tuomat pätevyudet sekä tapa hahmottaa asioita sen organisaation viitekehyksestä missä asiantuntijat ammattiaan harjoittavat. Asiantuntijuus ei ole puhtaasti koulutuksen ja ammattikunnan arvojen ja teorioiden määrittämää toimintaa, vaan sitä on tarkasteltava suhteessa siihen tilaan, kontekstiin, jossa asiantuntijat toimivat. (Pösö 1993, Forsberg 1998). Kontekstualistinen näkökulma tuo tutkimukseen mukaan paikallisuuden käsitteen: asiantuntijat eivät työssään käytä ammattikuntansa säädöksiä, periaatteita ja tavoitteita sellaisenaan, vaan soveltavat omaa asiantuntijuuttaan siinä työtehtävässä ja organisaatiossa, jossa toimivat. Paikalliset kulttuurit ovat Gubrium (1986) mukaan enemmän tai vähemmän säädetyjä tapoja antaa asioille merkityksiä. Nämä säädökset koskevat organisaation toiminnan kohdentumista, tehtävää, muodollisia toimintakertomuksia, ammattikunnan mukanaan tuomia erityispiirteitä, teoreettisia painotuksia jne. Paikalliset erityisyydet siirtyvät painotuksina työn käytäntöihin.

Arjen asiantuntijuudesta

Tässä alaluvussa käsittelemme erityisesti arjen asiantuntijuutta. Tutkimuksessa on viime aikoina korostettu asiantuntijuuden paikallista luonnetta (esim. Gubrium 1986, Shotter 1993). Asiantuntijuustutkimuksessa kiinnitetään yhä useammin huomiota siihen, mitä tapahtuu asiantuntijatyön käytännöissä ja työn arjessa. Uudempien asiantuntijuusteorioiden kautta voidaan nähdä piirtyvän kuva paikallistuvasta, neuvottelevasta ja pirstaloituneesta asiantuntijuudesta. Tällöin asiantuntijuustutkimus kohdistuu asiantuntijuuden sisäisiin prosesseihin, sen menetelmiin, käytäntöihin ja arjessa tapahtuvaan työhön. Asiantuntijuutta tarkastellaan uudella tavalla: yhtä aikaa ulkoa ja sisältä päin. Tutkimuksen kohteiksi tulevat subjekteina työn kohde, asiantuntijan persoonallisuus ja asiantuntijuuden arvot (Riikonen 1992, Pohjola 1993). Työtä muokkaavat neuvottelut, joita asiantuntijatyön käytännöissä käydään päivittäin suhteessa kohteisiin, muihin asiantuntijuuksiin, mediaan ja ei-asiantuntijuuteen. Keskiössä on tällöin asiantuntijuuden muuttuminen, sen arjen käytäntöjen moninaisuus. Asiantuntijuudesta ja sen toimintaympäristöstä hankitaan tietoa käytännön ja arjen kautta. Myös tutkimus on nykyään kiinnostunut asiantuntijuuden ei-tieteellisistä ja ei-professionaalisista ulottuvuuksista.

Mutka (1998) puhuu sosiaalityön ”hiljaisuuden kulttuurista”. Hänen ajattelunsa on toimivaa myös kriisityön ja työterveyshuollon kentillä. Mutkan mukaan auttamistyöstä on pitkään ollut julkisuudessa ja tieteessäkin mekaaninen, byrokraattinen ja lähinnä sen hyvinvointivaltiokytköksiin viittaava kuva. Sen sijaan auttaminen arjessa, käytännön työssä on pitänyt sisällään aina paljon enemmän elementtejä kuin mekaaninen lainsäädännöllisten käytäntöjen kautta määritelty työ voi tavoittaa. Uusi asiantuntijuustutkimus onkin kiinnostunut siitä, mitä arjessa, asiantuntijan ja asiakkaan kohtaamisessa todella tapahtuu ja millaisia elementtejä siinä on mukana. Tämän tyyppisen tutkimuksen keinoin on mahdollista saada kuuluviin se ainutlaatuinen tieto- ja kokemusvarasto, joka asiantuntijoille syntyy käytännön työssä ja jota ei raporteihin ja tilastoihin tallenneta. Vuorovaikutuksen tutkimus auttamistyössä pyrkiikin paljastamaan asiantuntijuuden piiolementtejä, joita on vaikea määritellä tarkasti ja joita voi oikeastaan määritellä vain niille tilannekohtaisesti annettujen merkityksenantojen kautta. Asiantuntijuuden luonteen muutos ei tarkoita sitä, että nykyiset asiantuntijaorganisaatiot ja -luokittelut menettäisivät merkityksensä tai lakkaisivat olemasta. Avain asiantuntijuuden luonteen muutoksessa on fokuksen kohdistuminen vuorovaikutukseen. Tämä vuorovaikutus tapahtuu sekä eri asiantuntijuuksien välillä että asiantuntijaorganisaatioiden ja ammattikuntien avautumisena vuorovaikutukseen ei-tieteellisen tiedon ja ei-ammattillisuuden perustuvan tieto-aidon kanssa.

Uusi ja vanha asiantuntijuus

Monet tutkijat näkevät auttamistyössä tapahtuvan murroksen vievän pohjaa modernille yhteiskunnalle tyypilliseltä professionaaliselta auttamistyöltä (esim. Mutka 1998). Myöhäismoderni teoreettinen keskustelu näkee yhteiskunnan ja sosiaalisen elämän niin pluralistisena ja nopeasti muuttavana, ettei asiantuntijoiden enää ole mahdollista perinteisin keinoin vastata ihmisten yksilöllisiin ja muuttuviin tarpeisiin (Eräsaari & Jokinen 1997). Myöhäismoderneille teorioille tyypillistä onkin nähdä todellisuus jatkuvasti muuttavana ja rakentuvana (Bauman 1987). Tämä rakentuminen tapahtuu pikemminkin ihmisten arjessa tapahtuvien kohtaamisten kuin poliittisen, lainsäädännöllisen tai rakenteellisen muutoksen kautta. Myöhäismoderni keskustelu ja haasteet suuntautuvat enemmänkin yksittäisiin tilanteisiin ja toimijoihin rakenteellisen ja järjestelmäkritiikin sijasta.

Konttisen (1997, 48–51) mukaan asiantuntijuuden professionäkökulma kohdistaa huomionsa siihen, miten järjestäytynyt ammattikunta suuntaa ja muokkaa erikoistunutta tieteellistä asiantuntijuutta ja sen käytäntöä. Professioiden kehityksessä erityisala, specialiteetti, on muodostunut ammatissa yhä keskeisemmäksi ja ammatinharjoittaja on samaistunut siihen. Luvussamme kutsumme kriisityötä ja työterveyshuoltotoimintaa auttamistyön asiantuntijuustoiminnoiksi. Emme keskity tarkastelemaan niiden professionaalisuutta tai tieteellisyyttä. Perinteisessä mielessä niitä ei ehkä voisikaan kutsua professoiksi, sillä kriisityössä ja työterveyshuoltotoiminnassa asiantuntijuus perustuu viime kädessä moniammatillisuuteen, koska ne eivät perustaa yhteen erikoistuneeseen teoriakokonaisuuteen. Sekä kriisityön että työterveyshuoltotoiminnan taustalla on nähtävissä terveystieteellisiä, yhteiskuntatieteellisiä ja psykologisia teorioita ja työn selitysmalleja. Kriisityö ja työterveyshuoltotoiminta eivät myöskään siksi ole perinteisiä professoita, että niiden kohteen määrittely on jatkuvassa liikkeessä. Ne eivät voi perustaa ammattikuntansa yhtenäisyyttä työnsä kohteen specialisoitumiseen ja ovat siksi pakotettuja pyrkimään jatkuvasti muuttumaan ja vastaamaan kentältä nouseviin tarpeisiin.

Asiantuntijuuskin joutuu suostumaan jatkuvaan liikkeeseen ja kritiikkiin vastaamiseen. Modernille ajalle tyypilliset organisaatiot ja professiot olivat ja ovat sekä rakenteeltaan että hierarkialtaan selkeitä. Niillä on työssään rajatut tavoitteet ja määritellyt menetelmät käytettävänä. Myöhäismoderni puolestaan haastaa auttajat tutkimaan refleksiivisesti itseään ja työtään sekä olemaan jatkuvasti muutosvalmiudessa (Mutka 1998). Muutos voi olla paluuta vanhaan, jo modernin rationalismin myötä hylättyyn tai heittäytymistä johonkin täysin uuteen ja vieraaseen. Yhteiskuntateoreetikot eivät väitä, että

yhteiskunta olisi kerralla muuttunut uudeksi ja erilaiseksi. Pikemminkin yhteiskunta ja auttamistyö samalla joutuvat jatkuviin ristipaineisiin ja muutoshaasteisiin, koska muuten ne eivät pysty enää vastaamaan ajan haasteisiin. Tämä muutos ja murros ei tapahdu kivuttomasti, koska se vaatii suostumista alituisen epävarmuuteen ja muutostilaan ilman takuita siitä, että järjestys ja harmonia vielä joskus löytyvät (Eräsaari & Jokinen 1997 ja Eräsaari tässä teoksessa). Myöhäismoderni murros nähdään liikkuvana ja siitä on mahdollista väitellä ja olla eri mieltä sen sijaan, että se olisi kerralla määriteltävissä.

Lähestymme ”uuden asiantuntijuuden” ilmentymiä kahden asiantuntija-toiminnan, kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan kautta. Tutkimuskohteitamme olevien kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan tehtävänä tässä on toimia teoreettista pohdintaamme konkretisoivina auttamistyön esimerkkeinä. Yhtymäkohtia näille kahdelle keskenään hyvinkin erilaiselle toiminnalle on muun muassa pyrkimys neuvottelevaan asiantuntijuuteen sekä työn ensiapuluonteisuus. Neuvottelevia kriisityö ja työterveyshuoltotoiminta ovat suhteessa ongelmien ja asiakkuuksien rajaamiseen. Molemmat ovat ensiapuluonteisia paikkoja: ne eivät voi kovin paljon rajata asiakkaitaan ja sitä millaisia ongelmia joutuvat käsittelemään. Ne ovat usein ensimmäinen auttajataho, jota avuntarvitsija lähestyy. Siksi kriisityössä ja työterveyshuollossa pyritään kartoittamaan avuntarvitsijan kokonaistilanne, määritetään avuntarve ja avuntarvitsija ohjataan tarvittaessa eteenpäin palveluverkostoissa erilaisille erikoistuneille tahoille saamaan apua ongelmaansa. Koska kriisityö ja työterveyshuolto joutuvat olemaan jatkuvassa liikkeessä suhteessa kentältä nouseviin tarpeisiin, ne joutuvat olemaan alttiimpia, herkempiä ja valmiimpia joustamaan, muuttumaan ja vastaamaan kunkin ajan erilaisiin tarpeisiin ja haasteisiin. Ne toimivat myös ajan peileinä: peilaavat ajassa nopeasti muuttuvia, ameebamaisia, pluralistisia ja monitasoisia tarpeita. Kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan kautta on mahdollista hahmottaa ja tehdä näkyväksi nykymurroksen ja yhteiskunnan ilmiöitä ja kehitystä sekä niiden aiheuttaman pahoinvoinnin piirteitä ja ilmentymiä.

Seuraavilla auttamistyön asiantuntijuuden murrosta hahmottamaan pyrkivillä taulukoilla 1 ja 2 yritämme kuvata kriisityön ja työterveyshuoltotoiminnan ideaalitavoitteita ja -ihanteita tai sitä millaisia niiden pitäisi olla vastatakseen ajan tarpeisiin. Kutsumme niitä ”uudeksi asiantuntijuudeksi”, tehden osin melkoisesti kärjistäen, vertailua ”vanhaan, professionaaliseen asiantuntijuuteen”. ”Vanha” on jotain sellaista mitä nämä kaksi asiantuntijuutta työssään pyrkivät välttämään ja ”uusi” sitä mihin ne työnsä ihanteet perustavat ja mitä työssään tavoittelevat. Taulukossa esitetty ”uusi” on ideaali, joka kohti pyrkiessään muuttuvien tarpeiden kentillä toimivat asiantuntijuudet voisivat ehkä paremmin vastata niihin kohdistuviin tarpeisiin.

Taulukko 1. Käsitys asiantuntijuudesta

Vanha	Uusi
<ul style="list-style-type: none"> - Ammattikuntakohtainen asiantuntijuus - Ammattikunnan yksinoikeus työtehtäviin ja tiettyjen sosiaalisten ongelmien määrittelyyn - Asiantuntijuuksien kamppailu omasta tilasta - Oman asiantuntijuuden rajojen pitäminen selkeänä suhteessa ulkopuolisiin - Asiantuntija "lainsäätäjänä" (sopivan ja hyvän (työ)elämän määrittelijänä) - Asiantuntijoiden hierarkkiset suhteet toisiinsa ja ei-asiantuntijoihin - Professionaalisesti määritelty, stabili asiantuntijuus: työn kohde ja tavoitteet selkeät (esim. tietty työperäinen tai sosiaalinen ongelma ja siihen puuttuminen) - Kaavamaiset ongelmat ja valmiit ratkaisut - Asiakas "kohteena" 	<ul style="list-style-type: none"> - Ammattikuntien välisten rajojen ylitykset ja madaltumiset - Monet eri asiantuntijuudet, monet eri ongelmanmäärittelyt samalle asialle - Asiantuntijuuksien verkostoituminen, yhteistyö - Oman asiantuntijuuden ulkopuolella olevien ja ei-asiantuntijoiden hyväksyminen samallekentälle - Asiantuntija (sosiaalisten todellisuuksien) "tulkitsejana" - Vertikaalinen neuvottelu asiantuntijoiden kesken ja asiantuntijoiden ja ei-asiantuntijoiden välillä - Neuvotteleva vuorovaikutuksellinen asiantuntijuus: työn kohde tilannekohtaisesti ainutlaatuinen ja työn tavoitteet neuvoteltava työn kohteen kanssa - Tilannekohtaisesti neuvotelvat ongelmat ja ratkaisut - Asiakas subjektina, kanssa-asiantuntijana

Mukaeltu Harjumäki P. 2000.

Emme pyri selvittämään tai ottamaan kantaa siihen, onko kriisiytyö tai työterveyshuoltotoiminta tavoitteidensa ja ihanteidensa mukaista tai missä määrin se ne täyttää. Sen sijaan pohdimme miten parhaillaan eletävä aika heijastuu kriisiytyön ja työterveyshuollon ihanteisiin. Myöhäismoderni aika ja sen mukanaan tuomat haasteet näkyvät kriisiytyön ja työterveyshuoltotoiminnan ihanteissa ja tavoitteissa. Niissä korostetaan toiminnan verkostoitumista muiden auttamistahojen kanssa, moniammatillisuutta, parempaa tavoitettavissa olemista, toiminnan tarvelähtöisyyttä ja kokonaisvaltaista asiakkaan kohtaamista (Lahti 1994). Pyrkimyksenä on toiminnan fyysinen liikkuvuus ja tiettyyn tilaan sitomattomuus, arkipäiväisyys, joustavuus, muutosvalmius, julkisuus, avoimuus ja yhteistyö (Juntunen 1999, 9–13; Lahti 1999, 15–169). Keskeisenä tavoitteena on kehittää uudenlaisia palveluja, jotka toimisivat mahdollisimman joustavasti, viiveettömästi ja asiakkaan ehdoilla. Myös Haapakorven luvussa tässä teoksessa sivutaan asiakaslähtöisyyttä, kun hän pohtii asiantuntijatiedon muotoutumista nykyisin entistä enemmän asiakkaiden ja sovellusalueiden lähtökohdista käsin.

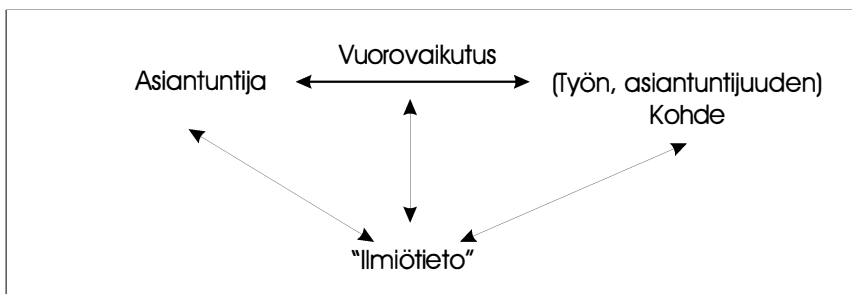
Taulukko 2. Kriisityön ja työterveyshuollon kritiikin kohteet sekä ihanteet ja tavoitteet

KRIISITYÖN JA TYÖTERVEYDENHUOLLON KRITIIKIN KOHTEET	KRIISITYÖN JA TYÖTERVEYDENHUOLLON IHANTEET
Erikoistuneet korkean kynnykset auttamistyön paikat	Monenlaisille ongelmille avoin auttamispaikka
Auttamisinstituutioiden lokeroituminen ja erikoistuminen, kokonaisvaltainen asiakkaan kohtaaminen katoaa	Välttää erikoistumista ja tarkkaa toimenkuvan rajaamista
Tiukat byrokraattiset ja menetelmälliset välineet sekä teoriat työn taustalla saattavat tulla auttamisessa itsetarkoituksellisiksi	Perustaa auttamisen tilannekohtaiseen harkintaan
Asiakasryhmät ja ongelmat etukäteen tiukasti määriteltäjä; vaara sokeutua suhteessa kentältä nouseviin muuttuneisiin tarpeisiin	Pyrkii tavoittamaan uusia ongelmia ja lähestymään eri asiakkaita eri tavoin
Työ kadottaa helposti yhteytensä työn kohteena olevaan ongelman yhteiskunnallisiin ja yhteisöllisiin taustoihin ja syihin	Pyrkii tuomaan työnsä kohteet julkiseen keskusteluun (työpakkatasolla, yhteiskuntatasolla)
Virallisuonteissa auttamisinstituutioissa auttamisen tavoitteet ja ammattilaisuus saattavat kadota byrokraattisten ja institutionaalisten käytäntöjen alle	Pyrkii tarjoamaan arkipäiväiseltä ja helpolta tuntuvan tien hakea apua
Avun hakemisen kynnyks on korkea: lähdetessä hakemaan apua, ongelma usein jo vaikea ja pitkittynyt	Matalakynnyksinen auttamispaikka, ongelman käsite arkipäiväistynyt
Asiakkaan elämäntilanne ja ongelma vaarassa hukkaa valmiiden diagnoosien ja luokittelujen alle	Asioita pyritään kohtaamaan ilman tiukasti rajattuja diagnooseja, nimiä ja ongelmaakeskeisyyttä
Ongelmien nimeäminen ja asiakkaan diagnosointi hukkaavat työn tarkoituksen: asiakkaan tukemisen jaksamaan (työ)elämäntilanteessa	Työ on voimavaroja tunnistavaa ja tukevaa, ei ainoastaan puutteisiin ja ongelmiin keskittävää

Mukaeltu Harjumäki P. 2000

Asiantuntijuuden ja kohteen välinen dynamiikka

Suhteessa työnsä kohteeseen kriisityö ja työterveyshuolto pyrkivät ottamaan itsemäärittämissään etäisyyttä asiantuntija-asiakas- ja toimija-kohde -ajatteluun. Kuvion 1 tarkoituksena on yksinkertaistaen kuvata asiantuntijuuden ja työn kohteen ymmärtämisen kehittymisen suuntaa ja ennen kaikkea visioida sitä tulevaisuudessa. Uudenlaisesta kehityksestä on nähtävissä joitakin heikkoja signaaleja kriisityössä ja työterveyshuoltotoiminnan hyvissä käytännöissä. Se on kuitenkin vasta iduillaan, mutta mitä luultavammin tulevaisuudessa tarvittava tapa tuottaa ymmärrystä asiantuntijatyön kohteesta.



Kuvio 1. Ilmiötiedon rakentuminen

Asiakkaan asiantuntijuutta on vähittäin alettu hyväksyä ammatilaisen asiantuntijuuden rinnalle vuorovaikutukseen tuottamaan tietoa työn kohdeesta ja tuotetun tiedon avulla muokkaamaan ja muuttamaan työn kohdetta tuomalla uudenlaisia näkökulmia ja ulottuvuuksia työn kohteen ymmärtämiseen ja hahmottamiseen. Auttamistyön ammatilainen hyväksyy ehkä aikaisempaa tasavertaisemmin autettavan tuottamaan tietoa työn kohteena olevasta ongelmasta. Tällöin työn kohdetta lähestytään kahdesta eri näkökulmasta ja tuotetaan kahta erilaista tietoa (arjen kokemustietoa = asiakkaan tieto ja ammatilaisen asiantuntijatieta = auttajan tieto). Ammatilainen ja asiakas tuottavat keskinäisessä vuorovaikutuksessa tietoa työn kohteena olevasta ilmiöstä tai ongelmasta. Tämä ilmiötieto on siten koko ajan muutoksenaista ja muuttuvaa. Ilmiötiedolla tarkoitetaan tässä yhteydessä kaikkea tietoa, mitä kyseisestä ongelmasta on olemassa (tieteestä, ammattikäytännöistä, arkiymmärryksestä, julkisuudesta, hallinnosta jne. tulevaa tietoa). Ilmiötieto puolestaan vaikuttaa ammatilaisen ja asiakkaan väliseen vuorovaikutukseen ja siihen, miten käsiteltävänä olevaa ongelmaa jäsennetään ja ymmärretään. Vuorovaikutuksessa syntyvä uusi tieto ei kumoa eikä tee tyhjäksi kohteesta jo olemassa olevaa aikaisempaa tietoa vaan kumuloituvana prosessina tuo vanhan rinnalle uusia näkökulmia ja uudenlaista tietoa. Ilmiötieto muokkaa asiantuntijuutta, työtapoja, puhetapoja, käsitteitä sekä ymmärrystä työn kohteena olevasta ilmiöstä.

Eräsaari kirjoittaa tässä teoksessa avoimesta asiantuntijuudesta, joka hänen mielestään on kontekstinsa avoimeksi jättävää ja kommunikaatiolle antautuvaa, neuvotteluun ja luottamukseen perustuvaa asiantuntijuutta. Eräsaari käsittelee avoimen asiantuntijuuden orientaatiota, joksi hän määrittelee ”maailman muuttamisen”. Tästä syystä avoin asiantuntijuus jo lähtökohdisaan joutuu avoimesti kohtaamaan asiat ja ilmiöt ja on täten riippuvainen toimintahorisonttinsa satunnaisuuksista. Samalla se kuitenkin saa niistä mahdollisuutensa ja pelivaransa. Hänen mukaansa avoimen asiantuntijuuden

pitääkin tulla osaksi kohdettaan ja sitä koskevaa kommunikaatiota. Ei ole järkevää tiukasti rajata, sementoida, työn kohteita, koska samalla saatetaan eliminoida tai tuhota siihen kuuluva dynamiikka.

Paynen (1997) kuvaama sosiaalityön teoria sopii hyvin yleisesti auttamistyötä jäsentäväksi teoriataustaksi. Paynen (1997, 15–20) mukaan auttamistyö jäsentyy sen arjessa läsnä olevien elementtien ja toimijoiden kautta: työntekijän, asiakkaan ja työympäristön. Nämä työtä konstruoivat elementitkään eivät ole valmiita ja pysyviä vaan jatkuvasti uudelleen työn käytännöissä ja niiden ympärillä käydyssä keskustelussa tuotettuja. Työn ympärillä käydyksen keskustelun kautta auttamistyön tuottajiksi nousevat mukaan hallinto ja politiikka sekä tiede ja julkisuus. Se mitä tapahtuu työntekijän ja asiakkaan välillä tietyssä toimintakontekstissa vaikuttaa ja saa vaikutteita sosiaalisen hyvinvoinnin tuottamisen yhteiskuntatasolta. Usein ammatillisuuden määrittely unohtaa työn kohteen vaikuttavan tehtävään työhön. Pikemminkin työn kohteita on perinteisesti pidetty toiminnan kohteina, joita erilaiset teoriat määrittelevät. Asiakkaat työn kohteina tuovat kuitenkin mukanaan työhön sen elämisaailman muutoksen, jossa auttamistyö operoi. Auttamistyö on refleksiivinen prosessi, jossa myös asiakas muuttaa auttamistyötä ja sitä kautta myös työstä tuotettua tieteellistä ymmärrystä ja teorioita. Kun asiantuntijatyöhön tulee mukaan vastavuoroisuuden elementti, voidaan työntekijä nähdä asiakkaan kumppanina ongelman ratkaisemisessa.

Payne (1997, 21–24) kritisoi monesti auttamistyöhön sisään rakennettua auttaja-kohde -ajattelua ja niin sanottua katalyyttistä työn ymmärtämistä. Katalyyttisessä ajattelussa kyvykäs työntekijä ratkaisee tai hoitaa kyvyttömän asiakkaan ongelmia. Katalyyttisessä mallissa asiantuntijatyö nähdään suhteellisen muuttumattomana asioiden tulkinta- ja muuttamistyönä, joka perustuu professionaalisiin käytäntöihin ja teorioihin. Uusi tieto ja teoria tulevat työhön ”virallisia teitä”: päättäjien, hallinnon ja tieteellisen tutkimuksen kautta. Tiedon ei nähdä kumpuavan käytännön työstä: asiakkaan ja työntekijän kohtaamisista. Payne kutsuu tätä mallia katalyyttiseksi, koska katalyyssi on kemiallinen reaktio, jossa tietyt aineet reagoivat keskenään tietyllä tavalla ainoastaan, jos katalyysoiva elementti on läsnä reaktiossa. Kahden keskenään vuorovaikutuksessa olevan ”aineen” (työntekijän ja asiakkaan) välisen prosessin eteneminen on täten ennakoitavissa, koska ”katalyysoiva elementti” (työn teoreettinen ymmärrys) aikaan saa kohtaamisessa tietyt reaktiot ja lopputulokset. ”Aineiden ” olemukseen ja niiden väliseen vuorovaikutukseen ei tässä mallissa kiinnitetä juurikaan huomiota. Kohtaamisprosessi ei siksi tuo mitään uutta työn teoreettiseen jäsentymiseen.

Katalyyttinen malli perustuu positivistiseen tieteen tulkintaan. Payne (1997, 35–39) irrottaa asiantuntijatyön tiedon tuotannon positivistisesta ajattelus-

ta. Tämän tieteen tulkinnan mukaan teorian käsite on löysempi kuin tieteen näkeminen maailmaa kausaalisesti selittävänä voimana. Teorian käsite tiukimmassa merkityksessään vaatii, että teorian kautta pystytään selittämään, miksi jotain tapahtuu: miksi jokin toiminta tiettyssä tilanteessa johtaa tiettyihin lopputuloksiin. Payne (emt. 48–50) kuvaa erityisesti auttamistyön teoriaa lähtökohdiltaan enemmän käytännön teoriaan perustuvaksi kuin katalyyttisen mallin ja tiukan positivistisen ajattelun mukaiseksi tieteelliseksi käytännöksi. Paynen mukaan auttamistyössä ajatellaan teoreettisesti käytännössä. Yleiset käyttäytymisteoriat ja yhteiskuntateoriat vaikuttavat auttamistyön jäsentymiseen. Auttamistyöntekijät näkevät teoriat monesti hankalasti käytäntöön sovellettavina niiden akateemisuuden vuoksi. Jotta teoriat saisivat oikean painoarvon auttamistyön käytännön kentällä, ne tulisi nähdä pikemminkin työvälineinä, joiden avulla työntekijä pyrkii jäsentämään kohtaamaansa. Teoriat on luotu luomaan ennustettavuutta. Teoriat, jotka pyrkivät selittämään ja kuvailemaan käytännössä tehtävää työtä jäävät aina avoimiksi, eikä niiden avulla voida selittää kaikkea kohtaamisesta ja sen tuloksista. Tämä näkökulma antaa kohtaamisen osapuolille (työntekijälle ja asiakkaalle) mahdollisuuden olla tuottamassa teorioita sen sijaan, että työntekijä vain soveltaisi ja käyttäisi niitä työssään.

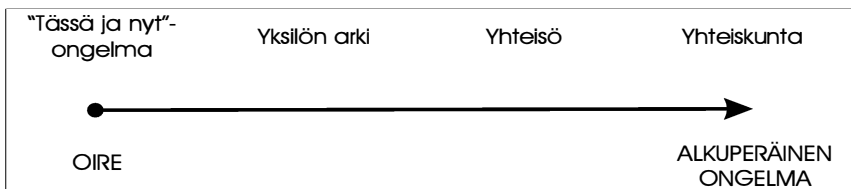
Oireesta alkuperäiseen ongelmaan

Wallsin (1990, 3–9) mukaan ongelma ja ongelmallisuus edellyttävät tunnistamista. Yhteiskunnan tasolla ongelman on saavutettava tietty legitimiys, oikeutus, ennen kuin siihen puututaan tai varaudutaan. Vasta ongelmia koskevat tulkinnat saavat aikaan toimenpiteitä viranomais- ja asiantuntijatasolla. Ongelmat ovat sidoksissa elinehtoihin, elinolosuhteisiin ja elämäntapaan. Näitä säätelevät eri tasoiset ajasta toiseen vaihtelevat yhteiskunnalliset voimavarat, mutta myös arvot ja rakenteet, jotka heijastuvat ongelman määrittelyissä ja väliintuloissa. Arjen ongelmat ovat usein huomattavasti konkreettisempia kuin niitä koskevat yleistävät määritelmät. Toisaalta ongelman ilmiäisy on usein vain oire taustalla piilevästä varsinaisesta ongelmasta. Tämän vuoksi ongelman yleistävä määritelmä kadottaa helposti yhteytensä oireiden parissa kamppaileviin ihmisiin.

Ongelmiin vaikuttaminen pelkästään yksilötasolla ei riitä, vaan on puuttettava ongelman syihin, jotka ovat usein ongelman kantajan tai avuntarvitsijan ulkopuolella. Wallsin (1990, 29–38) mukaan pitkälle erikoistuneissa asiantuntijuuksissa elää sisällä ongelmien medikalisoitumisen vaara. Tällöin ongelmasta nähdään vain sen oiretaso ja ongelman suhde laajempaan yhteiskunnallissosiaaliseen kehykseen katoaa. Usein työn kohteeksi määri-

tellään ongelman kantaja eikä varsinainen ongelma. Tällöin menetetään mahdollisuus vaikuttaa ongelmiin ennaltaehkäisevästi. Vaikka ongelma tavallaan tunkeutuu ihmiseen kuin virus, työ- ja sosiaalitaustaisten ongelmien poistaminen vaatii puuttumista ongelmankantajan ulkoiseen ympäristöön, eikä pelkästään rohtoja ja tippoja. Siksi asiantuntijatyön tiedonmuodostuksen tulisikin ylittää varsinaisen ongelman aiheuttajiin asti, jotka ovat ongelmankantajan ulkopuolella ja ilmenevät hänessä oiretasolla.

Tuomaisen ym. (1999, 22–25) mukaan medikalisaatio on syntynyt siten, että lääketiede on ottanut haltuunsa erilaisia ongelmia ja asiantiloja diagnosoimalla niitä ja tehnyt kahtiajaon avun tarvitsijoihin, jotka ovat oikeutettuja saamaan apua ja niihin, jotka eivät kuulu avun piiriin. Tuomaisen ym. (emt.) mielestä virallinen järjestelmä ei ole suosiollinen palvelujen käytölle ilman ilmeistä syytä: perimmäinen toive on, että julkisten sairaanhoito- ja palvelujen käytölle olisi objektiivinen diagnoosiperuste. Lääkäreille onkin sälytetty varsin patriarkaalinen portinvartijan tehtävä: ihmisen pahoinvointi ei riitä etujen saamisen syyksi, vaan lääkärin tulisi hahmottaa ”asiakkaan todellinen tila” ja näin määrittää ihmisten tarpeet. Ongelmaksi on muotoutunut erityisesti se, että huomio kiinnitetään yhä rajatumpiin ja pienempiin tekijöihin potilaassa ja hukataan ihmisen kokonaisuus. Diagnosoimalla ja ulkoistamalla ongelma yksilön kokonaiselämäntilanteesta, ongelmalle luodaan uusi ulkoinen muoto. Medikalisaatio sälyttää yhteisölliset ja yhteiskunnalliset ongelmat ja niiden ratkaisemisen yksilölle (emt. 42–43). Tehtävä on yksilölle mahdoton ja tilanne ongelman ratkaisemisen kannalta kestämaton.



Kuvio 2. Oireesta alkuperäiseen ongelmaan: ongelman tarkastelun ja ratkaisemisen tasot

Kuviossa 2 kuvaamme asiantuntijuuden suhdetta sen kohteena oleviin ongelmiin. Asiantuntijan tehtäviä ovat tiedon hankkiminen ongelmasta, ongelman ennaltaehkäiseminen, ongelman ratkaiseminen ja poistaminen. Oireen tasolla työskenteleminen voidaan nähdä parantavana ja alkuperäiseen ongelmaan pureutumisen ennaltaehkäisevänä, tutkivana toimintana. Ongelmaa pitäisi käsitellä kaikilla oire-ongelma -jatkon tasoilla ("tässä ja nyt"-ongelma, yksilön arki, työyhteisö, yhteiskunta) ennen kuin alkuperäiseen ongelmaan päästään kiinni ja se ehkä on mahdollista ratkaista.

”Tässä ja nyt” auttamistyössä kohdatun ongelman ja sen taustalla olevan ilmiön erottelu toisistaan irrottaa auttamistyön arjessa tapahtuvan asiakkaan kohtaamisen tason yleisemmästä sosiaalisesta tasosta. Asiantuntijatoiminnan tulisi olla omalta osaltaan vastuullinen ongelmien käsitteellistämisestä ja tunnistamisesta, ongelmaan liittyvien ilmiöiden tutkimisesta sekä ongelmaan puuttumisen välineiden kehittämisestä. Samalla auttamistyö ottaisi vastuuta työstään laajemmin kuin pelkästään yksilötason ongelmien käsittelijänä. Tätä kautta asiantuntijatyö joutuisi ottamaan kantaa myös siihen, millaisena se näkee hyvän ja tarvelähtöisen auttamistoiminnan.

Oireen tasolla työn kohteena näyttäytyy ongelmalliseksi määritelty käyttäytyminen tai asiantila. Asiantuntijatyö tekee väliintuloja kohteidensa arkeen päämääränään yksilöiden, perheiden ja työyhteisöjen hyvinvoinnin ja toimintakykyisyyden turvaaminen. Työn tuloksena pyritään näiden asioiden ”normaalistamiseen”. Ensiavun ja ensikartoituksen paikkoina kriisikeskusta ja työterveyshuoltoa lähestyy usein asiakas, joka ei pysty erittelemään ongelmaansa ja näkemään sen kokonaisuutta. Asiakas tuo asiantuntijalle koko (työ)elämäntilanteensa. Kriisityö ja työterveyshuolto ensikartoituksen paikkoina kohtaavat luultavasti enemmän epämääräisiä ja jäsentymättömiä ongelmia ja asiantiloja kuin vahvasti erikoistuneet asiantuntijuudet, kuten esimerkiksi erikoissairaanhoidon, johon tultaessa on jo luultavimmin haettu apua perusterveydenhuollosta, josta asiakas on ohjattu eteenpäin saamaan erikoistunutta apua. Ongelmalla on tässä vaiheessa jo nimi ja diagnoosi.

Työuupumus on hyvä esimerkki nykyajan ongelmasta, jolla on monia eri ilmenemismuotoja, ulottuvuuksia ja joka on monimutkainen ja laaja-alainen. Sen kohtaaminen vaatii monia eri asiantuntijuuksia ja asiantuntijuuden liikkumista edellä mainituilla eri tasoilla. Asiakas tulee kriisikeskukseen tai työterveyshuollon vastaanotolle joidenkin oireiden vuoksi. Ne ovat merkki jostakin oireiden taustalla olevasta ongelmasta. Ratkaisuksi oireeseen tarjotaan oireenmukaista hoitoa (unilääke, sairausloma tms.). Auttaminen ulottuu todennäköisesti myös asiakkaan arjen tasolle (miten oire vaikeuttaa asiakkaan jokapäiväistä elämää, vaikuttaa hyvinvointiin työssä/kotona). Työyhteisötaso jää kuitenkin usein käsittelemättä. Työuupumuskysymyksessä ongelmat voivat olla lähtöisin työyhteisöstä. Työyhteisöongelmiin pitäisi päästä kiinni, jotta alkuperäinen, oireiden taustalla oleva, ne aiheuttava tekijä tai tekijärypäs ymmärrettäisiin. Täten tieto ongelmasta lisääntyisi ja siihen voitaisiin puuttua, se ratkaista ja poistaa. Työyhteisötason ongelmia ei voi ratkaista ilman, että ongelmiin puututaan työyhteisön tasolla. Ei riitä, että hoidetaan vain yksilöä, on hoidettava koko työyhteisöä. Työuupumus on merkki myös yhteiskunnan tasolla tapahtuvasta kehityksestä ja ilmiöistä: esimerkiksi työjaosta, -mitoituksesta, arvoista, arvostuksesta (suhteessa työ ja perhe-koti-vapaa-aika) ja niihin liittyvistä pahoinvointia tuottavista tekijöistä.

Työyhteisötasolla asiantuntijuuden väliintulossa on vielä mahdollisuus melko konkreettisiin toimenpiteisiin, kun yhteiskunnan tasolla kyse on enimmäkseen tiedon tuottamisesta ja ongelmien esiin tuomisesta julkisuudessa.

Päätelmiä auttamisasiantuntijuuden murroksesta myöhäismodernien teorioiden valossa

Oikeus määritellä asiantiloja

Rosen (1993, 121–125) mukaan tiede ja asiantuntija ovat menettämässä uskottavuuttaan objektiivisina asiantilojen tulkitsijoina. Tällä on yhtymäkohtia edellä viitattuun Paynen (1997) positivistisen tieteen tulkinnan kritiikkiin. Asiantuntijuuden arvovaltaa ja tarpeellisuutta ei voida enää perustella sen kohteiden objektiivisella, ontologisella olemassaololla. Ihminen, työ ja elämä asiantuntijatoiminnan kohteina muuttuvat eivätkä välttämättä käytäydy tieteen ennustamalla, rationaalisella ja tiettyjä sääntöjä noudattavalla tavalla. Baumanin (1987, 211–213) mukaan asiantuntijat eivät voi auktoriteettiasemansa kautta määritellä kohteidensa elämän todellisuutta. Auktoriteettien moniarvoisuus tai auktoriteetin puuttuminen kokonaan estävät ketään asettamasta sellaisia normeja, joita jokaisen toimijan pitäisi noudattaa. (vrt. kuvio 1.) Baumanin mielestä asiantuntijoita enemmänkin tarvitaan oman aikansa tulkeiksi: he voivat helpottaa aikalaistensa itseymmärrystä ja monimutkaiseksi tulleen toimintaympäristön ymmärtämistä. Asiantuntijoita tarvitaan myös tulkitsemaan jatkuvasti moninaistuvien kulttuurien, elämäntyylien ja uskomusten pohjalta syntyvien sosiaalisten maailmojen erilaisia kieliä (Jallinoja 1995, 37).

Nykytilanteessa Rosen (1993, 121–125) mukaan sen sijaan, että yritettäisiin löytää kaiken kattavia strategioita ja luokitteluja asiantuntijoiden ja ammattilaisten tarpeisiin, pitäisi pikemminkin pyrkiä löytämään yllättäviäkin paikkoja ja tilanteita, joissa erilaiset ilmiöt pystytään tunnistamaan ongelmiksi ja puuttumista vaativiksi. Huomio tulisi kiinnittää erilaisiin ryhmiin ja toimijoihin, jotka keskinäisessä vuorovaikutuksessa neuvottelevat asiantiloista. Merkityksellistämisen prosessin kohteena olevat ilmiöt usein vastustavat tulevista luokitelluiksi selkeisiin ja valmiisiin yleiskategorioihin, kuten luokka, sukupuoli tai professio. Tämä tuo tieteen näkyväksi ”tiedelaboratorioiden” ulkopuolella.

Gibbons (1994, 6) kuvaa tiedon ymmärtämisen muuttumista. Hänen mukaansa perinteiseen tieteelliseen tiedon käsitykseen verrattuna nyt ollaan tilanteessa, joissa tietoa voidaan tuottaa useammassa paikassa kuin vain

yliopistomaailmassa. Gibbonsin mielestä tietoa tuotetaan eri organisaatioiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa: virallisissa ja epävirallisissa verkostoissa. Eri systeemeistä tulleen tiedon uudelleen järjestely ja uudelleen kokoonpano tuottavat uudenlaista perinteisestä tiedon tuotannosta ja ammattikuntajaosta eroavaa tietoa. Ajan kuluessa tiedon tuotanto siirtyy yhä kauemmaksi perinteisestä tieteellisyydestä kohti uusia sosiaalisia konteksteja. Latour (1993) on tuonut esille hybridisoitumisen käsitteen. Eräsaari & Jokinen (1997, 12–13) kuvaa hybridisoitumisella uusissa ala- ja osajärjestelmissä syntyneitä käyttäytymistapoja. Hänen mukaansa hybridisoituminen heijastaa eri alayhteisöjen tarvetta puhua useammalla kuin yhdellä kielellä, jotta kommunikaatio järjestelmien ja alajärjestelmien rajoilla sekä niiden välisissä tiloissa mahdollistuisi.

Matthies (1996, 13–17) käyttää välitason organisaation käsitettä. Hemmingin (1999, 28) mukaan välitason organisaatioiden on nähty toimivan murrosten varaventiileinä. Niille kanavoituu sellaista toimintaa, mikä ei löydä elintilaa perinteisistä auttamistyön muodoista. Välittävät organisaatiot eivät sinänsä ole uusia, mutta niissä yhdistyvät tavanomaiset ja vakiintuneet toimintamallit uusiin ja innovatiivisiin ratkaisuihin. Välitaso on kokonaisuus, jonka organisaatiot ovat dynaamisessa kanssakäymisessä eri toimijatahoihin ja yhdistelevät ja välittävät niiden toimintatapoja.

Työterveyshuolto voidaan nähdä välitason organisaationa, koska työterveyshuollolla on perusterveydenhuollon yksilötasoista osaamista ja lisäksi työyhteisötason tuntemusta. Monitasoista osaamistaan yhdistelemällä työterveyshuollolla on edellytyksiä käsitellä ongelmia, joita perinteiset, erikoistuneet terveydenhuollon organisaatiot eivät kokonaisuuksina pysty käsittelemään. Lisäksi työterveyshuollon tietämys ja osaaminen mahdollistavat apua tarvitsevien jatkohoitotarpeen arvioimisen ja ohjaamisen tarvittaessa oikeaan paikkaan erikoistunutta apua saamaan. Kriisityö operoi kunnallisen auttamistyön verkostoissa ja kohtaa ”kriisejä”, jotka käytännössä voivat olla lähes mitä tahansa ongelmallisia elämäntilanteita. Koska kriisityöllä ei ole erityistä kohdetta kuten ”päihteiden väärinkäyttäjät” tai ”lastensuojeluaasiakkaat”, sen erityisasiantuntijuus on verkostotyön osaamista. Kriisityössä puretaan kriisiytyneet elämäntilanteet ”auki”: mietitään mikä on keskeisin avuntarve. Näin räätälöidään asiakkaille sopiva ”palvelupaketti” muun kunnallisen auttamistyön tarjonnasta. Kriisityö voidaan nähdä välittävänä organisaationa myös koska se, kuten työterveyshuoltotoimintakin, on moniammatillista työtä. Erilaiset ammattipätevyudet ja asioiden tarkastelunäkökulmat voidaan yhdistää työn voimavaroiksi moniammatillisessa työyhteisössä.

Riskeistä abjekteiksi

Asiantuntijuuksien kentillä käydään jatkuvasti neuvotteluja eri ongelmien luonteesta ja mahdollisuuksista ja tavoista käsitteellistää, ennustaa, hallita ja ratkaista niitä. Eräsaaren (1996, 34–35) mukaan modernisoitumiskehityksen synnyttämälle ”pahalle”, sen aiheuttamille uhkille ja vaaroille luotiin riskin käsitteellä itsenäinen olemassaolo ja samalla välineet taistella niitä vastaan. Riskiteknologiat (asiantuntijuusteknologiat) lisäävät turvallisuutta, koska ne rajaavat vaarat tietyn ajallisen ja sosiaalisen etäisyyden päähän omakohtaisuudesta. Tieteen ja asiantuntijuuksien keinoin on pystytty ”tietämällä” riskeistä, niiden vaikutuksista ja ennakkomerkeistä ottamaan riskejä haltuun luokittelemalla, ennakoimalla ja ehkäisemällä niitä.

Yhteiskuntateorioissa on yleisesti tutkittu modernin ajan ongelmia riskin käsitteen kautta. Tämä pitää sisällään ajatuksen siitä, että riskille on määriteltävä kohde. Jotta riski voi olla riski, sen on oltava riski jollekin. Riskin kohteesta täytyy olla tietoa, se täytyy tuntea. Riskin haltuunotto-prosessin kautta on modernissa ajassa pyritty ennustamaan, rajaamaan ja hallitsemaan riskejä. Esimerkiksi influenssaviruksen saaminen on riski yksilön terveydelle ja työkyvyille ja tätä kautta työntekijän työnantajalle. Voidaan myös arvioida kuinka suuri riski influenssa on eri ryhmiin kuuluville työntekijöille. Esimerkiksi jostain kroonisesta sairaudesta kärsivälle työntekijälle influenssaan sairastuminen voi aiheuttaa vakavampia seurauksia ja parantuminen kestää pidempään kuin muuten terveellä henkilöllä. Tästä voidaan päätellä, että työnantajan kannattaa kustantaa influenssaa ennaltaehkäisevät rokotteet ainakin riskiryhmään kuuluville työntekijöilleen. Nuoruudessa tehty rikos on auttamistyön kohde, koska se saattaa pitää sisällään riskejä nuoren tulevaisuuden suhteen. Rikosrekisteri voi vaikeuttaa työn saamista, rikoskierre voi pahentua tietynlaisten henkilöiden seurassa liikkumisesta ja tämä saattaa esimerkiksi uhata nuoren motivoitumista ja suuntautumista jatkokoulutukseen. Riskiryhmään kuuluvat työntekijät voidaan ohjata työterveyshuoltoon saamaan influenssarokotteet ja kriisityöntekijä voi keskustella rikokseen syyllistyneen nuoren kanssa rikoksen seuraamuksista ja rikoskierteen pahenemisen vaarasta. Edellä mainitut ovat esimerkkejä perinteisistä, melko helposti rajattavista ja tunnistettavista riskeistä.

Beckin (1992) mukaan riskiä ei myöhäismodernissa keskustelussa enää nähdä tietynä yksittäisenä vaarana tai harmina vaan kaiken lävistävänä epävarmuuden lisääntymisenä yhteiskunnassa ja yksilön elämässä. Giddens (1991, 22–23; 149–150) puhuu puolestaan itseään säätelevistä abstrakteista systeemeistä. Näiden systeemien logiikka on siinä, että ne syntyvät, kietoutuvat ja kertyvät pienistä paikallisista prosesseista. Kietoutumis- ja kehittämissprosessin myötä niistä on tullut mutkikkaita, kaikkialle ja kaik-

kiin elämän sfääreihin ulottuvat lonkeronsa työntäviä, vaikeasti määriteltäviä systeemejä. Abstraktien systeemien lähtökohtana ja myöhemmin näyttäytymisareenoina ovat pienet tilannekohtaiset asiat, joissa ne näyttäytyvät ilmiöinä ja haittoina. Systeemin toiminta- ja vaikutusareenat ovat paisuneet valtaviksi, ambivalensseja katkoksia ja epävarmuutta sisältäviksi mekanismeiksi, joista voidaan saada tietoa ainoastaan vaiheittain, välähdyksittäin ja epävarmasti. Riskien ja abstraktien systeemien hallitsemattomuuden ja ennustamattomuuden tunnustamisen logiikka vaatii myöhäismodernissa ajassa myös asiantuntijoilta nöyryytystä tiedon ja asiantuntijuuden tilannekohtaisuuden myöntämiseen. Tämä näkökulma vaatii asiantuntijoilta jatkuvaa refleksiivisyyttä suhteessa ongelma- ja toimijakenttään, jossa he operoivat. Ongelmien tunnistaminen ja ratkaisemisen valmiiden riskiluokittelujen ja -teknologioiden avulla ei oikein päde nykyajassa.

Kristevan (1993, 15–17; 1982, 1–20) käsite abjekti kyseenalaistaa asiantuntijatiedon universaaliuden. Abjekti on luonteeltaan ongelma, jota voidaan tulkita ja ymmärtää vain tilannekohtaisen neuvottelun kautta. Abjektilla ei ole olemassaoloa ilman sen määrittelijää. Abjektin ymmärtämisessä keskeistä on sitä määrittelevien toimijatahojen ymmärtäminen. Abjekti ei ole perinteinen riski tai ongelma, koska se ei ole minkään objekti, kohde, eikä sillä myöskään ole tiettyä objektiä tai kohdetta. Abjektin kaksijakaisuus on siinä, että se ei ole subjekti, ei rationaalinen toimija, mutta ei myöskään objekti: sitä on mahdoton täsmällisesti ja ennustettavasti kohdentaa. Moderni maailma on oppinut torjumaan, kieltämään abjektin olemassaolon. Abjektin sijaintia ei pysty määrittelemään, eikä se ole perinteisessä mielessä ennustamalla, luokittelemalla ja hallitsemalla määriteltävissä riskiksi. Jos riskiin pystyy tarttumaan ja sen syy-seuraussuhteita analysoimaan, on abjekti jotain, mikä hämöttää ja uhkaa ”tuolla jossain”. Turvallisuutta tavoitellessaan yksilöt, yhteisöt ja ammattikunnat tahtovat rajata ulkopuolelleen asiat, jotka ovat yhteensovittamattomia niiden sisäisen tasapainon ja rationaalisen järjestyksen kanssa. Abjekti väittää, että järjestys ja turvallisuus on tehtyä, haurasta ja epätodellista. Abjekti kyseenalaistaa ihmisen turvallisuuden, yhteiskunnallisen järjestyksen ja asiantuntijan arvovallan. Abjekti kyseenalaistaa tietämisen, nimeämisen ja hallitsemisen mahdollisuuden. Abjekti haastaa asiantuntijat avuttomuuden ja tietämättömyyden tunnustamiseen. Abjekti kysyy, ollaanko valmiita kohtaamaan asioita ilman tiukkoja ennakoasetelmia niiden luokittelusta, määrittelystä ja diagnoosista.

Riski-abjekti -ajattelu kertoo paljon asiantuntijan ja sen kohteen dynamiikasta ja suhteesta. Perinteisesti asiantuntijuutta ja sen kohdetta on tarkasteltu toimijakohde -ajattelun kautta. Asiantuntijuus ja asiantuntijatieto ovat oikeuttaneet kohteen (elämäntilanteen, ongelman) piirteiden ja todellisuuden määrittelemisen. Abjektin käsite tuo asiantuntijakeskusteluun paikallisuuden ja

vuorovaikutuksellisuuden elementin. Jotta asiantuntija voi aidosti kohdata ongelman, joka yksittäisen asiakkaan muodossa häntä lähestyy, täytyy asiantuntijan suostua lähtemään ulos tiedelaboratoriostaan ja professiohaarniskastaan kyselemään, ihmettelemään ja tutkimaan kohtaamaansa ilmiötä (ks. kuvio 2). Asiantuntijatieto joutuu suostumaan olemaan jatkuvassa neuvottelevassa vuorovaikutuksessa suhteessa

1. kohtaamiinsa ilmiöihin ja ongelmiin,
2. muihin saman ilmiön parissa työskenteleviin toimijoihin ja määrittelijöihin sekä
3. siihen tietoon ja ymmärrykseen, jota ilmiöstä neuvottelun eri tasoilla kentillä syntyy.

Ilmiötieto (kuvio 1 sivulla 91) rakentuu edellä kuvatun prosessin kautta.

Lopuksi

Luvussamme käsiteltyjen teorioiden ja niistä johdettujen käytäntöön suuntautuvien pohdintojemme yhteenvetona voi esittää, että asiantuntijuutta kannattaa tutkia suhteessa kohteeseen. Kohde on jatkuvan neuvottelunalainen ja alati muuttuva. Auttamistyön asiantuntijuuden pitäisi muuttua, oppia joustamaan ja olemaan herkkä havaitsemaan jatkuvasti liikkeessä olevia auttamiskohteitaan.

Työn kohde tulisi määritellä sen väline- ja ammattitaustan avulla missä ongelma kulloinkin kohdataan. Vuorovaikutusprosessissa asiakkaan kanssa tulee tällöin määriteltäväksi se osa asiakkaan (työ)elämäntilanteesta, joka kuuluu kyseisen asiantuntijuuden vastuualueeseen.

Uusi asiantuntijuus lienee valmiimpi hyväksymään ajatuksen, jonka mukaan ongelman kokonaisuuden tavoittaminen vaatii vuorovaikutusta ja useita tarkastelupositioita: kaikki ongelmaan jollakin tapaa liittyvät tai sitä käsittelevät tahot tuovat oman ymmärtämyksensä ja näkökulmansa asiaan. Eri katsantokannat huomioimalla ja niitä yhdistelemällä pystytään näkemään ongelma kokonaisvaltaisemmin.

Mitä avoimempi ja muutosherkempi jokin asiantuntijuustoiminta on, sitä suuremmalla todennäköisyydellä se pystyy näkemään ongelmista muutakin kuin pelkän pinnan eli sen miten ongelmat ilmenevät. Ongelman kokonaisvaltainen hahmottaminen ei kuitenkaan vielä riitä ongelman ratkaisemiseksi. Jotta ei hoidettaisi ainoastaan oiretta vaan päästäisiin kiinni alkuperäiseen ongelmaan ja sen ratkaisemiseen, pitää ongelmaa tarkastella ja se pyrkiä ratkaisemaan kaikilla eri tasoilla, jotka tavalla tai toisella vaikuttavat ongelman

syntyyn. Silloin ei nähdä vain oiretta vaan pystytään liikkumaan kohti alkuperäistä ongelmaa eli tunnistamaan ja käsittelemään ilmiötä kaikkien tasojen kautta.

Auttamistyön ei pitäisi olla vain ongelmien ratkaisemista ja poistamista. Sen tulisi osallistua myös tiedon tuottamiseen ongelmista, niiden esiin nostamiseen julkisuuden ja keskustelun eri areenoilla ja ongelmien ennalta ehkäisemiseen. Asiantuntijatyön tavoitteeksi muodostuisi täten tiedon kerääminen ilmiöistä, niistä kärsivien ihmisten elämän helpottaminen tässä ja nyt, yhteistyö muiden samalla alueella operoivien toimijoiden kanssa sekä yksilötasolla ilmenevien ongelmien tuominen julkiseen keskusteluun rakenteiden ja instituutioiden tasolle.

Kriisityö ja työterveyshuoltotoiminta toimivat ajan peleinä. Ne heijastavat myöhäismodernin ajan pahoinvointia. Niiden toiminnassa, työtavoissa ja työn kohteessa näkyvät uuden ajan ongelmat ja ilmiöt. Tässä luvussa uuden asiantuntijuuden esimerkkeinä käytetyt kriisityö ja työterveyshuolto pyrkivät olemaan vanhaa asiantuntijuutta herkempiä havaitsemaan, tavoittamaan ja tunnistamaan myöhäismodernin objekteja ongelmia ja ilmiöitä sekä vastaamaan nykyisen ajan tarpeisiin. Niissä ainakin osittain tunnustetaan asiantuntijatyön vuorovaikutuksellisuus (asiakas-auttaja). Vanhat professionaalisen asiantuntijuuden linnakkeet ovat usein kankeita ja hitaita muuttamaan työtavoissaan, koska niiden työn kohde on tiukasti määritelty. Siksi ne eivät ehkä kykene vastaamaan objektoituneisiin monitahoisiin, moni-ilmeisiin ja moniulotteisiin vaikeasti hahmotettavissa oleviin ongelmiin yhtä hyvin kuin joustavampi ja muutosherkempi uuden auttamistyön työote.

LÄHTEET

- Bauman, Z. (1987): *Legislators and Interpreters*. Polity Press.
- Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Eräsaari, R. (1996): Keskustelua asiantuntijaposition muotoutumisesta. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Eräsaari, R. & Jokinen, R. (1997): *Refleksioliitit ja elämänpolitiikka*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Forsberg, H. (1998): *Perheen ja lapsen tähden*. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Lastensuojelun Keskusliitto. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta.
- Gibbons, M. (1994): Introduction. Teoksessa Gibbons, M. & Limoges, C. &

- Nowothy, H. & Schwartzman, S. & Scott, P. & Trow, M. (eds.) *The New Production of Knowledge*. London: Sage Publications.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press.
- Gubrium, J. (1986): *Local Cultures and Service Policy*. Teoksessa Gubrium, J. & Silverman, D. (eds.) *The Politics of Field Research*. London: Sage Publications.
- Harjumäki, P. (2000): *Normin tuottajista tulkeiksi. Tutkimus kriisityön asiantuntijuudesta. Pro gradu -tutkielma*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, yhteiskuntapolitiikan yksikkö.
- Hemminki, A. (1999): *Mobile-projekti työntekijöiden näkökulmasta – Erilainen seikkailu moniammatillisessa työssä. Lisensiaattityö*. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Hvya työterveyshuoltokäytäntö. *Opas toiminnan suunnitteluun ja seurantaan* (1997). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö & Työterveyslaitos.
- Jallinoja, R. (1995): *Sosiologiaa postmodernisuudesta: Zygmunt Bauman*. Teoksessa Rahkonen, K. (toim.) *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Tampere: Gaudeamus.
- Juntunen, K. (1999): *Kriisikeskus täydentää julkisia palveluja*. Teoksessa *Kriisi elämän mahdollisuutena*. Suomen Mielenterveysseura.
- Konttinen, E. (1997): *Professionaalinen asiantuntijatyö ja sen haasteet myöhäismodernissa*. Teoksessa Kirjonen, J. & Remes, P. & Eteläpelto, A. (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Kristeva, J. (1982): *Power of Horrors – An Essay of Abjection*. Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1993): *Puhuva subjekti, tekstejä 1967–1993*. Eurooppalaisia ajattelijoita-sarja. Tampere: Gaudeamus.
- Lahti, P. (1994): *Mobile-projektin muistio*. Suomen Mielenterveysseura.
- Lahti, P. (1999): *Nopeaa ensiapua kriisiin joutuneille*. Teoksessa *Kriisi elämän mahdollisuutena*. Suomen Mielenterveysseura.
- Latour, B. (1993): *We have never been modern*; translated by Catherine Porter. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Matthies, A-L (1996): *Hyvinvoinnin sekatalous ja suomalaiset välittävät organisaatiot*. Teoksessa Matthies, A-L & Kotakari, U. & Nylund, M. (toim.) *Välittävät verkostot*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Mutka, U. (1998): *Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen*. Jyväskylän yliopisto, Sophi.
- Miller, G. (1997): *Contextualizing Texts; Studying Organizational Texts*. Teoksessa Dingwall, R. & Miller, G. (eds.) *Context and Method in Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Payne, M. (1997): *Modern Social Work Theory*. London: MacMillan Press.
- Peltomäki, P. & Pohjanpää, K. & Tuomi, K. & Liira, J. & Nykyri, E. & Piirainen,

- H. & Räsänen, K. & Suurnäkki, T. & Husman, K. (1999): Tyky-barometri. Työkykyä ylläpitävä toiminta suomalaisilla työpaikoilla vuonna 1998. Helsinki, Työterveyslaitos & sosiaali- ja terveysministeriö.
- Pohjola, A. (1993): Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Granfelt, R. & Jokiranta, H. & Karvinen, S. & Matthies, A-L & Pohjola, A. (toim.) Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Jyväskylä: Gummerus.
- Pösö, T. (1993): Kolme koulukotia. Tampereen yliopisto, Tammer-Paino.
- Riikonen, E. (1992): Auttamistyön ongelmäkäsitykset ja haastattelukäytännöt – Ongelmakielestä kompetenssikieleen. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 32/1992. Helsinki, Yliopistopaino.
- Ronkainen, S. (1999): Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Tampere: Gaudeamus.
- Rose, N. (1993): Individualizing Psychology. Teoksessa Shotter, J. & Gergen, K. J. (eds.) Texts of Identity. London: Sage Publications.
- Shotter, J. (1993): Conversational Realities. Constructing Life through Language. London: Sage Publications.
- Tuomainen, R. & Myllykangas, M. & Elo, J. & Ryyänen, O-P (toim.) (1999): Medikalisaatio – aikamme sairaus. Tampere: Vastapaino.
- Walls, G. (1990): Sosiaaliset ongelmat, sosiaalityö, tieto. Teoksessa Rajavaara, M. & Walls, G. Sosiaalisten ongelmien ja sosiaalityön tutkimus – kysymyksiä ja mahdollisuuksia. Helsingin yliopisto. Sosiaalipoliitikan laitos, tutkimuksia 1/1990.

Arja Haapakoski

SUUREN JA PIENEN TARINAN VÄLISSÄ – UUSIEN ASIANTUNTIJARYHMIEN AMMATILLISEN TIEDON RAKENTUMINEN

Tieto on asiantuntijuuden rakentamisen perusta; asiantuntija ammentaa tietoperustansa teoreettisesta viitekehyksestä ja soveltaa sitä alueensa ymmärtämiseen, tulkittamiseen ja toiminnan pohjaksi. Teoreettinen tieto on asiantuntija-aseman legitimaatiota, osaamisen perustelua korkeammalla opilla. Asiantuntijatieto on oleellisesti kuitenkin myös soveltamista, mikä muovaa tietopohjaa yleistetystä tiedosta erityistiedon suuntaan. Asiantuntijatieto ei ole huolimatta yleistämiseen ja vakiinnuttamiseen pyrkivästä luonteestaan jähmeätä, vaan muuttuu yhteydessä erilaisiin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin. Kulttuuriset, institutionaaliset ja taloudelliset prosessit ovat muutosten perusta; näissä prosesseissa kansainvälinen kytkeytyy kansalliseen. Tiedon tuottamisen ja hyödyntämisen merkitys on korostunut yhteiskunnan erilaisilla kentillä; tämän ilmiön myötä asiantuntijayhteiskunta on vankistunut ja versonut uusille alueille. Elämänalueiden eriytyminen on luonut pohjaa erilaisten ekspertiisien synnylle; erikoistunut tieto on maallikoille saatavilla asiantuntijoiden kautta, koska kansalaisten omat resurssit eivät riitä jokaiseen spesiaalitietoon perehtymiseen.

Uuden asiantuntijuuden, erityisesti liike-elämää palvelevan asiantuntijuuden, on havaittu etääntyvän tieteellisestä tiedosta. Koulutuksen ja ammattitaidon välisen suhteen on katsottu muuttuvan epämääräiseksi. Pitkän koulutuksen roolin on nähty olevan enemmänkin todiste työhön sopivuudesta ja kyvystä oppia uusia asioita kuin professionaalinen sertifikaatti. Asiantuntijatiedon väitetään muovautuvan asiakkaiden lähtökohdista professoryhmän viitekehyksen sijaan.

Tavoitteena on tarkastella uusien asiantuntijaryhmien eli atk-konsulttien, viestintäalan konsulttien ja ympäristöhankkeiden koordinaattoreiden ammatillisen tiedon rakentumista. Millainen rooli tässä prosessissa on akateemisella koulutuksella? Miten työn tekemisen konteksti muotoilee asiantunte-
musta?

Luvussa tarkastellaan asiantuntijayhteiskunnan muutosta empiirisestä näkökulmasta; koko julkaisun alkuosassa keskustellaan asiantuntijuuden ja yhteiskunnallisten muutosten välisestä vuorovaikutuksesta, jonka teoreettiseen pohdintaan luvussa esitetty analyysi liittyy kiinteästi. Julkaisun tapaus-
tutkimuksiin perustuvissa luvuissa pohditaan asiantuntijuuden murrosta tarkastelemalla perinteisiä terveydenhuollon professioita ja uusia asiantuntijaryhmiä; tässä luvussa keskitytään analysoimaan uusien asiantuntijaryhmien ammatillista tiedon rakentumista.

Tarja Tiaisen uutta asiantuntijaryhmää eli atk-ammattilaisia tarkasteleva artikkeli pohtii asiantuntijuutta gender-näkökulmasta, joka tuottaa asiantuntijuuden rakentumiseen tärkeän aspektin. Uusia asiantuntijaryhmiä tarkastelevien lukujen anti liittyy asiantuntijuuden rakentumisen yhteiskunnallisten ehtojen analysointiin eli markkinoistuneen toimintakontekstin ja sukupuolittuneen asiantuntijuuden pohtimiseen.

Luvussa pohjustetaan teemaa ensin analysoimalla tieto-nimistä käsitettä, pohtimalla asiantuntijatietoa ja sen tuottamisen ehtoja asiantuntijayhteiskunnan murroksessa. Tietoa tulkitaan konstruktivistisen teoriaperinteen kautta. Luvun toisessa osassa tarkastellaan asiaa empirian eli kolmen tapaus-
tutkimuksen kautta ja kolmannessa osassa analysoidaan uusien asiantuntijaryhmien tiedon muotoutumista ja sen yhteiskunnallisia ehtoja. Ilkka Pirttilä on tässä julkaisussa jäsentänyt sosiologisen asiantuntijatutkimuksen kenttää erilaisiksi lajeiksi, ja tämän luvun lähestymistapa asettuu työn tutkimuksen ja sosiologiseen aikalaisanalyysiin liittyvän asiantuntijatutkimuksen välimaastoon.

Tiedon neljä tasoa

Tiedossa on keskeistä sen sosiaalinen luonne. Peter Bergerin ja Thomas Luckmanin mukaan tieto perustuu sosiaaliseen vuorovaikutukseen, minkä vuoksi se on aina viime kädessä yhteistä (Berger & Luckman 1991, 49).¹ Inhimillisen toiminnan kannalta keskeistä tiedossa on sen objektivoituminen; puhumisen kohteena olevan asian ei tarvitse olla läsnä siitä puhuttaessa (emt. 1991, 49). Tieto luo järjestystä yhteiskuntaan legitimoimalla instituutioita; legitimaatioprosessissa asiaintilat tulevat itsestään selviksi. Ihmiset

jäsentävät tiedon kautta maailmaa; jäsentäminen antaa asioille merkityksiä ja sen kautta yhteiskunta näyttäytyy ihmisille merkityksellisenä kokonaisuutena. Toisaalta legitimaatio integroi yhteiskuntaa luomalla yhteisiä merkityksiä. Legitimaatio mahdollistaa vuorovaikutuksen, koska ihmiset kykenevät ennakoimaan muiden yhteiskunnan jäsenten toimintaa. Legitimaatio on aina sekä kognitiivista että normatiivista: asioiden selittäminen ja oikeuttaminen ovat tietämisen elementit legitimaatioprosessissa. Tieto on yhteisen todellisuuden jäsentämistä, jolla edelleen luodaan yhteistä todellisuutta. (emt. 1991, 49–55, 100–122).

Tieto on jakautunut alalajeihin, mikä liittyy maailman sosiaaliseen eriytymiseen erilaisiin ala-universumeihin. Tiedon institutionaalistumisen aste on myös eri tavoin kiteytynyt. Berger ja Luckman jäsentävät yhteiskunnan tietohierarkiaa seuraavalla tavalla (emt. 1991, 110–122). Yhteiskunnallista legitimaatiota tuotetaan neljällä tasolla. Ensimmäisellä tasolla legitimaatio on rakennettu kieleen eli kielen, käsitteiden ja symbolien omaksuminen antaa valmiudet jäsentää todellisuutta tietyllä tavalla. Tieto on tällä tasolla annettua, itsestään selvää; esimerkiksi suolaisen vesialueen nimeäminen mereksi on ensimmäisen tason tietoa. Taso on esiteoreettinen; se on perusta, jolle monimutkaisemmat tietorakennelmat pohjautuvat.

Toinen taso kattaa alkeellisia teoreettisia väittämiä: legitimaatiota tuotetaan selittävillä skeemoilla, jotka ovat käytäntöihin liittyviä ja konkreettisia, esimerkiksi sananlaskuja. Kun ensimmäisellä tasolla todettiin kielessä olevan sana meri, toisella tasolla voidaan todeta, että merissä on havaittu olevan sinilevää, joten ei ole viisasti mennä uimaan.

Spesiaalitieto eli eksplisiittiset teoriat ovat legitimaation kolmas taso; tällä tasolla tieto on eriytynyt erikoistuneeksi sektorikseen, jossa tieto on melko monimutkaista ja viitekehykseltään erityistä tietämistä. Kolmannen tason tietäminen on tähän tehtävään vihkiytyneiden tietäjien eli asiantuntijoiden vastuulla: he tuottavat legitimaation erityisten muodollisten proseduurien kautta ja tietämiseen kehkeytyy erityinen viitekehys. Tietäminen irrottautuu tässä prosessissa käytännön institutionaalisesta kontekstistaan meta-tason tiedoksi, ja meta-tason tieto institutionalisoituu erityiseksi legitimaatiokentäkseen. Kun edellisellä tasolla tietäminen oli sen toteamista että merissä esiintyy sinilevää, minkä vuoksi ei kannata mennä uimaan, tässä vaiheessa tietäminen voi olla ympäristönsuojeluorientoitunutta tutkimusta. Tällä tasolla voidaan esimerkiksi pohtia, miksi sinilevää esiintyy eniten tietäntyyppisissä merissä, miten ihmisen toiminta vaikuttaa asiaan ja miten sinilevän syntymistä voidaan ehkäistä. Sinileväongelman pohtimisella ei ole enää linkkiä konkreettiseen mereen, vaan legitimaatio muodostaa oman institutionaalisen prosessinsa, ympäristönsuojelututkimuksen.

Legitimaation neljäs taso on koko symboliympäristön oikeuttamista: tuotetaan symbolinen totaliteetti, joka kokoaa erilaiset tiedonlajit harmoniseksi kokonaisuudeksi. Legitimaation neljäs taso ei perustu jokapäiväisiin kokemuksiin, vaan harvemmin toistuviin symbolisten totaliteettien tuottamisen tapahtumiin. Kun edellisellä tasolla legitimaatio kattoi institutionaalisten toimintojen ja merkityskenttien kehittyneempää integraatiota, tällä tasolla kaikki institutionaalisen järjestyksen sektorit integroituvat laajaksi viitekehyyksi. Viitekehys on elämymaailma perusta, koska kaikki inhimillisen toiminnan merkitykset voidaan palauttaa siihen. Kun edellisellä tasolla tietäminen oli ympäristönsuojelututkimusta, neljännellä tasolla tuotetaan Suomi-nimistä tieteellisesti kehittyntä yhteiskuntaa. Tieteellisesti kehittyneen yhteiskunnan symbolinen tuottaminen voi tapahtua erilaisten rituaalien kautta: esimerkiksi akateemisen maailman promootiot, joihin sinileväongelmasta väitelleet osallistuvat, ovat osa näiden symbolisten totaliteettien tuottamista.

Tieto asiantuntijuuden rakentumisessa

Asiantuntijuuden ytimeksi määritellään teoreettinen tieto, jota sovelletaan erilaisissa konteksteissa; tieto tulkitaan ja linkitetään soveltamisensa ympäristöön. Donald Schönin mukaan ekspertiisin ydin on teoreettisen tiedon ja soveltamisen kohteen välinen vuorovaikutus; tiedon soveltamisen taidot asiantuntija oppii tekemällä ja reflektio on ammatillisen tiedon kehittämisen tapa (Schön 1987, 25-33). Tieto tai teoreettinen tieto ei kuitenkaan ole vain asiantuntija-ammateissa toimivien yksinoikeus. Koska tieto on sosiaaliseen toimintaan liittyvää, kaikissa ammateissa tai tehtävissä tarvitaan, opitaan, sovelletaan ja tuotetaan tietoa.

Eri asioiden tuntijoita on yhteiskunnan eri alueilla lukuisa määrä, mutta ammatillisen asiantuntijuuden aseman saavuttaminen edellyttää yhteiskunnallisesti tunnustettua asiantuntijastatusta. Olennaista asiantuntijuudessa on jonkin alueen ammatillinen hallinta teoreettiseen tietoon nojautuen; keskeistä on se, että myös ympäröivä yhteiskunta pitää ryhmän ammatillista erikoistumista kyseiseen ongelmakenttään nähden relevanttina (Berger & Luckman 1991, 85–105).

Kun jokin ryhmä on todettu päteväksi tietämään ja toimimaan jollakin alueella, se tuo kyseiselle ryhmälle myös valtaa määritellä asiointiloja eli ryhmällä on tällöin käsissään asiointilojen legitimoinnin valttikortti. Michel Foucault'n mukaan legitimaatioon liittyy siis tiedon ja vallan suhde: tietoa voidaan hyödyntää valtasuhteiden resurssina (Foucault 1980, 139–142). Tieto ei kuitenkaan ole minkään ryhmän tai yksilön monopolisoitavissa, vaan tilannesidonnainen resurssi.

Asiantuntijan status saavutetaan yhteiskunnallisesti tunnustetun tietämisen kautta. John van Maanen ja Stephen Barley väittävät, että yhteen organisaatioon kiinnittyvä asiantuntemus ei vielä vakuuta, koska ekspertiisin tulee olla julkiseksi asiantuntijuudeksi tuotettua (Van Maanen & Barley 1984).² Asioiden tietäminen ei riitä jonkun ryhmän ekspertiisin saavuttamiseen, vaan asiantuntijatieto täytyy myös tuottaa kulttuurisesti. Symbolinen toiminta on keskeistä tiedon statuksen vahvistamisessa: symbolisen työskentelyn tavat rakentuvat tiedon tyyppin sekä toiminnan kentän mukaisesti (Berger & Luckman 1991, 88). Mats Alvesson esittää asiantuntijuustaidon olevan esimerkiksi myös retorista osaamista (Alvesson 1993). Käytännön tasolla työyhteisöissä ja julkisessa toiminnassa asiantuntijuutta tuotetaan erilaisina diskursseina, kuten Susan Eriksson tuo esille luvussaan.

Miten luottamus asiantuntijatietoon yhteiskunnallisella tasolla sitten rakentuu? Miten on mahdollista, että huolimatta julkisuudessa esitetyistä epäilyistä ja asiantuntijatiedon riittämättömyydestä asiantuntijoihin turvaudutaan edelleen? Uusia asiantuntija-alueita syntyy, ja niille näyttää olevan kysyntää huolimatta nykyihmisen viileästä suhtautumisesta ”totuuksiin”. Anthony Giddensin mukaan ihmisten on luotettava asiantuntijoihin, koska resurssit kaikkien moninaisten ja eriytyneiden abstraktien tietojärjestelmien hallintaan eivät riitä (Giddens 1996, 120–127). Yhteiskunnan toiminnot ja työjako monimutkaistuvat ja alueet eriytyvät, ja sen mukaisesti tehtävät ja roolit eriytyvät ja tieto institutionalisoituu (Berger & Luckman 1991, 90–95). Prosessiin kuuluu moninaisten asiantuntijapalveluiden syntyminen ja hyödyntäminen erilaisilla elämäalueilla. Luottamus asiantuntijoihin ei kuitenkaan ole viatonta ja ehdotonta uskoa asiantuntijuuden auktoriteettiin, vaan epäilyn sävyttämää. Asiantuntijuuden perusolemukseen kuuluu yleistävyyden lisäksi epäily, kriittisyys niin kollegiaalisella kuin maallikkotasollakin. Potentiaalinen kriittikki ja epäily ehkäisevät luottamuksen menettämisen riskiä: refleksiivisyys estää asiantuntijuuden jähmettymisen, joka taas vaarantaa luottamuksen siihen (Giddens 1996, 120–127).

Uusi asiantuntijuus – uudenlainen tietopohja?

Seuraavassa tarkastellaan uusien asiantuntijaryhmien, atk-konsulttien, viestintäkonsulttien ja ympäristöhankkeiden koordinaattoreiden asiantuntijuuden muotoutumista.³ Virallinen, koulutuksella tuotettu tieto on yleensä asiantuntijuuden perusta, mutta uusissa asiantuntijaryhmissä koulutuksen ja ammatin sisällön välisen suhteen on väitetty muuttuvan epämääräiseksi, koska toimintaympäristö ja tieteellisen tiedon merkitys ja rooli ovat muuttuneet.

Stephen Ackroyd on analysoinut uusia asiantuntijapalveluita ja havainnut niiden organisoituvan uudella tavalla kansainvälistyvässä ja markkinoituvassa yhteiskunnassa (Ackroyd 1996). Uusi asiantuntijuus liittyy kansainvälistymiseen kahdella tavalla: ensinnäkin kansainvälistyminen on synnyttänyt uudenlaisia asiantuntijapalveluita ja toiseksi niiden työn organisoituminen on perinteisestä poikkeavaa. Uudet kansainväliset asiantuntijapalvelut toteutetaan tiimityönä ja asiantuntijoiden linkit ammatilliseen taustaryhmään ovat heikot tai niitä ei ole. Työn tekeminen on asiakaslähtöistä; työn tuloksien eli asiantuntijatiedon arviointi ei ole perinteiseen tapaan professoryhmän kriteereistä vaan asiakkaiden ja työnantajan näkökulmista määrittyvää. Koulutuksen ja ammatin välinen yhteys on epämääräisempi kuin perinteisissä profesioissa, koska tieto ei määrity professionaalista viiteryhmästä vaan asiakaslähtöisesti.

Tieteellinen tieto ja koulutus eivät siten olisi uusien asiantuntijaryhmien ainoa perusta; asiantuntijatieto muotoutuisi enemmän asiakkaiden ja sovellusalueiden lähtökohdista. Miten asiantuntijuus rakentuu uusissa asiantuntijaryhmissä? Millainen rooli tässä prosessissa on akateemisella tiedolla? Entä millainen suhde sovelluskentällä ja työn tekemisen kontekstilla on asiantuntumuksen rakentumiseen?

Seuraavassa siirrytään tarkastelemaan uusien asiantuntijaryhmien eli atk-konsulttien, viestintä-alan konsulttien ja ympäristöhankkeihin koordinaattoreiden asiantuntijatiedon rakentumista. Aineistona on atk-konsulttien, ympäristöasioiden koordinaattoreiden ja viestintäalan konsulttien haastattelut. Aineiston keruun laajempi tavoite oli selvittää Helsingin yliopistosta ja Helsingin Kauppakorkeakoulusta valmistuneiden toimenkuvien muotoutumista. Aineisto ja menetelmät on esitetty tarkemmin julkaisussa ”Nörtti, pomo ja yleismiesjantuntunen – akateemisten urat ja toimenkuvat” (Haapakorpi 2000). Aineisto kerättiin puhelinhaastatteluilla. Puhelinhaastattelu oli tematisoitu: tavoitteena oli saada tietoa ennalta määritellyistä asioista, mutta yksityiskohtaisten kysymysten sijaan haastateltavilla oli vapaus kertoa asiasta omista lähtökohdistaan. Ympäristöasioiden koordinaattoreita kertyi aineistoon kaksi, atk-konsultteja kolme ja viestintäalan konsultteja kaksi kappaletta. Aineistona käytetään tässä vain yhtä haastattelua kustakin ryhmästä selkeyden vuoksi. Haastatteluaineistot on esitetty haastateltavien työhön ja työhistoriaan keskittyvinä kuvauksina, joita kutsutaan tässä toimenkuviksi. Seuraavassa alaluvussa esitellään toimenkuvat, joiden pohjalta siirrytään seuraavaan eli analysoinnin vaiheeseen.

Atk-konsultin, viestintäalan konsultin ja ympäristöhankkeiden koordinaattorin toimenkuvat

Asiantuntijuuden strukturoitumista analysoidaan kolmen tapaustutkimuksen avulla; tapaustutkimukset ovat atk-konsultin, viestintäalan konsultin ja ympäristöhankkeiden koordinaattorin toimenkuvat.

Atk-alan konsultti oli miespuolinen ja puolessavälissä viidettäkymmentä ikävuottaan. Hän oli valmistunut Helsingin kauppakorkeakoulusta ja opiskellut kaupallisia aineita. Atk-alan osaamista hän oli hankkinut kauppakorkeakoulussa jonkin verran perusasioiden opiskelun myötä ja työelämässä työnantajan toimesta koulutuksen ja työn tekemisen kautta. Hän määritteli toimenkuvaansa kuuluviksi tehtäväalueiksi konsultoinnin, ylläpidon ja tuen. Hän kertoi, että *painopiste on suunnittelussa, ohjelmoinnissa, ylläpidossa ja testauksessa*. Asiakkaan liiketoiminnan tuntemisen hän mainitsi hyvin tärkeäksi konsultoinnissa. Asiakkaan liiketoiminnan tuntemista tuki kaupallinen peruskoulutus ja 20 vuoden kokemus alalta. Hän oli työskennellyt asiakkaidensa eli autoteollisuuden toimialalla samoissa tehtävissä ennen ryhtyistään konsultiksi. Haastateltava kertoi, että atk-asioiden lisäksi asiakasyrityksissä kertyi muitakin töitä mikrotuesta aina yritysjohton konsultointiin.

Nykyiset asiakkaansa hän oli saanut entisen työpaikkansa verkoston kautta; uusia asiakkaita hänen ei ollut tarvinnut hankkia lainkaan konsulttina toimissaan. Hän arvioi tilanteensa turvalliseksi, koska kertoi asiakkaiden hyvin harvoin vaihtavan konsulttia. Asiakaskunta oli vakiintunut ja hän konsultoi vain autoteollisuuden alalle kehitettyjen erityisten atk-ohjelmien käyttöä. Hän teki tavallaan samoja tehtäviä kuin entisessä työpaikassaan, mutta yksityisenä ammatinharjoittaja.

Viestintäalan konsultti oli hieman yli kolmikymmenvuotias nainen; hän oli valmistunut Helsingin yliopiston maatalous-metsätieteellisestä tiedekunnasta pääaineenaan kuluttajaekonomia. Hän oli suorittanut sivuaineen opinnot ja viestinnästä Helsingin yliopistossa, minkä hän mainitsi ammattitaidon perustaksi. Hän mainitsi perusopinnot lisäksi hankkineensa lisäammattitaitoa *työssä vaan*; hän oli toiminut aikaisemmin tiedottajana ja toimittajana, ja kertoi työrupeamien johtaneen onnellisesti aina seuraavaan työsuhteeseen ja antaneen työkokemusta. Työpaikka oli viestintäalan konsulttiyritys, joka oli suuren kansainvälisen yrityksen pieni, noin 10 työntekijän sivutoimisto. Hän kertoi yrityksen tekevän viestinnän alueelta kaikkea, mistä asiakas maksaa.

Haastateltava määritteli tehtäväalueikseen viestinnälliset toimet, eli tiedotuksen, viestinnän tutkimuksen ja strategisen suunnittelun sekä konsultoinnin. Hän määritteli työnsä tarkemmin lehdistötilaisuuksien jär-

jestämiseksi ja tiedotteiden ja esitteiden tekemiseksi, viestintästrategioiden suunnittelemiseksi ja viestintätutkimukseksi. Viestintätutkimuksesta kertoessaan hän mainitsi mentelmiksi riskiauditoinnin, positiointihaastattelun ja mediaseurannan. Riskiauditoinnin hän selitti olevan yrityksen riskien selvittämistä ja positiointihaastattelun hän kertoi olevan menetelmän, jolla pyritään saamaan selville yrityksen ydinviestit. Mediaseurannan menetelmä oli erilaisten viestimien seurantaa siten, että kerätään tietoa siitä, miten asiakas-yritys mediassa esitellään.

Asiakkaita olivat pääasiassa yksityiset yritykset, mutta myös jossain määrin julkisorganisaatiot. Yrityksessä työt oli organisoitu siten, että konsultit vastasivat aina tietyistä toimialasta. Lisäksi asiakkaat oli jaettu siten, että kaksi konsulttia oli aina perehtynyt aina johonkin tiettyyn yritykseen. Konsultin työskarkaa oli rakennusala. Haastateltava kertoi, että asiakaslähtöisyys ja palvelun onnistumisen pakko aiheutti paineita. Kun asiakas maksoi suhteellisen suuren summan konsultoinnista, hänellä oli oikeus myös vaatia kunnollista jälkeä. Aikaisemmissa tehtävissään toimittajana ja tiedottajana samantlaisia paineita ei ollut ollut. Yrityksessä oli ryhdytty organisoimaan työtä yhä enemmän tiimityönä toteutettavaksi.

Ympäristöhankkeiden koordinaattori oli noin 40-vuotias mies ja valmistunut Helsingin yliopiston maa- ja metsätieteellisestä tiedekunnasta pääaineenaan metsänhoitotiede. Hän toimi kansainvälisessä järjestössä kansainvälisen ympäristöhankkeen suunnittelijana ja yhteyshenkilönä; Suomessa toimintaa toteutti järjestön pieni toimisto. Hänen tehtävänä oli vastata tietyn ympäristöhankkeen strategisesta suunnittelusta ja toteutuksesta; tehtäviin kuului julkaisujen toimittaminen, yhteydenpito järjestön muissa maissa sijaitseviin toimistoihin ja hankkeen lobbaaminen erilaisissa julkisissa hallintoelimissä elimissä eri maissa. Haastattelujen antaminen ja artikkelien kirjoittaminen kuului toimenkuvaan.

Hanketta toteutettiin käytännössä erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden, kuten kansainvälisten kollegoiden, tutkijoiden ja politiikassa toimivien kanssa. Asiakkaiksi hän mainitsi kysyttäessä *ympäristön, luonnon ja kansalaiset*. Haastateltava kertoi, että joutuu hankkimaan koko ajan ammattitaitoa työssään: hän kertoi suorittaneensa yliopistosta valmistumisensa jälkeen kaksi kansainvälistä akateemista tutkintoa. Lisäksi hän seurasi ja kehitti oman alansa toimintaa ja asiantuntemusta. Hän oli hankkinut meriittejä alalle tutkijana. Hän piti tärkeimpänä työssään yleistuntemusta ympäristöstä, luonnosta ja ihmisen toiminnasta ympäristössään; innovoinnin kenttiä työssä ovat uusien suojelukohteiden ja –menetelmien kehittäminen.

Uusi asiantuntijuus: teoria ja käytäntö

Kaikki kolme eri alan asiantuntijaa, akt-konsultti, viestintäalan konsultti sekä ympäristöhankkeiden koordinaattori korostivat virallista asiantuntijuutta. Atk-konsultti kuvasi työtään teknisten termien kautta, joilla viitattiin atk-alan viralliseen tietokenttään. Viestintäalan konsultti määritteli työtään viestintäalan työmetodien kautta ja kertoi ammatillisen osaamisensa pohjautuvan viestinnän sivuaineen opintoihin yliopistossa. Ympäristöhankkeiden koordinaattori toi esille asiantuntijuuden perustana virallisen tietokentän eli useamman tieteellisen tutkinnon ammatinsa harjoittamisen edellytyksenä.

Uusien asiantuntijaryhmien ekspertiisi oli moniulotteinen ilmiö; kun atk-konsulttien, viestintäalan konsulttien sekä ympäristöhankkeiden koordinaattoreiden työn tavoitteet ja kohteet sekä asiakaskunta ja toimintaympäristö olivat erilaiset, myös asiantuntijuus rakentui eri tavoin. Ympäristöhankkeiden koordinaattorin suhde tieteelliseen, akateemiseen tietoon rakentui atk-konsultin ja viestintäalan konsultin asiantuntijuudesta poiketen, mihin palataan myöhemmin.

Asiantuntijuus ei ole vain tietyn selkeästi rajatun, virallisen tietoaueen kautta määriteltävissä, koska todellisuus ei noudattele tieteenala – tai oppialakohtaisia rajoja. Tiedon soveltamisen prosessissa asiantuntijuusalueiden rajat voivat liukua epävirallisille kentille. Professionaalisen asiantuntijuuden asemalle on kuitenkin keskeistä tietokentän virallinen, yleisesti tunnettu määrittely ammatillisen pätevyyden osoittimena, vaikka koulutuksen ja ammattitaidon välinen suhde olisikin epämääräinen.

Atk-konsultin ja viestintäalan konsultin asiantuntijuus rakentui vahvasti kokemukselle ja asiakkaan toimintakentän tuntemukselle: soveltamisen alueen tunteminen oli keskeistä työssä. Soveltamisen alueen tuntemisen tärkeys liittyi työn asiakaslähtöisyyteen. Konsultointityyppisessä työssä palvelu muokataan asiakkaan tarpeiden ja tilanteen mukaisesti ja siten asiantuntijapalvelun onnistumisessa soveltamisalueen tunteminen on tärkeä. Kun asiakassuhde on välitön, jo tietoisuus asiakkaan mahdollisesta tyytymättömyydestä palveluun muokkaa asiantuntijuutta asiakaslähtöiseksi. Asiakaslähtöinen asetelma lähestyy Risto Eräsaaren luvussa analysoimaa avointa asiantuntijuutta, jossa toimintaa ei voida sulkea asiantuntijuuden sisäisiin universumeihin, vaan konteksti jätetään kommunikaation varaan.

Atk-konsultin asiantuntijuus rakentui vahvasti sovelluskentän tuntemiselle, vaikka tekemisen kuvauksessa korostuikin tekninen osaaminen. Kyseessä oli enemmänkin käyttäjälähtöinen kuin tekninen atk-asiantuntijuus. Akt-konsultti määritteli asiantuntemustaan viittaamalla tekniseen, viralliseen tiedon määrittelyyn ja määrittely voisi periaatteessa kattaa hyvinkin vaativaa

teknistä atk-työtä kuten ohjelmien suunnittelua. Voidaan kuitenkin päätellä varsinaisen teknisen atk-osaamisen jäävän toimenkuvan ulkopuolelle, koska haastateltava ei ollut opiskellut tietojenkäsittelyoppia yliopistossa, vaan taidot olivat kehittyneet työn ohessa kursseilla ja työtä tehdessä. Atk-konsultin asiantuntijuus rakentui atk-osaamisen lisäksi asiakkaan liiketoiminnan tuntemukselle.

Asiakassuhde oli työn tekemisen perusta. Palvelun hyöty asiakkaalle oli oleellinen asia, koska asiakas maksoi palvelusta. Suuria epäonnistumisia ei oletettavasti voi alalla antaa tapahtua, jos mielihitaitkossakin toimia konsulttina. Atk-konsultin työ ei useinkaan jäänyt vain toimeksiannon suorittamiseen: jotta lopputulos olisi onnistunut, hän ulotti toimintaansa joskus sovittun tehtäväkentän ulkopuolelle. ⁴

Viestintäalan konsulttien ammattitaidossa koulutuksen ja ammattitaidon välinen suhde oli väljä ja työkokemus sekä asiakkaan toiminnan tuntemus olivat keskeisiä elementtejä työn hallinnassa ja siten asiantuntijuuden rakentumisessa. Työn tekeminen oli asiakaslähtöistä, vaikka työskentelytavat perustuivatkin viestintäkonsultointialan yleisiin menetelmiin. Asiakkaisiin perehtyminen oli keskeistä työssä; vaikka haastateltava toi esille tiettyjä asiantuntijametoideiksi luonnehdittavia työskentelytapoja, metodit olivat raameja, joihin asiakkaan asiakkaan toivomukset ja tiedot istutettiin. Vastuu asiakaspalvelun onnistumisesta oli taustana työn tekemiselle.

Ympäristöhankkeiden koordinaattorin työn tekeminen oli myös soveltavaa, erityiseen kenttään asiantuntijatietoa ja sen tulkintaa linkittävää. Soveltamisen kenttä oli yhteiskunnan erilaisille alueille ulottuvaa ja ihmillisen ja ei-inhimillisen välisille raja-alueille sijoittuvaa. Ympäristöhankkeiden koordinaattoreiden asiantuntemuksen soveltamisalue oli epämääräinen ja laaja. Kun atk-konsulttien ja viestintäalan konsulttien työssä asiakas tiedettiin aina tarkkaan, ympäristöhankkeiden koordinaattorien asiakas oli epämääräisempi. ”Asiakas” ei tässä ryhmässä ollut sanan täsmällisessä mielessä asiakas, koska suoraa asiakassuhdetta palvelusten ja korvausten vaihtoineen ei ollut. Ympäristöhankkeiden koordinaattori löysi kuitenkin hyödyntäjän työlleen, kun hän määritteli asiakkaiksi ympäristön, luonnon ja kansalaiset.

Ympäristöhankkeiden koordinaattorin työskentelytavat muistuttivat akateemisia toimintatapoja; hän esimerkiksi piti jatkuvaa tieteellistä kouluttautumista edellytyksenä työnsä osaamiselle ja kirjoitti artikkeleita ja muita julkaisuja.

Ympäristöasioiden koordinaattori toimi säätiöpohjaisessa organisaatiossa ja hänen toimintaympäristönsä muodostui julkisen hallinnon ja muun ei-voittoa tuottavan sektorin toimijoista, mihin liittyy osin akateemisen tiedon vahva rooli. Työn tavoitteet ja kohde raamittuvat julkisten asioiden hoitoon,

jolloin virallisuontoinen tieto on merkityksellinen. Lisäksi ympäristöasioiden kansainvälinen luonne on akateemisen koulutuksen merkitystä korostavaa, sillä yliopistokoulutukseen ja -tietoon liittyy ainakin jonkintasoista yhtenäistä kansainvälistä standardisointia ⁵. Akateeminen tutkimustieto luo yhteisen tietopohjan yhteiselle työskentelylle.

Asiantuntijatarinat

Asiantuntijuus esitettiin tapaustutkimuksissa tietyn virallisen tietoaalueen ja siihen liittyvien toimintatapojen hallintana; virallinen asiantuntijuus antaa ammattitaidolle yleisesti tunnistettavan virallisen statuksen. Asiantuntijuus ei kuitenkaan ole vain tietyn selkeästi rajatun, yliopiston koulutusohjelmaa noudattelevan substanssialueen kautta määriteltävissä, koska todellisuus ei noudattele tieteenala – tai oppialakohtaisia rajoja. Asiantuntijuuden substanssialueet eli tietoaalueet, joita sovelletaan työssä, muovautuvat työskentämisen kanssa vuorovaikutuksessa. Tiedon soveltamisen prosessissa asiantuntijuusalueiden rajat voivat liukua epävirallisille kentille ja tiedon sovelluskenttään linkittämisen prosessissa tietokenttien raja-alueiden tuntemisesta voi tulla varsinaista asiantuntijuutta.

Professionaalisen asiantuntijuuden asemalle on kuitenkin keskeistä tietokentän virallinen, yleisesti tunnettu määrittely ammatillisen pätevyyden osoittimena, vaikka koulutuksen ja ammattitaidon välinen suhde olisikin epämääräinen. Asiantuntemuksen muovautumiseen vaikuttaa siten myös asiantuntijan henkilökohtainen suhtautuminen työhönsä ja asiantuntijaksi kehittymiseen, koska tieto ei rajoitu vain virallisten asioiden tuntemiseen. Giddensin (1996, 120–127) mukaan asiantuntijajärjestelmät pyrkivät yleis-tietoon eli vapautumaan paikallisesta kontekstista, mutta henkilötasolla asiantuntijuus muotoutuu eri tavoin.

Asiantuntijatiedon muotoutuminen oli analysoiduissa tapauksissa yhteydessä sovelluskenttään. Uusissa liike-elämän palveluksiin erikoistuneissa asiantuntijaryhmissä asiantuntijuus pohjautui vain osittain ja epäsuorasti koulutukseen; asiantuntijuus perustui kokemukseen ja asiakkaan toiminnan tuntemiseen. Asiakassuhde oli asiantuntijuuden muotoutumisen taustalla. Asiakaspalvelun onnistuminen on tärkeää, jotta konsultti säilyttäisi asiantuntijakelpoisuutensa markkinoilla. Konsultoinnin onnistuminen liittyy taas soveltamisalueen tuntemiseen, koska ammattitaidon ydin on yleisen asiantuntijuustiedon johonkin erityiseen ympäristöön soveltamisen prosessi.

Ympäristöasioiden koordinaattorin tieto taas nojasi yliopistotietoon ja -koulutukseen, vaikka työn kohde ja toiminnan tavat vaativat koulutuksessa

hankitun tiedon soveltamista ja linkittämistä laajaan ja epämääräiseen tietokenttään. Toimintaympäristö tuki yliopistokoulutukseen ja -tutkimukseen perustuvan tiedon roolia, sillä työn tavoitteet ja kohde raamittuivat julkisten asioiden hoitoon. Lisäksi ympäristöasioiden kansainvälinen luonne on koulutuksen merkitystä korostavaa, sillä yliopistokoulutukseen ja -tietoon liittyy ainakin jonkintasoista yhtenäistä kansainvälistä standardisointia. Akateeminen tutkimustieto luo yhteisen tietopohjan julkiselle yhteiselle työskentelylle.

Asiantuntijuuden refleksiivisyys on keskeistä luottamussuhteen säilyttämiselle asiantuntijapalveluiden käyttäjin; jäähmettyminen stabiiliin asiantuntijuuteen vaarantaa suhteen (Giddens 1996, 120–129). Refleksiivisyyden yhdeksi ilmenemismuodoksi voidaan tulkita vahvan asiakaslähtöisyyden ja soveltamisen kentän tuntemisen keskeisyyden. Asiakkaan toimintakentälle astuva asiantuntija on valmis pitämään asiakkaan näkökulmaa tärkeänä ja tunnustamaan yleistiedon rajallisuuden asiantuntijuudessa. Suuri asiantuntijatarina ei kuitenkaan ole kuollut, koska asiantuntijuus vahvistetaan edelleen viralliseen asiantuntijatietoon vedoten.

VIITTEET

- 1 Nico Stehrin mukaan kilpailutilanteissa, esimerkiksi yritysten välisessä markkinakilpailussa, tieto voi kuitenkin olla yksityistä omaisuutta hetken ajan (Stehr 1994, 93–98). Esimerkiksi tuoteinnovaatioon johtava tieto pyritään pitämään salaisena, koska se tuo etumatkan kilpailijoihin nähden. Kyseessä oleva strategisesti tärkeä tieto perustuu kuitenkin olemassa olevaan, periaatteessa kaikkien ulottuvilla olevaan tietämykseen, mikä mahdollistaa sen, että samantapainen innovaatio voidaan keksiä samanaikaisesti eri puolilla maapalloa. Lisäksi markkinoille tulevat innovaatiot leviävät nopeasti ja saavat uusia muotoja uusissa sovelluksissa.
- 2 Asiantuntijuus kehittyy tietynlaisessa organisaatiokontekstissa ja muotoutuu yhteydessä tähän erityiseen toimintaympäristöön, mutta asiantuntijuuden tietoperusta on julkisesti tuotettua, yleensä koulutukseen nojautuvaa.
- 3 “Uusi” asiantuntijuus on tietenkin suhteellista, sillä uuden asiantuntijuuden juuret ovat “vanhassa” toiminnassa; esimerkiksi viestintäkonsultointi on aikaisemmin toteutettu organisaation sisäisenä toimintana vaatimattomammin keinoin ja työpanoksin.
- 4 Tarja Tiaisen luvussa tuotiin esille atk-alan sukupuolitettu asiantuntijuus, joka ei voi olla vaikuttamatta myös asiakassuhteisiin. Kun asiakaskunnassakin täy-

- tyy olla myös naisia, kysymys asiakkaan toiminnan tuntemisesta ja miehiseksi rajoittuvasta diskurssista on potentiaalisesti myös ristiriitainen. Aineiston läh-
tökohdat eivät kuitenkaan anna mahdollisuuksia asiaan syvemmin perehtymi-
seen. Tiaisen haastattelut olivat atk-alan teknistä ydintä ja tämän luvun haas-
tateltava on soveltavan asiantuntijuuden edustaja; lisäksi tämän luvun atk-
asiantuntijan haastattelussa ei kyseisiä teemoja nostettu eikä noussut esiin.
Ongelma kaipasi sekä teoreettista pohdintaa että empiiristä tutkimusta.
- 5 Kansainvälisten konsulttiyritysten toiminnan tapa on toki myös standardoi-
tua, mutta standardointi on näiden yrityksen sisäistä.

LÄHTEET

- Ackroyd, S. (1996): Organization Contra Organization. Professions and
Organizational Change in the United Kingdom. *Organization Studies* 17/
4:599-621.
- Alvesson, M. (1993): Organizations as rhetoric: knowledge-intensive firms and
the struggle with ambiguity. *Journal of management Studies* vol. 30/6.
- Berger, P. & Luckman, T. (1991): *The Social Construction of Reality. A Treatise in
the Sociology of Knowledge*. Penguin Books.
- Foucault, M. (1980): *Power/Knowledge. Selected Interviews & other writings*.
Edited by C. Gordon. New York. Pantheon Books.
- Giddens, A. (1996): Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck,
U. & Giddens, A. & Lash, S. (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen
modernisaatio*. Jyväskylä: Vastapaino, 83-152. (käännös englannista).
- Haapakorpi, A. (2000): Nörtti, pomo ja yleismiesjantunen – akateemisten urat ja
toimenkuvat. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuksen
raportteja ja selvityksiä 33/2000. Gummerus Oy.
- Schön, D. (1987): *Educating the Reflective Practitioner. Towards a New Design
for Teaching and Learning in Profession*. The Jossey-Bass Higher Education
Series.
- Stehr, N. (1994): *Knowledge Societies*. SAGE.
- Van Maanen, J. & Barley, S. (1984): *Occupational Communities: Culture and
Control in Organizations*. Teoksessa Staw, M. & Gummings, L.L. (toim.)
Research in Organizational Behaviour. Vol 6. Greenwich: JAI Press, 287-
365.

Tarja Tiainen

PIILOTETTU MASKULIINISUUS ATK- ASiantuntijuudessa

Kun puhutaan asiantuntijoista ja asiantuntijuudesta, kaikki yhdistävät niihin joitain ominaisuuksia. Yleiseen kuvaan asiantuntijuudesta sisältyviä ominaisuuksia ovat mm. erikoistuminen, miehisuus, auktoriteetti, teknologia, rationalismi ja objektiivinen totuus (Bereiter & Scardamalia 1993). Viimeisimpään näistä liittyen asiantuntijalausuntojen katsotaan olevan tasa-puolisia ja neutraaleja. Kuvitellaan, että niiden tuottamisessa on otettu tasa-puolisesti kaikki asiaan vaikuttavat näkökohdat huomioon, eikä tunteet tai perusteettomat oletukset ole vaikuttaneet esitettyyn tietoon. Stephen Turnerin (2001) mukaan tämä käsitys on virheellinen. Oletuksen objektiivisesta tiedosta havaitsee vääräksi, kun vertaa eri alojen asiantuntijoiden näkemyksiä samasta kohteesta; ne kuvaavat saman kohteen eri tavoin. Kunkin alan asiantuntijoiden lausunto kuvaa kohteesta vain yhden puolen, sillä kullakin asiantuntijuusosalalla on sille kuuluvat ajattelumallit, käytännöt, arvot ja normit, jotka rajoittavat kohteen monimuotoisuuden tarkastelua (Kuosa & Basden 2000). Asiantuntijoiden ajattelumallit, käytännöt ja normit eivät tule ulkopuolelta annettuina eivätkä ne ole pysyviä. Ne ovat jatkuvasti neuvottelun alaisina. Niitä uusinnetaan ja muutetaan jokapäiväisellä toiminnalla.

Tässä luvussa tarkastelen asiantuntijuuteen liittyviä sukupuolikäsityksiä. En käsittele sukupuolista työnjakoa, vaan kuvaan sukupuolisia symboleja, identiteettiä ja käyttäytymistä. Yleisessä käsityksessä, siis kansan tai maallikkojen käsityksissä, asiantuntijuuteen liitetään miehisuus. Tässä tarkastelen sitä, miten asiantuntijat itse uusintavat tai muuttavat tätä käsitystä. Sukupuolitettua ammatillisuutta on aiemminkin tutkittu, myös Suomessa. Harriet Silius (1995) on tutkinut sukupuolitettua ammatillisuutta juristien ammattikunnan kautta. Silius väittää, että professionalismi ja maskuliinisuus ovat sidottuja toisiinsa mielikuvien tasolla, vaikka maskuliinisuus ei useinkaan ole näkyvää. Hän kirjoittaa (Silius 1995, 52):

Väitän, että käsitteet professio, professionaalistuminen, professionalismismi ja professionaalinen tarkoittavat valtaa, hallintaa ja hierarkkioita, siis sukupuoli-termein ilmaistuna maskuliinisuutta. [...] Tavanomainen strategia pitää yllä maskuliinisuutta on verhotta se sukupuolineutraalisuuteen.

Myös Helena Karento (1999) kuvaa asiantuntijuuteen liittyvää maskuliinisuutta tutkimuksessaan. Hänen tutkimuksen aiheena on kuvata, millaisia muotoja miesvalta saa suhteessa naisasiantuntijoihin julkishallinnon piirissä. Tästä vallankäytöstä osa on avointa, osa piiloista, osa siitä on hyväksyttyä, osa lainvastaista. Näistä muodostuu neljä miesvallan muotoa, jotka olen esittänyt taulukossa 1.

Taulukko 1: Miesvallan muodot (tiivistetty Karentosta 1999, 159–160)

Miesvallan muoto	Esimerkkejä ilmenemistavoista
Avoin lainvastainen miesvalta	- Syrjintää sukupuolen perusteella rekrytoinnissa, ylentämisessä ja uramahdollisuuksissa - Palkkasyrjintä, esim. palkankorotusten jäädyttäminen
Piiloinen lainvastainen miesvalta	- Sukupuolinen häirintä ja ahdistelu - Työpaikkakiusaaminen, kuten asiantuntemuksen sivuuttaminen ja tiedonsaannin rajoittaminen
Avoin hyväksytty miesvalta	- Vähättelevä kielenkäyttö - Erilaista näkyvyyttä iän vuoksi, kuten käsitystä, että naiset vanhenevat nopeammin kuin miehet
Piiloinen hyväksytty miesvalta	- Näkymättömäksi tekemistä - Päälepuhuminen ja keskeyttäminen

Edellä tutkimusaineistona on ollut arkiset käytännöt työpaikoilla; siis se, mitä työpaikoilla tapahtuu, miten nais- ja miesasiantuntijoita kohdellaan jokapäiväisissä tilanteissa. Minä olen tarkastellut sukupuolen tuottamista ja uusintamista toisesta näkökulmasta, nimittäin sitä, miten sukupuolta tuotetaan puheen avulla. Olen tarkastellut tilannetta atk-asiantuntijuuden kautta. Atk-asiantuntijat ovat hyvä kohde sukupuolikäsityksen tarkasteluun, sillä heidän avulla voidaan tarkastella tilannetta kahdelta kannalta: toisaalta atk-asiantuntijoiden omassa yhteisössä ja toisaalta atk-asiantuntijoiden suhteessa ”maallikoihin” eli (tietotekniikan) käyttäjiin, kuten heitä tässä yhteydessä kutsutaan. Kuitenkin atk-asiantuntijoiden käyttämiseen liittyy kaksi ongelmaa. Ensimmäinen ongelma on se, että atk-ala on sukupuolisesti voimakkaasti vinoutunut; se on hyvin miehinen ala. Tämä ei ole yllättävää, sillä miehisuus liitetään yleisessä ajattelussa sekä asiantuntijuuteen (esim. Silius 1995) että teknologiaan (Lie 1995). Toinen ongelma on se, että atk-ammattilaisten ihmiskäsitys on hyvin rajoittunut (Isomäki 1999), tosin työelämän

kautta pätevyyden hankkineilla atk-ekspertereillä on jossain määrin ymmärrystä myös käyttäjistä (Eteläpelto 1994).

Tämän aineiston analyysin tulokset kuvaavat, että atk-asiantuntijoiden puhe on jokapäiväisen keskustelun tasolla sukupuoletonta, sillä asiantuntijat puhuvat ihmisistä, joiden sukupuolta ei mainita. Kuitenkin, kun aineistoa analysoi tarkemmin sukupuolinäkökulmasta, tulee esille, että atk-asiantuntijat puhuvat yleensä miehistä ja naiset tuodaan esille vain ongelmatapauksina. Tällä puheella atk-asiantuntijat vahvistavat niin omaan ammattiinsa kuin yleensäkin asiantuntijuuteen liitettyä miehistä mielikuvaa.

Aineistona atk-asiantuntijoiden haastattelut

Tässä luvussa kuvaan asiantuntijuuteen liittyvää sukupuolen tekemistä atk-asiantuntijoiden kautta. Atk-asiantuntijoilla tarkoitan atk-yritysten ja -yksiköiden johtajia, päälliköitä ja erityisasiantuntijoita (joka tarkoittaa henkilöä, joka on syvästi perehtynyt johonkin tietotekniikan tai tietojärjestelmien osa-alueeseen, esimerkiksi tietokoneavusteiseen opetukseen tai sähköiseen henkilöllisyystunnukseen). Näille asiantuntijoille ei riitä osaaminen ainoastaan tietotekniikan alueelta, vaan heidän on tunnettava myös organisaatioiden toimintaa, sillä tietotekniikkaa käytetään organisaatiokontekstissa. Heidän on myös ymmärrettävä inhimillistä toimintaa, sillä uusien teknisten järjestelmien käyttäjät ovat ihmisiä ja heidän toiminnastaan, valinnoistaan ja mieltymyksistään riippuu, miten uusi järjestelmä tulee käyttöön. Ei ole yksiselitteinen asia rajata, ketkä ovat atk-asiantuntijoita, sillä ala on uusi ja jatkuvassa muutoksessa. Tehtävää vaikeuttaa se, että monet ihmiset, varsinkin miehet, määrittelevät itsensä mielellään atk-asiantuntijoiksi, jos heidän työllään on jotain tekemistä tietotekniikan kanssa, vaikka heidän koulutuksensa ja työnsä keskeisin asia olisi jotain muuta. Näin on esimerkiksi tässä teoksessa Haapakorven esittelemän atk-konsultin kohdalla. Tämä käyttäytymistapa selittynee ainakin osittain yleisellä asiantuntijuuskäsityksellä, johon liittyy miehisyys ja teknologia.

Atk-asiantuntijoista en halua käyttää nimitystä professio. Atk-ammattilaiset itse käyttävät sitä, etenkin englanninkielisessä kirjallisuudessa (engl. computing professionals). Näin tekee esimerkiksi ACM (Association for Computing Machinery) atk-asiantuntijoiden etiikkakoodien yhteydessä (koodit on luettavissa <http://www.acm.org/constitution/code.html>) (ACM 2001)). Perinteisesti professio-nimityksellä on viitattu homogeeniseen ammattiryhmään, jolla on yhtenäinen koulutus ja sitovat eettiset ohjeet, kuten lääkäreihin ja juristeihin. Toisinaan atk-asiantuntijoiden katsotaan kuuluvan niin sanottuihin uusiin professionaaleihin.

Atk-asiantuntijoilla, samoin kuin perinteillä professioilla, on eettisiä ohjeistoja. Yhtenä tavoitteena eettisten ohjeistojen teossa on kyseisen ammattiryhmän professioaseman vahvistaminen. Jo edellä viitattu atk-alaan liittyvä ACM:n koodisto on esitetty minä-muodossa. Se alkaa seuraavasti:

As an ACM member I will...

1.1 Contribute to society and human well-being.

1.2 Avoid harm to others.

Suomeksi: ACM:n jäsenenä minä tulen...

1.1 Edesauttamaan yhteiskunnan ja ihmisten hyvinvointia.

1.2 Välttämään vahinkoa muille.

Tämä ACM:n koodisto poikkeaa perinteisten professioiden koodistoista, sillä ACM:n eettisissä koodeissa asiantuntija jätetään vastuulliseksi yksin ilman organisaation tukea toisin on esimerkiksi sairaanhoitajien kohdalla (Bjerknes & Bratteteig 1995, 85) eikä ACM:n koodistoon liity sanktion mahdollisuutta koodien rikkojalle. Asiantuntijuuden kehittämisessä yhteisöllä on merkittävä asema (Konttinen 1997), enkä katso, että tässä suhteessa atk-asiantuntijuus eroaa perinteisestä professionaalista.

Uutuudestaan huolimatta atk-alasta on muotoutunut selkeästi miehinen ala. Sukupuolittuneita rakenteita voidaan tutkia kolmelta tasolta: 1) sukupuolirakennetta työnjaossa, 2) sukupuolisia symboleita sekä 3) sukupuolista identiteettiä ja käytöstä (Harding 1986). Tarkastelen seuraavassa atk-alan sukupuolisuutta näiden kolmen tason avulla.

Työnjaollisesti atk-ala on miehinen. Atk-alan ammatit eivät ole omana ryhmänään Tilastokeskuksen ammattiluokittelussa, mutta jotain Suomen tilanteesta voidaan sanoa Tietotekniikan liiton¹ (TTL:n) jäsenrakenteen perusteella. Vuonna 1998 TTL:n 14 000 jäsenistä naisia oli 24 % ja miehiä 76 % (TTL 1998). Työnjaollinen ero näkyy myös tarkasteltaessa uralla etene mistä. Naiset etenevät atk-alan uralla miehiä heikommin (Camp 1997).

Sukupuoliset symbolit esittävät (tieto)teknologian maskuliinisena. Teknologinen osaaminen ja maskuliinisuus on kytketty yhteen. Tämä kytkentä on idea, ajatusmalli, jonka ei tarvitse vastata todellisuutta kaikkien miesten käyttäytymisessä, ei edes useimpien heistä (Lie 1995). Nämä symbolit eivät ole täysin pysyviä, vaan niistä käydään jatkuvaa neuvottelua (Lie 1995), johon aiemmat symbolit myös osaltaan vaikuttavat. Sukupuolisiin symboleihin, ja myös käyttöön, liittyy atk-alan historian kuvaamisena miehisenä voittokulkuna ja mainitsematta jätetään alalla toimineet merkittävät naiset, kuten Augusta Ada Byron Lovelace ja Grace Murray Hopper (Gürer 1995). Sukupuoliset symbolit ja käytös näkyvät myös atk-alan lehdissä, joissa

kirjoittajina on pääasiassa miehiä (esim. tieteellinen lehti *Communications of the ACM* pyysi tulevaisuusseiden kirjoittajiksi vain harvoja naisia: 49. kirjoittajan joukossa oli vain neljä naista (Kuosa 1999)).

Sukupuolinen identiteetti ja käyttäytyminen tulee esille myös suhtautumisessa tietotekniikan käyttöön ja käyttäjiin. Merete Lie (1995) havaitsi, että osa miestyöntekijöistä ei halunnut kuvata itseään tietotekniikan käyttäjinä, sillä he liittivät tietokoneet muihin toimistovälineisiin ja siten naisten alueeksi. Toisaalta miehisuus liittyy käsityksiin uusien tietokonesovellusten käyttäjistä, etenkin vapaa-ajankäyttöön tarkoitettujen järjestelmien yhteydessä. Otan näistä kaksi esimerkkiä. Jerome McDonough (1999) kuvaa, että virtuaaliympäristöjen² tekijät kuvittelevat myös niiden käyttäjien olevan nuoria valkoisia amerikkalaisia miehiä. Els Rommes (2000) on havainnut, että osasyynä naisten vähäiseen kiinnostukseen kaikille suunnatun Internet-pohjaisen *Digital Cityn*³ käyttöön on se, että suunnittelijat ovat tehneet systeemin itsensä kaltaisille ihmisille, mikä tässä tapauksessa tarkoittaa toisia hakkereita, joiden ominaisuuksina on teknologiakeskeisyys ja miehisuus.

Tässä tarkastelen sukupuolittunutta asiantuntijuutta atk-asiantuntijoiden haastatteluista koostuvan empiirisen aineiston avulla. Aineisto käsittää 24 suomalaisen atk-asiantuntijan haastattelut, joissa he kertovat omista tulevaisuusvisioistaan. Keräsin aineiston teemahaastatteluilla vuoden 1998 aikana. Teemoissa edettiin suppeista teknisistä aiheista laajempiin kokonaisuuksiin. Keskustelussa läpikäytävät teemat olivat käyttöliittymien ja tietotekniikan kehitys, sekä muutokset ihmisten elämässä, organisaatioissa, yhteiskunnassa ja globaalissa tilanteessa. Haastateltu määritteli teemojen rajauksen (esim. keskustelimmeko perinteisistä, organisaatiokohtaisista tietojärjestelmistä vai kommunikaatioteknologiasta) ja käsittelyn laajuuden.

Haastatellut atk-asiantuntijat ovat atk-alan johtajia, päälliköitä ja erikoisasiantuntijoita. Heillä on yliopistokoulutus tekniseltä, taloudelliselta tai hallinnolliselta alalta (tosin muutama heistä ei ollut suorittanut tutkintoa loppuun haastatteluhetkellä). Iältään he olivat 22–58-vuotiaita. He asuvat eri puolilla Suomea. Useat ovat muuttaneet asuinpaikkaa elämänsä aikana ja muutamilla on opiskelu- tai työkokemusta myös ulkomailta. Monet heistä ovat näkyvissä julkisessa suomalaisessa keskustelussa tietotekniikan tulevaisuudesta. Atk-ammattilaisen karrikoidusta kuvasta – nörtistä – he poikkesivat muun muassa sikäli, että he olivat tottuneita puhujia ja hyviä esittämään oman näkemyksensä.

Ennen haastattelua kerroin haastateltaville taustatietoja itsestäni. Kerroin opiskelleeni tietojenkäsittelyä yliopistossa ja työskennelleeni ohjelmistotalossa ennen tutkijana toimimistani. Kerroin haastateltaville taustastani, jotta he tiesivät minun tuntevan alan kulttuurin myös oman kokemukseni kautta, jotta he näin voivat puhua minulle kuin toisella atk-asiantuntijalle. Ilmoitin

haastattelevani heitä atk-asiantuntijoina, ja katson, että he vastasivat tässä roolissa. Jossain muussa roolissa (kuten kuluttajana, vanhempana tai golfin pelaajana) heidän puheensa olisi saattanut olla toisenlaista. Kun he noudattivat antamaani viitekehystä, katson, että heidän puheensa kertoo atk-alan kulttuurista laajemmin kuin vain muutaman ihmisen kokemuksena.

Sukupuoleton ihminen

Kun aineistoa katsoo etsien sieltä puhetta sukupuolesta, näyttää ensisilmäyksellä siltä, että sukupuolella ei ole mitään tekemistä visioissa esitettyjen asioiden kanssa; ei, vaikka niissä käsitellään ihmisten tulevaisuutta. Visioissa puhutaan tekniikasta, asioista ja tapahtumista, ja kun niissä kerrottiin ihmisistä, nämä ihmiset esitetään sukupuolettomina. Tällaista puhetta löytyy jokaisesta haastattelusta. Otan esimerkiksi katkelman Sannan⁴, 36-vuotiaan julkishallinnossa työskentelevän naisen, haastattelusta. Tässä katkelmassa keskustelun aiheena on ihmisten elämän muutos lähivuosina:

Kyllä mä uskon, että se tietyllä tavalla monille ihmisille voi tuoda helpotusta se, että pystyy tietoverkkojen kautta hankkimaan ostokset, ehkä tilaamaan palveluja ja olemaan yhteyksissä kotipalveluun ja esittämään toiveita. Tietyllä tavalla tietysti se, että kynnyshän on suuri just siinä, että opitaan käyttämään ja koetaan se luonnollisena välineenä.

Sanna puhuu ihmisistä tietopalvelujen hyödyntäjinä niin yleisesti, että kuka tahansa ihminen ikään ja sukupuoleen katsomatta voi tulla kyseeseen. Tilanteet on vain mainittu ja siksi eri kuulijat voivat yhtistää niitä eri asioihin. Tietoverkkojen kautta voidaan hankkia ostoksina ruokaa, musiikkia tai päivityksiä tietokoneohjelmiin, käytettäviä palveluita voivat olla esimerkiksi lento- ja teatterilippujen tilaus, kotipalvelua käyttävät vanhukset ja lapsiperheet. Sanna ei tarkenna tilannetta siten, että sukupuolierot tulisivat näkyviin.

Toisissa haastattelussa sukupuolineutraaleina esitettiin myös tilanteita, jotka eivät todellisuudessa ole sellaisia. Tällaisesta tilanteesta otan esimerkiksi katkelman Pekan, noin 50-vuotiaan mieskonsultin, haastattelusta. Tässä kohdassa keskustelemme tietokoneen ja television yhdistelmästä, vuorovaikutteisesta televisiosta, ja siihen liittyvästä katsojapalvelujärjestelmästä:

Aivan samalla tavalla ku tää, se et kuka kattoo mitä ohjelmaa, niin sen saa selville sillä että televisio vaan aukastaan. Tietysti tässä tulee taas etiikka ja moraalikysymykset vastaan, kuinka pitkälle tossa mennään, et voi olla niin että siihen vaaditaan se et ihminen niinku, ku se avaa television niin se

todennäköisesti kysyy se televisio rekisteröidytäänkö katsojapalvelujärjestelmään. Se on se yksinkertaisin tapa. Se ois musta hyvä, koska jos ihminen haluaa kattoo seksileffaa niin että kukaan muu ei saa tietää et se on katonu seksileffaa, niin se voi olla loggautumatta sinne.

Haastattelulainauksessa Pekka mainitsee seksileffojen katselun, johon hän viittaa ainakin hieman kielletynä asiana. Mihin sillä oikeastaan viitataan? Elokuvaa ja televisiota tutkineen Veijo Hietalan (1996) mukaan rajojen määrittely erotiikan, seksin ja pornon välille on mahdotonta. Hän puhuu pornosta (s. 29):

Perinteisesti pornoelokuvat ovat olleet useimmissa kulttuureissa enemmän tai vähemmän salaista tai kiellettyä aluskasvillisuutta. Sensuurisäännösten löysentymisen myötä täysmittaiset pitkät pornoelokuvat ovat kuitenkin monissa maissa nousseet lajityypin tärkeimmiksi edustajiksi.

Pornoa on vastuttu moralistisin argumentein, vedottu kansan syvien rivien turmeltumiseen, vääraan kuvaan seksuaalisuudesta, ja ”etenkin feministit ovat syyttäneet pornografiaa miesvallan pönkittämisestä, naisen esineellistämisestä ja objektiksi alistamisesta” (s. 38). Pornoa on puolustettu opettamiseen ja valistamiseen liittyvin argumentein, kuitenkin alastonkuvia muuallakin kuin (kovassa) pornossa on suunnattu mieskatsojien tirkistelyn tarpeen tyydyttämiseen; näin esimerkiksi alastonkuvia antropologisissa ja populaarisissa lääketieteellisissä julkaisuissa. (Hietala 1996)

Tämän pornoon liittyvän kehyksen mukaan tulkittuna Pekan lainauksen viimeinen lause ihmisistä seksileffojen katselijoina ei ole sukupuolineutraali asia. Pekka käytti puheessaan ”miehen” tilalla sanaa ”ihminen”, jolloin hän piilotti sukupuolen tilanteessa, jossa sillä on merkitystä.

Ihmisistä puhuminen sukupuolettomina ei ole poikkeuksellista suomalaisessa työkuulttuurissa, vaan päinvastoin. Suomessa sukupuolesta ei puhuta, sitä ei tehdä näkyväksi, vaan täällä vallitsee tasa-arvoliturgia (siis ajatus, että Suomessa kummallakin sukupuolella on tasa-arvoiset mahdollisuudet). Kuitenkin jokainen aikuinen tietää, että yhteiskunnan tasolla on sukupuoli-eroja, mutta niiden arvellaan sijaitsevan jossain kaukana omalta työpaikalta. Omalla työpaikalla nais- ja miestyöntekijöiden välisten erojen uskotaan johtuvan yksilöiden eroista, ei sukupuolistavista rakenteista (ks. esim. Kinnunen & Korvajärvi 1996; Korvajärvi 1998; Silius 1995).

Suomalaisen työkuulttuurin lisäksi samanlaista sukupuolen piilottamista tehdään myös atk-asiantuntijoiden kansainvälisessä yhteisössä. Esimerkiksi atk-asiantuntijoiden etiikkakoodisto sisältää juuri tällaista puhetta. Siinä käsitellään asiantuntijoita ja ihmisiä ilman mainintoja sukupuolesta. Marja Veh-

viläisen (1994a) mukaan tämä kuitenkin sisältää ajatuksen, että atk-asiantuntija ajatellaan mieheksi: mies on normi ja nainen hyväksytään atk-asiantuntijana vain mikäli hän toimii kuin mies.

Edelleen, sukupuolettoman kerronnan takaa voidaan havaita miehisyyden tarkasteltaessa kaupunkistrategioita. Monissa kaupunkistrategioissa yhtenä painopistealueena on tietotekniikka. Käytännössä tämä näkyy siinä, että kaupungit pyrkivät tukemaan tietotekniikka-alan yrittäjyyttä. Vaikka strategiatekstissä ei mainita sukupuolta, niissä kuitenkin puhutaan miesten yrittäjyydestä ja sen tukemista, sillä naisten ja miesten perustamat yritykset ovat erilaisia ja heillä on erilaisia tavoitteita yrityksensä kehittämässä (Pietiläinen 1999).

Kun otetaan huomioon kaikki edellä esitetyt taustat, ei ole kummallista, että työelämässä ja tietotekniikan parissa sukupuolettomalla ihmisellä tarkoitetaan miestä. Feministisen tutkimuksen mukaan länsimaiseen kulttuuriin kuuluu tällainen ajattelutapa. Anu Koivunen ja Marianne Liljeström kuvaavat länsimaista ihmiskäsitystä seuraavasti (1996, 11):

Renesanssista lähtien länsimaisen ajattelun keskipisteenä on ollut ns. humanistinen käsitys ihmisestä, jolla ei ole ruumista, sukupuolta, seksuaalisuutta eikä rotua vaan jonka perusominaisuuksia ovat rationaalisuus ja yksilöllisyys. Feministisen kritiikin mukaan tämä näennäisen universaali ihmisyyden olettaa viitepisteekseen valkoisen, keskiluokkaisen ja heteroseksuaalisen miehen.

Jokapäiväisen puheen tasolla visiot vaikuttavat sukupuolineutraaleilta, sillä niissä ei juurikaan mainita miehiä tai naisia, vaan puhutaan yleensä ihmisistä. Kuitenkin, kuten edellä kuvasin, sukupuolineutraalilla puhettavalla saatetaan viitata normina olevaan mieheen. Selvittääkseni tämän tarkemmin jatkan aineiston analyysiä ja katson, onko siitä kulttuurianalyysin keinoin on nähtävissä jotain viitteitä sukupuolesta.

Virtuaalimaailman keisari

Kun visioita tarkastellaan tarkemmin, paljastuu, että ne kuvaavat maskuliinista maailmaa. Tässä esittelen tilannetta käyttämällä yhtä haastattelulainausa, joka edustaa haastatteluaineistossa olevaa tyypillistä tapaa puhua ihmisistä. Lainaus on otettu Antin, noin 50-vuotiaan konsultin haastattelusta. Tämä lainaus on haastattelun kohdasta, jossa olemme keskustelemassa ihmisten elämän mahdollisista kehityssuunnista tietokoneistuvassa yhteiskunnassa. Antti kertoo:

Kaks suuntaa, siis se toinen tyyppiesimerkki on se Windowsin pasianssi ja toinen tyyppiesimerkki on puhelinverkko, joka puhelinverkko on hyvin iso tietokonejärjestelmä, sitä ei käytetä keskusteluun sen puhelinverkon kanssa, vaan sitä käytetään siihen että keskustellaan muiden ihmisten kanssa. Ja tää että käytetäänkö me koneita vai ollaanko me koneiden avulla yhteydessä muihin ihmisiin ja ollaanko me täällä, niinku tää perimmäinen kysymys olis sitä, että ollaanko me täällä itseämme varten vai muita ihmisiä varten. Ja tän hetken tämmönen yhteiskunnallinen näkemys on aika hedonistinen ja normaali kysymys on se, että miks sä teet tollasta, mitä hyötyä sulle siitä on, ja vastaukseks riittää että tää on kivaa. [...] Nykyisessä ilmapiirissä vastaukseks riittää että se on ihan hyvä ja kaikki voivat muuttaa omaan virtuaalitodellisuuteensa ja elää siellä itekseen, olla oman virtuaalimaailmansa keisareita kun kaikki virtuaalialamaiset toimii vaan miellyttääkseen sitä keisaria.

Antti kuvaa kahdenlaista tietokoneen käyttöä. Hän mainitsee ainoastaan puhelinverkon esimerkkinä ensimmäisen tyyppin tietokoneiden käytöstä – tietokoneita käytetään välineenä kommunikointiin toisten ihmisten kanssa. Toisesta tyyppistä – ihmisten kommunikoinnista ainoastaan tietokoneiden kanssa – hän mainitsi monta esimerkkiä: Windowsin pasianssin, virtuaalimaailman keisarin ja tamagotchit. Kaikki nuo esimerkit Antti tuo esille kriittisesti, koska niissä pyritään ainoastaan saamaan itselleen mielihyvää, kuitenkin hän ei visioi toisenlaisia vaihtoehtoja.

Analysoin tarkemmin esimerkkiä virtuaalimaailman keisarista, joka on edellisen haastattelulainauksen lopussa. Kyseisessä kohdassa puhutaan miehestä, keisarista, mutta sukupuoli ei liity pelkästään siihen, että keisarilla tarkoitetaan miespuolista hallitsijaa. Lainauksessa kerrotaan, että ”Kaikki voivat muuttaa omaan virtuaalitodellisuuteensa ja elää siellä itekseen”. Tällä viitataan siihen, että ”kaikki” ovat itsenäisiä ja itseriittoisia; he voivat ja haluavat elää yksin. Seuraavaksi lainauksessa kerrotaan, että virtuaalimaailmaan muuttajat voivat ”olla oman virtuaalimaailmansa keisareita kun kaikki virtuaalialamaiset toimii vaan miellyttääkseen sitä keisaria.” Tämä lainaus kuvaa virtuaalimaailmaan muuttajaa dominoivana ja omaa hyötyään tavoittelevana yksilönä. Nämä kaikki lainaukseen sisältyvät toimijan ominaisuudet (itsenäisyys, itseriittoisuus, dominoivuus ja hyödyn tavoittelu) ovat länsimaisia stereotyyppisiä miehisiä ominaisuuksia (Karento 1999, 17). Naiset ovat näiden vastakohtia (hoivaavuus/myöntövyys, toisten ihmisten ymmärtäminen/tilannetaju, alistuvuus ja empaattisuus), mutta niitä ei löydy lainauksen toimijasta (Karento 1999, 17).

Esimerkin sukupuolisidonnaisuutta voi tarkastella myös vaihtamalla esimerkin päähenkilön sukupuolta ja arvioimalla, miten se muuttaa tilannetta. Tässä päähenkilön vaihtaminen keisarista keisarinnaksi muuttaa tilannetta

selvästi. Keisari on hallitsija, yksinvaltiainen, muista riippumaton; hän voi tehdä, mitä haluaa, toimia vain omaa etuaan tavoitellen. Sen sijaan keisarinna on hallitsijan puoliso, eikä hän siten ole yksin – siten lainauksen kohta ”elää siellä itekseen” ei oikein enää toimi, sillä oletuksena on, että keisarinna elää suhteessa keisariin. Alunperäisen esimerkin sisältämät päähenkilön ominaisuudet itsenäisyys ja itseriittoisuus eivät enää ole mahdollisia. Myös lainauksen sisältämät dominoivuus ja hyödyn tavoittelu heikkenevät, sillä ne jaetaan mainitsematta jätetyn, mutta oletuksena olemassa olevan keisarin kanssa. Tämän ajatuskokeen tuloksena voimme havaita, että lainauksen sisältö on sidoksissa sukupuoleen, sillä virtuaalimaailman keisarinnasta syntyvät mieликuvat ovat aivan erilaisia kuin virtuaalimaailman keisarista syntyvät.

Teknologiaa karttava äiti

Visioissa tuotiin harvoin esille ihmisten sukupuoli, siten myös viittaukset naisiin ovat harvinaisia. Kuitenkin, kun naisia mainittiin, heidät tuotiin esille negatiivisina asioina, ongelmina: He eivät osaa käyttää tietotekniikkaa tai he tarvitsevat hoivaamista. Esimerkiksi tällaisesta puheesta otan katkelman Janin, noin 30-vuotiaan insinöörin, haastattelusta. Tässä kohdassa haastatella olemme keskustelemassa elektronisesta kaupasta. Näin Jani kertoo:

Nyt on näitä palveluita, joilla pystyy tilaamaan ja ostamaan internetissä jo kaikenlaista, ne on suunniteltu tietynlaisten ihmisten ehdoilla ja nää tietynlaiset ihmiset on valittavasti semmonen suuri vähemmistö tässä, tai en tiedä onko se edes valittavaa mutta me olemme kuitenkin suuri vähemmistö tässä maailmassa, että en mä voisi kuvitella että mun äiti ostaa amazon.comista kirjoja sen nykyisen käyttöliittymän läpi.

Vähemmistöllä, kenelle uusi tietotekniikka on suunnattu, Jani viittaa atk-ammattilaisiin. Heidän kulttuurissa uusi teknologia otetaan käyttöön yrityksen ja erehdyksen menetelmällä. Tämä näkyy esimerkiksi Bernel-Leen, Gailliaun, Luotosen, Nielsenin ja Secretin esitellessä Internetiä tietojenkäsittelyn tieteellisessä lehdessä (1994, 76): ”If you haven’t yet experienced the Web, the best way to find it out about it is to try it.” (suom. ”Jollei sinulla vielä ole kokemusta Internetistä, paras tapa ottaa siitä selvää, on kokeilla sitä.”) Edellisessä lainauksessa oleva kommentti Internetin sopimattomuudesta Janin äidille voidaan tulkita viittauksena tähän yrityksen ja erehdyksen -menetelmän käyttöön ja sen soveltumattomuutena vanhemmille naisille.

Monissa haastatteluissa on kohtia, joissa nostetaan naiset esimerkiksi henkilöistä, joilla on ongelmia tietotekniikan käytössä. ”Äidin” lisäksi käytetään sanoja ”mummo” ja ”anoppi”. Kuitenkaan vanhempien naisten kuvaaminen

ongelmaksi ei vastaa tilannetta suomalaisessa työelämässä. Tilastokeskuksen mukaan puolet vanhimman työssäolevan ikäluokan (iältään 55–64-vuotiaita) naisista käyttää tietotekniikkaa työssään, ja naiset käyttävät tietotekniikkaa jopa hieman useammin kuin saman ikäryhmän miehet (Lehto & Sutela 1999, 145–148). Haastatelluilla pitäisi siis olla tiedossaan yhtäläillä vanhenevia miehiä, joilta puuttuu taidot tai halu käyttää tietotekniikkaa, kuitenkin kukaan ei maininnut esimerkkinä vanhaa miestä (kuten isää, vaaria, appea tai ukkoa).

Sen lisäksi, että ongelmana esitettiin naisten taitamattomuus tekniikan parissa toimimisessa, ongelmaksi mainittiin myös naiseus sinänsä. Tämä tulee konkreettisesti esille seuraavassa lainauksessa, joka on otettu Aten, noin 30-vuotiaan opetuslallalla työskentelevän miehen, haastattelusta. Tässä lainauksessa Atte kertoo atk-alalla työskentelyn huonoista puolista, joista merkittävin on alan nopea muuttuminen:

Itseasiassa äärimmäisen kuluttavaakin, että jos aattelet mitä muuta tahansa asia, niin jos sä ostat kirjan alkuvuodesta ei se oo historian kirja sitte loppuvuodesta, mutta tällä alalla se on. Et sä sillä enää tee yhtään mitään, sen voi pistää suoraan silppuriin, unohtaa kaikki mitä siinä on sanottu, että on niinku aika tyly sitte. Jos olisin nainen ja läksisin äitiyslomalle, niin se olis aikamoinen sokki sitten taas kun tulee takasin, jos sitten sinä aikana ylläpitäis tuota asitaitoa niin.

Edellä olevassa lainauksessa Atte toi äitiysloman viettämisen ongelmallisuuden esimerkiksi atk-alan nopeasta muutoksesta. Tarkoittiko hän, että atk-tietämys vanhentuu 11 kuukaudessa – tai jopa neljässä kuukaudessa, jonka virallinen ”äitiysloma” kestää⁵? Jos näin todella tapahtuisi, miksi kannattaisi opettaa tietojenkäsittelytiedettä yliopistossa monta vuotta kestävässä koulutuksessa? Edellä olevan lainauksen voi tulkita myös sukupuolinäkökulmasta. Silloin se kertoo, että naiseus ja tietotekniikka-alan työ eivät sovi yhteen. Tilanne on mahdoton, mikäli naiset saavat lapsia – ja niinhän naisille tapahtuu. Äitiys, ja yleensäkin naiseus, on sopimaton ominaisuus atk-asiantuntijalle. Naiset sopivat atk-asiantuntijoiksi vain, mikäli he käyttäytyvät kuin miehet.

Mimmin naiset ja miehet

Haastatellut puhuivat edellä olevalla tavalla riippumatta heidän omasta sukupuolestaan. Naishaastatellut eivät tuoneet naisia sen positiivisemmissä yhteyksissä esille kuin haastatellut miehet. Tosin aineistossa oli yksi haastattelu, jossa puhetapa poikkesi täysin edellä esitetystä. Tässä on haastateltavana nuori,

työelämää aloitteva nainen, jota kutsun Mimmiksi. Hän poikkesi muista hyvin monella tavalla. Hän toi sukupuolensa selvästi esille ja hän toi naisia esille esimerkkeinä aktiivisina tietotekniikan käyttäjinä.

Oman sukupuolensa Mimmi toi esille esimerkiksi puhuessaan internetin käytöstä. Hän kertoo siinä yhteydessä sukupuolisesta häirinnästä, joka on syynä siihen, että toisinaan nettikeskusteluissa hän käyttää miehistä nimi-merkkiä – tai ”nettipersoonaa” kuten hän itse kutsuu sitä:

...mutta jos siellä niinku vaan osallistuu keskusteluun ja ihmiset luulee että mä oon mies, niin ei se mun mielestä oo väärin.. Ja sit toisaalta, koska tuolla vielä suuri osa käyttäjistä on miehiä, niin musta on niinku, jos siellä esiintyy miehenä, niin sitte voi tavallaan puhua asioista eikä ihmiset kysy että mikä sun rinnanympärys on tai jotain tämmöstä.

Samanlainen toiminta – siis miehisen tai sukupuolettoman nimimerkin käyttäminen – on yleistä naisopiskelijoilla nettikeskusteluissa (Jaffe & Lee & Huang & Oshagan 1999). Luultavasti jotkut heistä ovat törmänneet sukupuoliseen häirintään ja suojautuvat sitä vastaan piilottamalla sukupuolensa. Vaikka atk-asiantuntijat kuvaavat puheessaan tilannetta sukupuolettomana, atk-ympäristössäkin on sukupuolten välisiä jännitteitä.

Mimmi puhui myös muista naisista toisella tavalla kuin muut haastatellut. Muille naisia ei joko ollut olemassakaan (heitä ei mainittu) tai heidät tuotiin esille ongelmina. Mimmi ei tuonut heitä esille tekniikkaa vieroksuvinä ihmisinä, vaan päinvastoin. Tämä tulee näkyviin esimerkiksi seuraavassa lainauksessa, jossa keskustelemme siitä, ketkä voisivat käyttää internetiä:

Haastattelija: *”No entäs sit jos ajattelee eli nyt on ollu puheena lähinnä nää niinkun sun kaltaset ihmiset eli tällaset tietotekniikkaopiskelijat, niin oisko tämmöset vaikka internetkeskustelut käyttökelpoisia jatkossa kenelle tahansa, kaikille suomalaisille esimerkiksi?”*

Mimmi: *”Noo, miksei. Siis, kyllä mä niinku luulen että siis silleen, että tommoset tavalliset ihmiset esimerkiksi lähettää juttuja lehtiin näille mielipideosastoille, niin yhtä hyvin ne vois laittaa ne verkkoon, vaikka sinänsä mun mielestä yhä nyt edelleen joku moderaattori olis tarpeen, kun aattelee minkälaista moskaa sinne tulee. Mutta tota.. niin kyllä mä uskon, että sit, onhan siellä niinkun seuroja, tällasia, no esimerkiksi joku imetystukilista, niin mä voisin kuvitella että sitä niinku kuka tahansa suomalainen nainen jolla on senikäisiä lapsia niin lukis, että jos ihmiset yleensä ottain on niinku kiinnostuneita vaihtaan ajatuksia tuntemattomien kanssa, niin mikä ettei.”*

Edellisessä lainauksessa olen kysynyt internetin soveltuvuudesta kaikille suomalaisille. Tästä ryhmästä Mimmi nostaa esille pienten vauvojen äidit, eikä

hän tee sitä tarkoituksenaan kuvata ongelmaa, vaan hän esittää heidät aktiivisina tekniikan käyttäjinä. Mimmi itse ei kuulu eikä ole kuulunut tähän esille nostamaansa ryhmään. Hänellä ei ole lapsia, mutta silti hän suhtautui niin, että äitien joukossa on teknologiasta kiinnostuneita ihmisiä ja hän tiesi lastenhoitoon liittyvien internet-keskusteluryhmien olemassaolosta.

Mimmi on nuori nainen, yksi haastateltujen nuorimpia. En kuitenkaan usko, että hänen muista poikkeava puhetapa ennakoisi muutosta atk-asiantuntijoiden puhetapaan. Mimmi poikkeaa tyypillisestä atk-opiskelijasta, jonka piirteitä on tähtääminen korkeapalkkaiseen työhön sekä opiskelussa yritysten parhaan ja hyödyllisyyden asettaminen tärkeimpään asemaan (Ylijoki 1998, 170–175). Mimmi ei kuitenkaan ajattele ensisijaisesti taloudellista hyötyä. Kun hän visioi tulevaisuutta, hän ei tehnyt sitä taloudellisen menestymisen, rahan, kautta. Sen sijaan hän nosti haastattelussa esille esimerkiksi ihmisarvokysymykset.

Mimmin poikkeava puhetapa kertoo osaltaan siitä, että atk-ala on naisia syrjivä ja siellä oleminen naisena ei ole helppoa. Tämä saattaa olla yksi syy siihen, miksi naisia hakeutuu niin vähän atk-alalle. Naisia on vähän atk-alan työntekijöistä joukossa ja naisten osuus tietotekniikan opiskelijoista on vähentynyt 1990-luvun aikana (Vehviläinen 1996).

Syyksi naisten vähäisyyteen voi suoraan ottaa ensimmäisen edellä olevista lainauksista Mimmin puheesta: nainen miehisellä alalla joutuu kohtaamaan sukupuolista häirintää. Karennon (1999) mukaan sukupuolisen häirinnän ja ahdistelun muotoja ovat ehdotukset sukupuolisuhteesta, fyysinen naisiin kohdistuva väkivalta työpaikalla ja sanallinen häirintä. Edellä olevassa lainauksessa oleva rinnan ympäröity kysyminen on sanallista häirintää. Suoran häirinnän lisäksi toisella tavalla rasittavaa ja vaikeammin muille kuvattavaa on piiloinen häirintä, sillä sen muotoina on näkymättömäksi tekeminen, naisen asiantuntemuksen sivuuttaminen, naisen kohtelu kuin hän olisi ”ilmaa” tai näkymätön, naisten puheoikeuden kaventaminen, sekä päällepuhuminen ja keskeyttäminen (ks. Karento 1999).

Ongelmia asiantuntijuuden maskuliinisuudesta

Tässä luvussa olen kuvannut, millaisena sukupuoli näyttäytyy atk-asiantuntijoiden puheessa. Silloin kun he puheessaan tuovat esille ihmisiä, heidät yleensä esitetään sukupuolettomina, vaikka yleensä tarkoitetaan miehiä. Tämä on sama ajattelutapa kuin yleensäkin länsimaisessa kulttuurissa (Koivunen & Liljeström 1996).

Atk-alan piilotetusta maskuliinisuudesta aiheutuu ongelmia sekä atk-alalle että tietotekniikkaa käyttäville. Atk-alalle ongelmana on pula osaavasta (tai sopivasta, oppimishaluisesta) työvoimasta. Kuitenkin mahdollisesta työvoimasta on suurelta osin käyttämättä naiset, joilla Suomessa on hyvä peruskoulutus. Tällä hetkellä työnantajat sanovat, että he palkkaisivat mielellään naisia. Naiset eivät kuitenkaan hakeudu alalle, koska atk-alan kulttuuri ja käytännöt ovat maskuliinista ja naisia poissulkevaa. Maskuliininen kuva atk-asiantuntijuudesta sopii heikosti yhteen naisisen identiteetin kanssa. Koska atk-alan maskuliinisuus ja naisten syrjintä on ainakin osin piilotettua, ei sitä ole aina helppo edes havaita, saati käynnistää keskustelua siitä. Vielä vaikeampaa on käynnistää toimintaa sen poistamiseksi.

Ongelmien tekeminen näkyväksi on yksi tapa, miten naistutkijat ovat toimineet. Tähän toimintatapaan liittyy uhkana se, että siten heikennetään miehisellä alalla olevien tai sinne hakeutuvien naisten identiteettiä ammattilaisena ja naisena. Tämän ehkäisemiseksi jotkut atk-alan naistutkijat ovatkin tehneet näkyviksi menestyjänaisia. Esimerkiksi Rosemary Pringle, Sue Nielsen, Liisa von Hellens, Anita Greenhill ja Lynne Parfitt (2000) ovat tutkimuksessaan käsitelleet 10 australialaisen atk-alan johtajana toimivan naisen menestystarinaa. Vastaavasti ruotsalainen Christina Mörtberg (1997) on kuvattessaan atk-alan maskuliinisuutta esittänyt siellä olevan tilaa myös rajoja rikkoville naisille.

Atk-alan työkuultuurin maskuliinisuus saattaa aiheuttaa ongelmia myös tietotekniikan ja tietojärjestelmien rakentamisprosesseihin ja käyttöön. Ensimmäinen ongelma saattaa ilmetä naisvaltaisilla aloilla; ehkä teknologian suunnittelijamiehet eivät ymmärrä naiskäyttäjien maailmaa. Tietotekniikan tai tietojärjestelmien kehittäminen ei tapahdu parhaalla mahdollisella tavalla, jos käytössä on vain miehiset toimintamallit ja ominaisuudet. Esimerkiksi yksi ongelma tietojärjestelmien rakentamisprojekteissa on se, että niissä tekninen tietämys yleensä dominoi kohdealueen tietämyksen yli (Vehviläinen 1994b), kuitenkin niissä ollaan kehittämässä kohdealueen toimintaa ja välineitä siihen. Dominoivuus ja itseriittoisuus ovat länsimaisia stereotyyppisiä miehisä ominaisuuksia (Karento 1999, 17), mitkä helposti tulevat selvästi esille, kun vastakkain on miehinen tietotekniikka ja naisinen kohdealue. Feministinen lähestymistapa systeemityöhön kyseenalaistaa teknisen tietämyksen ylivertauisuuden sekä suunnittelun ja käytön tiukan erottamisen (esim. Vehviläinen 1997, Mörtberg 1997 ja Karasti 2001).

Atk-asiantuntijoita voidaan pitää esimerkkeinä tietointensiivistä työtä tekevästä asiantuntijoista. Monialaisten ongelmien parissa työskentelevien ja eri alojen asiantuntijoiden kanssa yhteistyötä tekevien ihmisten on osattava oman näkökulman muodostamisen lisäksi ymmärtää toisen näkökulma (engl. perspective taking) (Boland & Tenkasi 1995). Länsimaisilla ihmisillä olevien

käsitysten mukaan siihen tarvittavat ominaisuudet – toisten ihmisten ymmärtäminen, yhteistoiminta ja kyky ymmärtää ongelmaa – ovat naisisia ominaisuuksia (Karento 1999, 17). Tämä näyttää viittavan siihen, että atk-asiantuntijuudessa olisi tarvetta myös naisille ominaisuuksille. Tilanne lieenee samanlainen muidenkin alojen asiantuntijuudessa.

Kun tietotekniikan (käytön) piirissä esitetään yksiaänisiä, objektiivisia totuuksia tai tulevaisuusvisioita, ne kuvaavat miesten maailmaa. Objektiivisten totuuksien etsintä – ja esittäminen – sulkee naisten tietämyksen pois muuallakin kuin teknologiassa; näin esimerkiksi tieteen piirissä (ks. esim. Haraway 1991, Grundy 1998). Tämä on ymmärrettävää, kun muistamme, että länsimaisessa ihmiskäsityksessä miestä pidetään normina (Koivunen & Liljeström 1996) ja nainen on poikkeus. Naisten tietämys, käytännöt ja asiantuntijuus saatetaan saada näkyviin, kun annetaan tilaa moniäänisille keskusteluille, erilaisille käsityksille ja näkökulmille, eikä pyritä yhteen ainoaan oikeaan totuuteen. Moniäänistä kerrontaa – ja myös naisten kokemusta – tietotekniikasta ja sen käytöstä on esitetty esim. Päivi Erikssonin ja Marja Vehviläisen (1999) toimittamassa kirjassa Tietoyhteiskunta seisakkeella.

Olen tässä kuvannut asiantuntijuuden miehisyyden ilmenemistapoja, miehisyyteen liittyviä ongelmia, sekä joitain asioita, joita voisi olla toisin – paremmin – jos naisilla olisi paremmin toimintatilaa asiantuntijuuden alalla. Toiveeni ei kuitenkaan ole tilanteen muuttuminen päinvastaiseksi sukupuolen suhteen; siis naiseuden ylivalta asiantuntijuudessa. Muutoksena tarvittaisiin sitä, että asiantuntijuuteen voitaisiin tehdä tilaa erilaisuudelle. Sukupuolen lisäksi erilaisuus voi johtua monesta muustakin seikasta, kuten iästä tai erilaisesta kokemustaustasta. Erilaisuuden hyväksyminen saattaisi helpottaa yhteistyötä eri alojen asiantuntijoiden kesken sekä asiantuntijoiden ja asiakkaiden (tai maallikkojen) välillä, jolloin lopputuloksena voisi olla ongelmien todellinen ymmärrys.

VIITTEET

- 1 Tietotekniikan liitto on maanlaajuinen ja puolueeton tietotekniikan ja sen hyväksikäytön alueella toimivien yhdistysten kattojärjestö. Tietotekniikan liiton jäsenjärjestöihin voi liittyä kuka tahansa.
- 2 McDonough (1999) tarkoittaa virtuaaliympäristöillä kolmiulotteisia ympäristöjä, joissa käyttäjä voi ottaa itseään kuvaavan ihmishahmon, avatarin (engl. avatar).

- 3 Digital City on ensimmäinen hollantilainen paikallinen Internetin käyttöön perustuva tiedonhaku- ja kommunikaatiosysteemi.
- 4 Haastatelluista käyttämäni nimet ovat keksittyjä.
- 5 Jokapäiväisessä puheessa suomalaisella äitiyslomalla tarkoitetaan noin 11 kuukautta kestävästä ajanjakoa, jonka ajan äiti voi olla poissa töistä ja keskittyä vastasyntyneen lapsen hoitamiseen. Kuitenkin virallisesti tuo aika jakaantuu kahteen osaan, joista ensimmäinen on nimeltään äitiysloma. Se kestää 105 arkipäivää (reilut neljä kuukautta) ja vain vastasyntyneen äiti on oikeutettu pitämään sen. Toinen osa on nimeltään vanhempainloma. Sen pituus on 158 arkipäivää (6,5 kk) ja sen voi pitää kumpi tahansa vastasyntyneen vanhemmista, tai he voivat jakaa loman käytön. Käytännön tilanne vastaa jokapäiväistä kielenkäyttöä: vain harvat isät jäävät hoitamaan lastaan vanhempainloma-aikana. Äitiys- ja vanhempainloman lisäksi on erillinen isyysloma, joka kestää 18 arkipäivää (kolme viikkoa) ja isät yleensä käyttävät sen. Nämä tiedot on tarkastettu Kelasta vuonna 2000.

LÄHTEET

- ACM (2001) Association for Computing Machinery, ACM Code of Ethics and Professional Conduct, <http://www.acm.org/constitution/code.html> (29.11.2001).
- Bereiter, C. & Scardamalia, M. (1993): *Surpassing Ourselves; An Inquiry into the Nature and Implications of Expertise*. Peru, Illinois, USA: Open Court.
- Berners-Lee, T. & Gailliau, R. & Luotonen, A. & Nielsen, H. F. & Secret, A. (1994): *The World-Wide-Web*. *Communications of the ACM* Vol. 37, No. 8, 76–82.
- Bjerknes, G. & Bratteteig, T. (1995): *User Participation and Democracy: A Discussion of Scandinavian Research on System Development*. *Scandinavian Journal of Information Systems* Vol. 7, No. 1, 73–97.
- Boland, R. J. & Tenkasi, R. V. (1995): *Perspective Making and Perspective Taking in Communities of Knowing*. *Organizational Science* Vol.6, No.4, 350–372.
- Camp, T. (1997): *The Incredible Shrinking Pipeline*. *Communications of the ACM* Vol. 40, No. 10, 103–110.
- Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.) (1999): *Tietoyhteiskunta seisakkeella: Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinat*. Jyväskylä: SoPhi.
- Eteläpelto, A. (1994): *Work experience and the development of expertise*, In Nijhof, W.J. & Streumer, J.N. (eds.), *Flexibility and training in vocational education*. Utrecht: Lemma, pp. 319–341.
- Grundy, F. (1998): *Objectivism and Interactionism in Computing or Lifting the Spell of Science*. *Asian Women* Vol. 7, 111–128.

- Gürer, D. W. (1995): *Pioneering Women In Computer Science*. Communications of the ACM Vol. 38, No 1, 45–54.
- Haraway, D.J. (1991): *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge. (Chapter Nine: Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective.)
- Harding, S. (1986): *The Science Question in Feminism*. New York: Cornell University Press.
- Hietala, V. (1996): *The end. Esseitä elävän kuvan elämästä ja kuolemasta*. Helsinki: BJT Kirjastopalvelu Oy. (Luku: Pornografiaa kehyksissä, s. 28–43.)
- Isomäki, H. (1999): *Ontot tarinat: tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsityksiä*, teoksessa Eriksson, P. ja Vehviläinen, M. (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*. Jyväskylä: SoPhi, s. 99–111.
- Jaffe, J. M. & Lee, Y-E & Huang, L-N & Oshagan, H. (1999): *Gender Identification, Interdependence, and Pseudonyms in CMC: Language Patterns in an Electronic Conference*. The Information Society Vol 15, No 4, 221–234.
- Karasti, H. (2001): *Increasing Sensitivity towards Everyday Work Practice in System Design*. Doctoral Dissertation, University of Oulu, Department of Information Processing Science. Oulu University Press. Oulu.
- Karento, H. (1999): *"Olen tehnyt parhaani" Tutkimus naisista valtion ja kuntien johtajina ja vaativissa asiantuntijatehtävissä*. Hallintotieteen väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Kinnunen, M. & Korvajärvi, P. (1996): *Lukitsevat käytännöt*. Teoksessa Kinnunen, M. & Korvajärvi, P. (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Jyväskylä: Vastapaino, s. 23–26.
- Koivunen, A. & Liljeström, M. (1996): *Kritiikki, visiot, muutos*. Teoksessa Koivunen, A. & Liljeström, M. (toim.) *Avainsanat, 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Vastapaino, s. 9–34.
- Konttinen, E. (1997): *Professionaalinen asiantuntijatyö ja sen haasteet myöhäismodernissa*, teoksessa Kirjonen, J., Remes, P. & Eteläpelto, A. (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus*, Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, s. 48–61.
- Korvajärvi, P. (1998): *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*. Doctoral Dissertation, University of Tampere, Department of Sociology and Social Psychology. Acta Universitatis Tamperensis, Vammala: Vammalan Kirjapaino.
- Kuosa, T. (1999): *Technology, Human, and Society Centred Visions of the Future of Technology*. *AI & Society*, 13: 176–192.
- Kuosa, T. & Basden, A. (2000): *Predispositions as Determinants of the Future*. *Futures* 32 (2000) pp. 833–852.
- Lehto, A-M & Sutela, H. (1999): *Tasa-arvo työoloissa*. Tilastokeskus, Helsinki: Hakapaino Oy.
- Lie, M. (1995): *Technology and Masculinity: The Case of Computer*. *The European Journal of Women's Studies*, 2:3, 379–394.

- McDonough, J. P. (1999): Designer Selves: Construction of Technologically Mediated Identity within Graphical, Multiuser Virtual Environments. *Journal of the American Society for Information Science*. 50(10): 885–869.
- Mörtbeg, C. (1997): ”Det beror på att man är kvinna...” Gränsvandrerkskor formas och formar informationsteknologi. *Institutionen för Arbetsvetenskap 1997:12, Avdelningen Genus och Teknik*. Luleå Tekniska Universitet, Luleå, Sweden.
- Pietiläinen, T. (1999): Tietoteollisuus kaupunkistrategioissa: mahdollisuus naisten yrittämiselle? Teoksessa Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella*. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat, Jyväskylä: SoPhi, s. 74–98.
- Pringle, R. & Nielsen, S. & von Hellens, L. & Greenhill, A. & Parfitt, L. (2000): Net Gains, Success Strategies of Professional Women in IT. In Balka, E. & Smith, R. (eds.) *Proceedings of IFIP TC9 WG9.1 Seventh International Conference Women, Work and Computerization*. June 8–11, 2000 Vancouver, British Columbia, Canada. Kluwer Academic Publishers. pp. 26–33.
- Rommes, E. (2000): Gendered User-Representations, Design of a Digital City. In Balka, E. & Smith, R. (eds.) *Proceedings of IFIP TC9 WG9.1 Seventh International Conference Women, Work and Computerization*. June 8–11, 2000 Vancouver, British Columbia, Canada: Kluwer Academic Publishers, pp. 137–145.
- Silius, H. (1995): Sukupuolitetun ammatillisuuden julkisuus ja yksityisyys. Teoksessa Eräsaari, L. & Julkunen, R. & Silius, H. (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Tampere: Vastapaino, s. 49–64.
- TTL (1998): Tietotekniikan liitto ry, Tietoja jäsenistöstä, [http://www.ttlry.fi/Painikkeesta ”Yleistä”](http://www.ttlry.fi/Painikkeesta%20Yleistä). (11.7.2000).
- Turner, S. (2001): What is the Problem with Experts? *Social Studies of Science* 31(1):123–149.
- Vehviläinen, M. (1994a): Reading Computing Professionals’ Codes of Ethics – A Standpoint of Finnish Office Workers. In Gunnarsson, E. & Trojer, L. (eds.) *Feminist Voices on Gender, Technology and Ethics*. Centre for Women’s Studies, Lulea University of Technology, Lulea, Sweden, p. 145–161.
- Vehviläinen, M. (1994b): Living Through the Boundaries of Information Systems Expertise – a Work History of Finnish Woman System Developer. In Adam, A. & Emms, J. & Green, E. & Owen, J. (eds.) *Proceedings of the IFIP TC9 WG9.1 Fifth International Conference on Women, Work and Computerization: Breaking New Boundaries – Building New Forms*, Manchester, U.K. 2–5 Jyly 1994. Amsterdam: Elsevier, p. 107–120.
- Vehviläinen, M. (1996): ”Maailmoista ilman naisia” Tietotekniikan sukupuolieroihin, Teoksessa Kinnunen, M. & Korvajärvi, P. (toim.) *Työelämän sukupuolstavat käytännöt*, Tampere: Vastapaino, s. 143–170.
- Vehviläinen, M. (1997): *Gender, Expertise and Information Technology*. Doctoral Dissertation. University of Tampere, Department of Computer Science. Tampere.
- Ylijoki, O-H (1998): *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Tampere: Vastapaino.

Ilkka Pirttilä

MITÄ, MITEN JA MIKSI?

Asiantuntijat väitöskirjoissa 1990-luvulla

Puhe maallikoista suhteessa asiantuntijoihin on suhteellista. Maallikko on joko koulutusta omaamaton tavallinen ”matti meikäläinen” tai pohdintoja harrastava ”havukka-ahon ajattelija”. Maallikko voi olla myös alan A asiantuntija, jolla ei ole asiantuntemusta alasta B. Näissä tapauksissa tietyn alan asiantuntemus näyttäytyy ulkopuoliselle maallikolle monimutkaiselta, vaikeaselkoiselta ja kenties kunnioitusta herättävältä. Maallikot voivat myös pelätä asiantuntijoita, mikäli asiantuntija toimii portinvartijana myöntäessään tai evätessään jonkun luvan tai oikeuden. Maallikon ja asiantuntijan suhde on vuorovaikutussuhde, mutta samalla myös toiseus-suhde.

”Asiantuntijoiden asiantuntijat” eli asiantuntemuksen tutkijat voivat myös olla maallikoita. Tässä luvussa valotan metodologisesta näkökulmasta käsin sitä, miten tutkijat ovat väitöskirjoissaan analysoineet asiantuntijoita. Koska mikään näistä tutkimuksista ei edusta ensisijaisesti metodologiaa eli teoriaa (asiantuntemusta) sosiologisen tutkimuksen etenemisen teistä, ovat kohteina olevat tutkijat maallikon roolissa ja luvun kirjoittajan ollessa (pyrkiessä olemaan) metodologian asiantuntija. Siis toiseus-suhde voi ilmetä myös yhden suppean asiantuntijaryhmän sisälläkin. Yhtä kaikki luonnehdin aluksi metodologista näkökulmaa. Tämän jälkeen esittelen analyysini kohteet eli analysoitavat väitöskirjat. Luvun ytimessä on kolmiosainen metodologinen läpivalaisu näistä väitöstutkimuksista: 1) miten asiantuntemus on tematisoitu, 2) miten vuorovaikutus tutkijan ja tutkittavien välillä on tiedostettu ja jäsennetty ja 3) mikä on tutkimusten käytännöllinen merkitys.

Metodologinen näkökulma

Tässä luvussa analysoidaan asiantuntemusta käsitteleviä tutkimuksia metodologisesta näkökulmasta. Tutkitaan sitä, miten sosiologit ovat eritelleet asiantuntemusta sosiaalisenä faktana.

Yhteiskuntatieteiden metodologia tutkii ensinnäkin tieteenfilosofian periaatteiden realisoitumista yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, toiseksi yksittäisten tutkimusmenetelmien käytön ehtoja ja edellytyksiä, kolmanneksi se tarkastelee yhteiskuntatieteellisiä teorioita metateoreettisesti ja neljänneksi se erittelee kriittisesti tutkimuskäytäntöä ja tutkimusstrategioita. (Pirttilä 1979 ja Raunio 1999, 13–19.)

Metodologia voidaan määrittää myös siten, että se on teoriaa siitä, kuinka tutkimuksen tulisi edetä (Schwandt 1997, 93). Metodologia on teoriaa ja tutkimusta tutkimustyön kehittämistä.

Tässä metodologisella analyysillä halutaan paikallistaa asiantuntemukseen kohdistuvan yhteiskuntatieteellisen (sosiologisen) tutkimuksen kehittämisen pullonkauloja. Nostan esiin tutkimustyön periaatteisiin ja strategiaan liittyviä kysymyksiä. Pohdin sitä, miten kehittää metodologisesti asiantuntijoihin kohdistuvaa tutkimusta.

En ota metodologisen analyysini kohteiksi kaikkea Suomessa tehtyä asiantuntemukseen kohdistuvaa tutkimusta, vaan rajaan tarkasteluani. Ensinnäkin metodologinen analyysini rajoittuu vain yhteiskuntatieteelliseen asiantuntemustutkimukseen, eikä esimerkiksi psykologiseen asiantuntijoiden tutkimukseen. Metodologisen analyysini ensimmäisenä tavoitteena on eritellä sitä, millaisissa eri muodoissa asiantuntijat esiintyvät ja miten ne voidaan jäsentää sosiologiassa.

Toiseksi minua kiinnostaa, kuinka sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa on mielletty tutkijan (sosiologin) ja tutkittavien asiantuntijoiden suhde. Tähän on kaksi syytä. Ensinnäkin miellän sosiologille vaikeaksi tilanteen, jossa hänen tulee tutkia toisen alan hänelle vierasta asiantuntemusta, kuten esimerkiksi geologista asiantuntemusta ja geologi-asiantuntijoita. Näen tämän vuorovaikutussuhteen reflektoinnin välttämättömäksi myös sille, että sosiologinen tutkimus voisi vaikuttaa tutkittavan asiantuntemuksen muotoutumiseen yhteiskunnassa.

Valitsin metodologisen analyysin kohteiksi tutkimuksia, jotka tukeutuvat vuorovaikutteisiin menetelmiin. Tällaisia menetelmiä ovat ainakin toimintatutkimus, osallistuva havainnointi, keskusteluanalyysi sekä teema- ja syvähaastattelut. Kaikissa vuorovaikutteisissa menetelmissä käytävissä tutkimuksissa kentälle pääsy on ratkaisevaa (Flick 1998, 54–61 ja Alasuutari 1993, 111–149).

Toimintatutkimuksessa tutkija muuttaa yhdessä tutkittavien kanssa tutkittavaa todellisuutta. Intervention onnistuminen edellyttää hallittua interaktiota tutkijan ja tutkittavien välillä (Whyte ed. 1991). Osallistuva havainnointi tarkoittaa aineiston keruutapaa, jossa tutkija osallistuu tutkimansa yhteisön toimintaan. Etnografia on osallistuvan havainnoinnin muoto, joka tapahtuu kokonaan tutkittavassa sosiaalisessa maailmassa (Atkinson & Delamonte & Hammersley 1988).

Monikasvoinen diskurssianalyysi on metodologis-teoreettinen viitekehys, jossa tarkastellaan sosiaalista todellisuutta kielen käyttönä ja merkitys-

järjestelminä (Potter & Wetherell 1989). Diskurssianalyttinen tutkimusote on vuorovaikutteista asiantuntemustutkimusta silloin, kun asiantuntijoita on teemahaastateltu ja analyysissa kiinnitetään erityistä huomiota haastattelussa kehkeytyviin merkitysjärjestelmiin ja siihen tapaan, jolla asiantuntijat tuottavat puheessaan ”tosiasioita ja käsityksiä” (vrt. Jokinen & Juhila & Suoninen 1993). Erilaisista haastattelumenetelmistä erityisesti teema- ja syvähaastattelu edellyttävät vahvaa ja ohjattua vuorovaikutusta tutkijan ja tutkitavien välillä. (Eskola & Suoranta 1996, 64-75 ja Kamppinen 1995, 40–49). Myöhemmin esiteltävät metodologisen analyysin kohteina olevat tutkimukset hyödyntävät eri tavoin näitä menetelmiä.

Tutkijaryhmä Gibbons, Limoges, Novotny, Schwartzman, Scott ja Trow (1994) esitti, että tieteellisen tiedon tuotannossa on tapahtumassa paradigmaattinen muutos. Vanha tiedontuotannon tapa (tieteenalajärjestelmä, akateemiset organisaatiot, tieteen sisäinen logiikka ja yksilötyöt) on korvautumassa uudella muodolla (sovellukset, verkostot, yhteiskunnallinen hyödynnettävyys/ merkitys ja tiimityö).

Yhteiskunnallisesti hyödynnettävää ”todellisuustutkimusta ” (real world research) propagoiva C. Robson (1993, 409) luonnehtii tutkijan uusia velvollisuuksia:

Not least of these are your responsibilities when all the data has been collected in and its analysis completed. In the real world, it may well be that a major part of the effort comes after this. For many such studies, the same person who carried out the research is expected to find ways of putting the findings into practice. Even if this is not the case, you may be expected to make suggestions and proposals that others can take on board.

Seuraavassa tutkin sitä, ovatko erittelyn kohteina olevat tutkimukset ottaneet kehittämisvelvoitteen vastaan. Luvun tavoitteena on jäsentää metodologisten tapausanalyysien avulla suomalaisen yhteiskuntatieteellisen asiantuntemustutkimuksen kehittämisen pullonkauloja.

C.W. Mills arvosteli aikoinaan abstraktia empirismiä, joka piti metodologian tehtävänä ohjata tutkimusta noudattamaan yhtä tieteenfilosofiaa tai ”Tieteellistä metodologiaa” (Mills 1990, 56–59). Kuitenkin hänen mukaansa (emt., 117):

Hyödyllinen keskustelu metodista samoin kuin teoriasta syntyy tavallisesti reunahuomautuksina käynnissä olevaan tai juuri käynnistyvään tutkimukseen. ‘Metodi’ koskee ensisijaisesti sitä, miten kysymykset asetetaan ja miten niihin tulee vastata sillä tavoin, että tutkijalla on ainakin jonkinlainen varmuus vastusten kestävyydestä.

Luvussani esitän metodologisia reunahuomautuksia lähinnä jo tehtyyn sosiologiseen asiantuntemustutkimukseen. Ydinaineistona ovat valmiit ja julkaistut tutkimukset.

Erittelen kohteena olevien tutkimusten ”pintaa” eli valmiin esityksen esitystapaa; mutta myös tutkimusten ”syvärakennetta” eli tutkimustapaa käytännössä. Samaa ongelmaa ovat lähestyneet myös Gilbert ja Mulkay (1984) tutkimuksessaan tieteellisiä tekstejä ja tutkijoiden puhetta. He erottavat empiristisen ja kontingentin selonteon tai repertuaarin. Empiristisessä repertuaarissa tutkija on passiivinen tarkkailija, joka tekee johtopäätökset tulosten pakottamana. Tämä selonteko näyttäytyy virallisissa teksteissä, kun taas kontingentti repertuaari viittaa tutkijan omiin käsikirjoituksiin ja epävirallisiin kollegiaalisiin keskusteluihin. Jälkimmäisessä ilmenevät ehdollisuus ja satunnaisuus eli tutkimuksen tiedontuotannon todelliset ja käytännölliset tuotantoehdot.

Tulen erittelemään valittuja tekstejä pitäen mielessä tämän tutkimustyön logiikkaan ja toimintajärjestelmään liittyvän kaksinaisuuden yhtäällä ”julkisen metodologian” ja toisaalla ”salaisen metodologian” välillä. Pääpaino analyysissa on julkisten metodologioiden tarkastelussa.

Analyysini kohteet

Olen edellä esittänyt, että metodologinen analyysi kohdistuu Suomessa tehtyyn yhteiskuntatieteelliseen (sosiologiseen) asiantuntemustutkimukseen, jossa korostuu vuorovaikutuksellinen ote suhteessa tutkittaviin. Toinen rajaus on keskittyminen väitöskirjatutkimuksiin. Tähän on kaksi perustetta. Ensinnäkin täten metodologisen leikkauksen kohteiksi saadaan periaatteessa samantyyppisiä ja laajoja tutkimuksia. Toiseksi väitöstutkimukset ovat sopivia metodologisen tutkimuksen kohteiksi, koska ne ovat opinnäytetutkimuksia, joiden raportoinnissa ja arvioinnissa kiinnitetään yleensä huomiota myös metodologiseen ulottuvuuteen.

Alun perin tarkoituksena oli löytää nimenomaan sosiologiaan alalla 1990-luvulla tehtyjä asiantuntemusta käsitteleviä väitöskirjoja. Näitä ei löytynyt. Tämän takia tarkastelua tuli laajentaa sosiaalipolitiikkaan (yhteiskuntapolitiikkaan) ja kasvatustieteisiin. Askel askeleelta löytyivät seuraavat viisi tutkimusasetelmaani sopivaa otteeltaan yhteiskuntatieteellistä (laajassa mielessä sosiologista) väitöskirjaa:

Engeström, Ritva (1999): Toiminnan moniäänisyys (kasvatustiede),

Eräsaari, Leena (1995): Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä (yhteiskuntapolitiikka),

Kaskinen, Juha (1998): Tuhatta ja sataa Turusta Pietariin (sosiologia),
Lehto, Juhani (1991): Juoppojen professionaalinen auttaminen (sosiaalipoli-
tiikka) ja
Mutka, Ulla (1998): Sosiaalityön neljäs käänne (yhteiskuntapolitiikka)

Kaikki tematisoivat tutkittavan asiantuntemuksen ja tutkittavat asiantuntijat luonteeltaan yhteiskunnalliseksi, jonka ymmärtämiseksi yksilötasoon (”psykologiaan”) kytkeytyvät mallit eivät riitä. Kaikissa tutkimuksissa on käytetty teemahaastattelua. Nämä haastattelut kietoutuvat osallistuvaan ja osallista-
vaan havainnointiin Engeströmin tutkimuksessa. Kehittävä intressi ilmenee Engeströmin, Lehdon ja Mutkan tutkimuksissa.

Perusaineistona ovat valitut väitöskirjat ja oheisaineistona kyseisten teos-
ten julkaistut arvostelut, joita löytyikin kirjaston hakujärjestelmän avulla jonkin verran. Arvostelut kohdentuivat seuraavasti: Eräsaari (13 kpl), Lehto (6 kpl), Kaskinen (1 kpl), Engeström (2 kpl) ja Mutka (4 kpl).

Väitöskirjojen metodologinen leikkaus rakentuu siten, että haen painotetusti ensisijaisesti tekstin eksplikoitujen lausumien, mutta myös implisiittisten olettamusten avulla (vrt. ”julkinen ja salainen metodologia”) vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

Mitä tutkitaan kun tutkitaan asiantuntijoita?

Miten vuorovaikutus tutkijan ja tutkittavien kanssa on jäsenetty?

Miksi tutkimusta tarvitaan eli mikä on tutkimusten käytännöllinen merkitys?

Vastaukset ensimmäiseen kysymykseen liittävät väitöskirjat tieteellisten op-
piaineiden ja yhteiskuntatieteellisen asiantuntemustutkimuksen koulukuntiin ja tutkimusperinteisiin. Vastaukset toiseen kysymykseen liittävät tutkimuk-
set eri menetelmien osakulttuureihin, valottavat tutkimuksen etenemisen logiikkaa ja ilmentävät vuorovaikusta hakevan tutkimuksen metodologista problematiikkaa. Kolmannen kysymyksen vastaukset heijastavat tutkimuk-
sissa käytettyjä erilaisia olettamuksia niiden käytäntösuhteesta ja merkityk-
sestä.

En tutki vain sitä, mitä näissä tutkimuksissa on tehty, vaan analysoin myös sitä, mitä tutkimuksissa olisi voitu tehdä. Kyseessä on optioanalyysi. Onhan metodologiselta tutkimukselta syytä vaatia tietoista kehittämisotetta.

Koko luvun funktiona on:

1) Auttaa asiantuntemustutkijoita jäsentämään omaa tutkimustapaansa ja si-
joittamaan itseään kotimaisen ja kansainvälisen asiantuntemustutkimuksen

kentälle ja antaa tämän kentän tutkimukselle kehittämismenetelmiä. 2) Kuvata sitä, kuinka asiantuntemus konstruoidaan tutkimuksessa. Tämä helpottanee osaltaan ymmärtämään myös sitä, millainen on nykyajan asiantuntijayhteiskunta.

Mitä on tutkittu, kun sosiologiassa on tutkittu asiantuntemusta?

Mallit maailmalta

Miten asiantuntemus ja asiantuntijat voidaan jäsentää yhteiskunnallisina ilmiönä? Kansainvälistä tutkimusta koskeva analyysini luvussa Mistä asiantuntemuksen sosiologiassa on kyse? tuotti kahdeksan nykytutkimuksessa selvästi esiintyvää lähestymistapaa. Täten sosiologisessa tutkimuksessa on asiantuntemus tematisoitavissa ainakin seuraavilla tavoilla:

- 1) Asiantuntemus on modernin yhteiskunnan funktionaalinen instituutio (professionien sosiologian klassikot)
- 2) Asiantuntijat muodostavat reviiiritaisteluja käyviä sosiaalisia ryhmiä (professionien sosiologian uusweberiläinen sosiologia)
- 3) Asiantuntemus on ytimeltään valtadimension värittämää sosiaalista vuorovaikutusta, eritoten asiantuntijan ja maallikon välillä (perinteellinen interaktionistinen suuntaus)
- 4) Asiantuntemus on yhteiskunnallisen sukupuolijärjestelmän määrittämää (sosiologinen naistutkimus)
- 5) Asiantuntemuksessa on kyse puhetavoista, merkitysrakenteista, retoriikasta ja ”poikkeavasta käyttäytymisestä” (”moderni interaktionistinen asiantuntemuksen sosiologia”)
- 6) Asiantuntemus ilmenee yhteiskunnassa määrättyinä työn ja organisaatioiden muotoina (organisaatiososiologinen ja työn sosiologinen tutkimus)
- 7) Asiantuntemuksessa on kyse nykymodernin yhteiskunnan tiedosta, tietämättömyydestä ja riskeistä (”uuden eksperttiyden” antropologis-sosiologinen tutkimus) ja
- 8) Asiantuntemus on jälkmodernin yhteiskunnan tuottaja ja tuote (sosiologinen aikalaisanalyysi).

Miten kohdetutkimuksissa on menetelty?

Seuraavaksi erittelen viittä tapausanalyysiini valittua asiantuntemustutkimusta. Tutkin sitä, kuinka niissä tutkittava asiantuntemus on jäsennetty. Tässä yhteydessä käytän edellä esittämäni kahdeksan tutkimusorientaation erottelua analyyttisenä työkaluna. Yritän erottelun avulla ymmärtää; mutta myös arvostella kohdetutkimuksia. Tavoitteenani ei ole leimata näitä tutkimustapauksiani. En pyri analyysini avulla myöskään osoittamaan sitä, missä laajuudessa tutkimustavat olivat esillä suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä väitöskirjatutkimuksessa 1990-luvulla. Tähän ei viiden tutkimuksen näytteeni ole riittävä. Tämän alaluvun analyysini ylimpänä tavoitteena on osoittaa, että sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa on monta vaihtoehtoa, vaikka kaikkia niitä ei realisoitakaan.

Pääosaltaan seuraava analyysi keskittyy julkiseen metodologiaan eli siihen mitä kohdetutkimukseni tekijät ovat itse sanoneet. Analysoin ensisijaisesti sitä, mitä kirjoittajat ”tekstiensä riveissä” ovat esittäneet. Tutkin siis tutkijoiden eksplikointeja siitä, miten he ovat tutkimuksissaan jäsentäneet kohteinaan olevat asiantuntijakäytännöt ja asiantuntijat. En rajoitu tähän, vaan tuon myös esiin tulkintani siitä, että kyseisissä tutkimuksissa olisi voitu hedelmällisellä tavalla hyödyntää myös muita tutkimusorientaatioita.

Analysoiduissa väitöskirjoissa tekijät pohtivat niukasti sitä, miten asiantuntemus heidän tutkimuksissaan jäsennetään ja miten se olemassa olevan tutkimuskirjallisuuden avulla voitaisiin mieltää.

Mutka (1998, 9–17) sanoo sosiaalityön neljättä käännettä käsittelevässä analyysissään liittyvänsä professiotutkimuksen perinteeseen. Hän (emt., 16) kirjoittaa:

Tässä tutkimuksessa kuvaan ja analysoin 1990-luvulla sosiaalityön asiantuntijuudessa tapahtuvia muutoksia osaavien ja kokeneiden sosiaalityön käytännön asiantuntijoiden havaintojen ja kokemusten pohjalta. Näin menettelen liityn professiotutkimuksen perinteeseen, jota Lea Henriksson (1998, 22) luonnehtii toimijakeskeiseksi, empiiriseksi (induktiiviseksi) ja historia-tietoiseksi ammattien tutkimukseksi.

Mutka korostaa, että viime aikojen yhteiskunnallinen murros, politiikassa ja sosiaalipolitiikassa, palvelujen käyttäjien eli asiakkaiden todellisuudessa, kuten myös taloudessa ja tekniikassa on problematisoinut koko sosiaalityön ja sen asiantuntemuksen. Murrosta hän jäsentää turvautumalla sosiologisiin aikalaisanalyyseihin, eritoten Beckin tulkintaan nykyajan riskeistä ja epävarmuuksista ja niiden voittamisesta. (emt., 12–15)

Mutkan (emt., 15) tutkimustehtävänä ”on selvittää, millä tavalla tieteellisiä ammattikäytäntöjä tavoitellut modernin hyvinvointivaltion sosiaalityön asiantuntijuus on nykymurroksessa määrittymässä uudelleen”.

Kun Mutkan tutkimusta arvioi metodologisesti, ainakin seuraavat huomiot ovat tehtävissä. Ensinnäkin aikalaisanalyysien korostama tulkinta epävarmuuden, moniaineisuuden ja jatkuvan reflektoinnin maailmasta näyttäytyy myös Mutkan analyysissä koskien sosiaalityön nykyistä (ja tulevaa) asiantuntemusta. Mutkan sanoin (emt., 184):

Tarkoitukseni ei ole väittää, että tieteellisen tiedon tuotanto sosiaalityössä voitaisiin kokonaan korvata kokemuksella ja maalaisjärjellä. Uskon, että niitä kaikkia myös jatkossa tarvitaan, niiden suhde vain muuttuu. Tieteen asiantuntijoiden rinnalle tulevat eri alojen toimijat, joiden pitkän koulutuksen kehystämä kokemustieto mahdollistaa uusien näkökulmien avaamisen, tieteen kritiikin ja sen tietoaukkojen täydentämisen.

Kuitenkin jäin ihmettelemään sitä, miksi Mutkan erittelyssä mikrotaso - työn ja välittömän sosiaalisen vuorovaikutuksen maailma - katosi lähes kokonaan. Näin tapahtui siitä huolimatta, että tutkimuksessa haastateltiin yksittäisiä, myös kenttätöissä toimivia ja siitä kokemusta omaavia asiantuntijoita. Ilmeisesti tutkimuksessa olisi voitu, vaikka vain teemahaastattelumateriaalin avulla, analysoida mikrotason asiantuntijakäytäntöjä. Tässä olisi voitu samalla tukeutua sosiologiassa tehtyyn interaktionistiseen asiantuntemus-tutkimukseen.

Myöskään professioiden sosiologian ja naistutkimuksen tarjoamia näkökulmia ja käsitteitä ei käytetty. Tämä on vahinko, koska käsitteet naisprofessio, hoivarationaliteetti ja semiprofessio olisivat tehneet ymmärrettäväksi, miksi sosiaalityöntekijät ovat kaikissa käänteissä olleet lähinnä sopeutuvia osapuolia eli he ovat reagoineet yhteiskunnan vaateisiin.

Olisiko tutkimuksen painottaminen mikrotasoon ja asiakkaan kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen analyysi antanut sosiaalityön asiantuntemuksesta kokolailla erilaisen kuvan?

Myös Lehto korostaa juoppojen professionaalista auttamista erittelevässä tutkimuksessaan kytkentää professiotutkimuksen perinteeseen. Hän kuitenkin katsoo, että professioita koskeva tutkimus on vain yksi niistä kuudesta tutkimussuuntauksesta, joihin hän työnsä perustaa. (Lehto 1991a, 17–19). Tähän on Lehdon (emt., 17) mukaan syynä se, että:

Esimerkiksi professioita ja ammattiauttamista koskevassa kriittisessä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa (ks. esim. Illich 1975; Larson 1977; Freidson 1986; Rose 1990) liikutaan usein varsin yleisellä tasolla.

Kuitenkin koko väitöskirjatutkimuksen ydinasetelma eli ristiriita, joka valitsee ylätasolla asetetun professionaalisen auttamisen ideaalin ja arkisen praktikoiden käytännön välillä, on sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa monesti esillä ollut teema. Esimerkiksi aiemmin mainittu Freidson (1986, 209-230) on korostanut tietyn asiantuntijakunnan ”hallinnollisten johtajien” (administrators) ja kentän praktikoiden (practitioners) toiminnan ja tietorakenteiden erilaisuutta.

Lehto (emt., 19–29) hyödyntää myös etnometodologista otetta eli ”interaktionistista asiantuntemustutkimusta” pohtiessaan perustavan aineistonsa hankintamenetelmän eli teemahaastattelun sujuvuutta haastateltavien praktikoiden ja haastattelijan välillä. Aineistoa arvioidessaan Lehto (emt., 26–27) otaksuu, että haasteltavat tulkitsivat haastattelijan ”sosiologiksi”, ”hallinnon edustajaksi”, ”julkistajaksi”, ”häiriön tuottajaksi” tai ”kollegaksi”. Nämä tutkittavien tulkinnat vaikuttivat Lehdon mukaan tutkimuksen validiteettiin.

Lehdon analyysissa oli ihmeteltävää ensinnäkin se, että sukupuoli jätettiin kokonaan käsittelemättä tutkittavia asiantuntijakäytäntöjä muovaavana tekijänä. Koska Lehto tutki ensinnäkin poliiseja (miesvaltainen ammattiryhmä), sosiaalityöntekijöitä (naisvaltainen ammattiryhmä) ja lääkäreitä (1990-luvun alussa jotakuinkin ”tasa-arvoinen” ammattiryhmä), niin sukupuolen osuus siihen, kuinka asiantuntijat toimivat, kun he eivät voi juoppojen suhteen toimia professionaalisen ideaalin mukaan (Lehdon tutkimuksen pääongelma), olisi ollut antoisa tutkimuskysymys.

Myöskin oli yllättävää, että Foucault ja hänen ”kontrolliteoriaansa” jäi muutamana viitteen varaan (emt., 200–203). Juuri juoppojen kohdallahan Foucault’n esittämät kaksi asiantuntijavallan muotoa: negatiivinen eli rankaiseva valta sekä positiivinen eli palkitseva valta, ilmeisestikin näkyvät kenttätyössä.

Vaikka onkin ymmärrettävää, että Lehto kohdistaa analyysinsä kärjen näihin kolmeen asiantuntijaryhmään, olisi tutkimusasetelmaan silti voinut nykyistä vahvemmin sisällyttää myös itse juopot eli asiakkaat.

Kaskisen (1998, 13–46) tiesuunnittelun ympäristövaikutuksien arviointikäytäntöä analysoiva tutkimus tukeutuu tekijän mukaan kolmeen tutkimusalueeseen: ympäristösosiologiaan, konstruktionistiseen tiedonsosiologiaan ja suunnitteluteorioihin. Näistä etenkin tiedonsosiologia ja osin suunnitteluteoriat ovat kiintoisia ajatellen Kaskisen tutkimuskohteina olevan asiantuntijakäytännön eli ympäristövaikutusten arvioinnin jäsentämistä.

Tiedonsosiologia toimii Kaskisen (emt., 23) mukaan väitöskirjatutkimuksessa seuraavasti:

Tutkimuksessani lähdän liikkeelle konstruktivistisen tiedonsosiologian perusteista (...). Tutkiessa tietoa sen eri ilmenemismuodoissa tavoitteena ei ole esit-

tää mitään väittämiä tiedon totuudesta eli ottaa kantaa, onko joku väite ”totta” vai ei. Tutkin ympäristötietoon ja suunnitteluun liittyviä yhteiskunnallisia diskursseja, joissa tuotetaan tietoja, joita väitetään tosiksi.

Analysoitaessa Kaskisen tutkimusta ja eritoten sen Yhteenvetoa ja päätelmiä (emt., 152–157) nähdään kyllä koko ajan Kaskisen otteen ”neutraalisuus”, mutta olisiko arvioinnin tematiikan muutoksia ja arvioinnin eri osapuolten näkemyksiä voitu analysoida enemmänkin. Miten erilaiset suunnittelijat, päätöksentekijät ja kansalaiset tulkitsevat ympäristövaikutuksia? Olisiko tiedonsosiologista analyysia arviointiprosessista voitu viedä pidemmälle? Kaskinen (emt., 140–143.) viittaa professionäkökulmaan ympäristösuunnittelua tutkittaessa. Hänen mukaansa on mahdollista erotella eri professioiden erilaisia suunnittelumalleja (erilaisia asiantuntijadiskursseja), kuten Kaskinen itse onkin tehnyt väitöskirjaa edeltäneessä tutkimuksessa (Kaskinen 1996). Myös tätä näkökulmaa - viime kädessä professioiden reviiirikamppailua korostavaa näkökulmaa - olisi tiedonsosiologiseen malliin kytkettynä voinut hyödyntää.

Leena Eräsaaren tutkimus Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä on tekijän oman käsityksen mukaan tutkimus, joka ”käsittelee katutason byrokraatioita eli sellaisia julkisia organisaatioita, joihin kansalaiset voivat mennä pyytämään palveluita tai rahaa”. Tutkimuksella on päätehtävän eli byrokraatia kuvauksen ohella toinen, tieteensisäinen eli metodinen tehtävä tarkastella yhteiskuntatieteellisiä tekstejä. Eräsaari on oman tulkintansa mukaan soveltanut lähinnä feministien, etnologien, fenomenologien ja symbolisen interaktionismin edustajien ajatuksia (Eräsaari 1995, 5).

Eksplikoidusti Eräsaari on tarkastellut ja soveltanut sosiologia asiantuntemustutkimuksia toisessa perusluvussa eli luvussa, jossa tutkitaan ”byrokraattista tilaa ja tavaroita”. Hän katsoo tukeutuneensa kirjoituksiin, jotka käsittelevät arkkitehtuurin professionaalista muotoutumista. (emt., 5–7 ja 87–178.)

Eräsaaren rajaus tutkia byrokraatiaa nimenomaan spatiaalisuuden näkökulmasta on ymmärrettävä. Kuitenkin tutustuminen yhtäällä professiotutkimukseen (koskien professioiden ja byrokraatian suhdetta) ja toisaalla organisaatiotutkimukseen (koskien professionaalaisia byrokraatioita), olisi antanut tutkimukselle uusia ulottuvuuksia. Ne olisivat osaltaan selittäneet sen, miksi tutkittavat organisaatiot ovat saaneet sen arkkitehtuurisen muodon, joka niillä on. Niiden kautta olisi saanut myös välineitä tulkita sitä toimintaa, mitä tutkimuksen kohteena olevat professioryhmät harjoittavat muokatessaan ”byrokraattisia tiloja” itselleen sopiviksi.

Tutkimuksen kolmas osa, asiakkaiden ja ammattilaisten vuorovaikutuksen analyysi, olisi hyötynyt ainakin uusweberiläisestä professiotutkimuksesta

ja perinteellisestä interaktionistisesta asiantuntemustutkimuksesta. Eräsaari rajoittuu erittelemään vuorovaikutusta yhtäällä melko abstraktin Goffmanin tukeutuvan kohtaamiskehikon ja toisaalla tila-analyysin avulla (emt., 183–294). Täten Eräsaari sulkeistaa kuvauksestaan vuorovaikutuksen sisällön ja ammattilaisten palvelujen sisällöllisen funktion erittelyn. Kuitenkin sisältö on mielestäni ratkaiseva tekijä sille, että kansalaiset hakevat palveluja ja rahallista tukea työvoima- ja sosiaalitoimistoista.

Pelkistäen: asiantuntemus ja asiantuntijat representoivat Eräsaaren tutkimuksessa ensisijaisesti tilan muotoina ja ”toimistojen kalustona” eivätkä erityisinä tiedon lajina ja toimijoina.

Ritva Engeströmin metodologisesti viritetty tutkimus lääkärinvastaanotoista nojaa toiminnan teoriaan (ja kehittävään työntutkimukseen), potilas ja lääkärisuhteen monialaiseen tutkimukseen ja institutionaalisen toiminnan mikrososiologiaan. Merkittäviä viittauksia on myös M. Foucault’n valtateoriaan. Tutkimuksen pääkäsitteet (toiminta, merkitys ja dialogi) kytkeytyvät toiminnan teoriaan. (Engeström 1999b, 12–77). Potilas ja lääkäri suhteen aikaisemmasta tutkimuksesta Engeströmiä kiinnostavat diskurssianalyttiset tutkimukset, jotka näkevät vastaanoton lähinnä kommunikaationa ja kielenkäyttönä (emt., 20–24).

Institutionaalisen toiminnan mikrososiologisella analyysillä Engeström tarkoittaa niitä menetelmällisiä käytäntöjä, jotka laajentavat vuorovaikutuksen kontekstia toimintoihin, joihin ihmiset osallistuvat keskustellessaan. Mikroanalyysin kautta Engeström etenee makrokäsitteisiin. Täten yleisemmät asiat eli makrokäsitteet, kuten tautiluokitukset, terveydenhuollon hallinnon ja byrokratioiden tuottamat luokittelut ja potilaiden yleiset ajatusmallit kietoutuvat lääkärin vastaanoton vaihteleviin kasvokkain tapahtuviin mikrotilanteiden analyysiin. (emt., 64–77.)

Foucault jäsentää väitöskirjassaan kliinisen ongelmanratkaisun historiallisia vaihteita. Tätä kautta erotetaan konkreettisessa maailmassa rinnakkain esiintyvät kolme vaihetta: traditionaalisen lääkärin ja traditionaalisen potilaan vaihe, modernin lääkärin ja modernin potilaan vaihe ja postmodernin lääkärin ja postmodernin potilaan vaihe. (emt., 82–94.)

Engeströmin tutkimuksen keskiöön asettuu pyrkimys saada tietoa terveyskeskuslääkärin vastaanotolla tapahtuvasta vuorovaikutuksesta. Engeström ei oleta, että vuorovaikutus palautuu lääkärin kommunikaatiotaitoihin vaan se on ”yhteydessä kliinisen ongelmanratkaisun kulttuurisesti ja historiallisesti muodostuneisiin merkityksiin, jotka tekevät toimijoille toiminnastaan itselleen rationaalialia ja merkityksellistä perustelemalla tietynlaista toimintaa (emt., 309)”. Asetelmassa tutkittava asiantuntija tai asiantuntijaryhmä (terveyskeskuslääkäri tai terveyskeskuksissa toimivat lääkärit) kävi dialogia potilaan kanssa historiallisesti kehittyvässä kontekstissa. Asiantuntemus oli osa historiallista dialogia.

Nähdäkseni Engeströmin analyysi olisi rikastunut, jos tutkittava vastaanottilanne terveyskeskuksissa olisi ymmärretty dialogina, jossa on kaksi pääroolia (lääkärit/potilaat), mutta myös monta relevanttia sivuroolia (hoitajat, terveyskeskuksen ja kunnan terveystointen johtajat, erikoissairaanhoidon toimijat, Kelan paikallistoimijat ynnä muut, mukaan lukien käytettävät dokumentit). Tämä olisi tuonut tutkimukseen tarvittavaa konkreettisuutta. Samalla olisi voinut hyödyntää sosiologisia professioteorioita, kuten esimerkiksi Andrew Abbottin teoriaa professionaalisista järjestelmistä (Abbott 1988).

Yhteenvetona voi todeta ensinnäkin sen, että varauksin (vrt. Mutka) kaikki olivat ottaneet tietoisin pohdinnan alle sen, millaista ilmiötä he pyrkivät tutkimaan. Tutkijat olivat reflektoineet sen, mikä on tutkimusten perimmäinen tutkimuskohde. Mutkalle ydintutkimuskohteena oli sosiaalityön neljäs käänne osana asiantuntemuksen murrosta. Lehdolla perimmäinen tutkimuskohde oli praktikoiden reagointi tilanteessa, jossa professionaalisen auttamisen ideaali on käytännössä tavoittamaton. Kaskisella se oli tiesuunnittelun rationaliteetti (tietomuodot) ja organisointi. Eräsaarella ydinongelmana oli byrokraattisten organisaatioiden spatiaalisuus toiminnan ehdollistajana. Engeströmillä se oli lääkärinvastaanottojen keskustelut osana historiallista dialogia.

Se, miten asiantuntemus ja asiantuntijat jäsennettiin näissä tutkimuksissa, määrittyi edellä kuvatuista perustemaisoinneista käsin. Mutkalla (sosiaalityöntekijöiden) asiantuntemus näyttäytyy nyky-yhteiskunnan makrorakenteiden määräämänä kollektiivisena prosessina. Lehdolla perimmäinen tutkimuskohde oli praktikoiden reagointi tilanteessa, jossa professionaalinen auttamisen ideaali on käytännössä tavoittamaton. Kaskisella asiantuntemus on itseään etsivää, määrämuotoja hakevaa toimintaa ja ajattelua. Eräsaarella asiantuntemus on sosiaalis-fyysisen tilan yksi ulottuvuus. Engeströmillä lääkärin asiantuntemus vastaanottilanteissa on rationaliteetin etsintää ja perustelua historiallisesti muuttuvissa konteksteissa.

Kun analysoitavia tutkimuksia arvioi sosiologisen asiantuntemustutkimuksen tarjoamien näkökulmien turvin, niin kaikki tutkimukset olisivat oletettavasti hyötyneet tuon ”tutkimusperinteen” eri mahdollisuuksista. Väitteen voi esittää ymmärtäen sen, että eritoten väitöskirjatutkimuksessa onnistunut tutkimustehtävän raja- ja on kaikkein tärkein taito. Silti Mutkan tutkimus olisi hyötynyt professioteorioista ja asiantuntijakäytäntöjen interaktionistisista teorioista. Lehdon tutkimus olisi rikastunut sukupuolinäkökulmasta ja professionaalisen järjestelmän teoriasta. Kaskisen analyysi olisi myös voinut hyödyntää professionaalisen järjestelmän teoriaa ja kehittää samalla ”asiantuntijatedonsosiologiaa” eteenpäin. Eräsaari olisi voinut saada analyysiinsä tarvittavaa sisältöä muun muassa interaktionistisesta asiantuntemustutkimuksesta. Engeström olisi hyötynyt makrotasolla toimi-

vista sosiologisista asiantuntemusteorioista, kuten esimerkiksi antropologispainotteisesta uuden eksperttityden tutkimuksesta.

Tähän mennessä on analysoitu tapausten avulla sitä, mitä sosiologit tutkivat ja voisivat tutkia silloin, kun tutkivat asiantuntijoita. Seuraavassa alaluvussa tarkastelen samojen esimerkkien avulla sitä, millaisten menetelmäratkaisujen turvin sosiologit voivat lähestyä tutkimuskohteitaan eli tutkittavia asiantuntijoita ja asiantuntijakäytäntöjä.

Miten sosiologit tutkivat asiantuntijoita?

Useimmissa tapauksissa sosiologilla on yhteiskuntatieteellinen koulutus, mutta vain harvoin sen lisäksi jokin toinen akateeminen koulutus esimerkiksi luonnontieteiden tai terveydenhuollon alueelta. Monesti sosiologit toimivat ja ovat toimineet lähinnä tutkijoina ja/tai opettajina. Heillä on harvoin kokemusta asiantuntijapraktikon, asiakastyötä kentällä tekevän asiantuntijan roolista. Miten he sitten voivat tutkia heille vieraita asiantuntijoita ja asiantuntijaorganisaatiota? Miten sosiologit voivat saada tietoa ”paikallisista” asiantuntijakulttuureista (vrt. Geertz 1983)?

Sosiologiassa käytetään usein tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutusta edellyttäviä menetelmiä. Näitä menetelmiä ovat ainakin toimintatutkimus, osallistuva havainnointi, keskusteluanalyysi, teema- ja syvähaastattelut. Miten tutkimuksen edellyttämä vuorovaikutus synnytetään? Miten sosiologit pääsevät kentälle? Miten sosiologit pääsevät yli professionaalisten muurien eli sen, että asiantuntijat – tiedostaen tai tiedostamattaan – vartioivat asiantuntijaryhmänsä reviirejä? Miten nämä toiminnot onnistuvat silloin, kun tutkimuskohteena ovat sosiologille vieraat asiantuntijayhteisöt?

Vuorovaikutuksellisten menetelmien käyttöä koskevassa kirjallisuudessa korostetaan, että vuorovaikutus on kyettävä ylläpitämään koko tutkimusprosessin ajan. Tämä on erityisen vaikeata silloin, kun tutkittavana ovat ristiriitaiset yhteisöt tai ”yhteiskuntapoliittiset ohjelmat”, joita on toteuttamassa eri osapuolia (Whyte 1991 ja Stringer 1999). Miten vuorovaikutusta ylläpidetään silloin, kun sosiologit tutkivat osallistuvasti muita asiantuntijaryhmiä ja heidän työtään ja toimintakulttuurejaan? Miten sosiologit hallitsevat tutkimusprosessin edetessä useinkin esiin nousevat vuorovaikutuksen karikot?

Näitä kysymyksiä tarkastelen aineistoni perusteella. Tässäkin yhteydessä erittelen sitä, mitä tutkijat ovat väitöskirjoissaan sanoneet. Teen kuitenkin myös tulkintoja koskien tutkittavien implisiittisiä ratkaisuja analysoimalla myös sitä, mistä väitöskirjojen kirjoittajat eivät suoraan kerro. Toisaalta

pohtiskelen, sekä tässä että seuraavassa alaluvussa, myös sitä, synnyttääkö tutkimus uuden oppimista ja kehitystä tutkittavissa asiantuntijoissa.

Kahdessa tutkimuksessa eli Lehdolla (1991) ja Mutkalla (1998) aineiston hankinta perustuu teemahaastatteluihin. Lehdolla (1991, 19–23.) aineisto koostuu kolmen etäläsuomalaisen kaupungin julkisten avopalvelujen lääkärin, sosiaalityöntekijöiden ja järjestyspoliisien haastatteluista. Haasteltavaksi valittiin näiden ammattikuntien muodollisesti päteviä, vakinaisia (vakinaisuusluonteisia), asiakastyötä tekeviä ja molempia sukupuolia edustavia edustajia. Haastattelut kestivät tunnista puoleentoista tuntiin ja ne nauhoitettiin. Haastattelut tehtiin haastateltavien työpaikoilla. Haastattelut Lehto pyrki ohjaamaan kuudelle teema-alueelle. Lehto pyrki siihen, että haastateltavat puhuivat työstään ja juoppojen kohtaamisesta työssään sekä konkreettisten tapausten että yleistysten tasolla teema-alueisiin väljästi liittyneenä. Lehto teki kaikki haastattelut itse.

Mutka (1998, 19–32.) valitsi haasteltaviksi 19 kollegoidensa arvostamia, kokeneita ja osaavia asiantuntijoita. Näin siksi, että Mutkan mukaan he hallitsevat työnsä ”lähestulkoon niin hyvin kuin se ylipäättään on mahdollista tuntea ja osata”. Haastateltavien työkokemus vaihteli välillä 6–30 vuotta. Kymmenen haastateltavaa toimi esimiestehtävissä. Mutka teki haastattelut itse käyttäen hyväksi puolistrukturoidun syvähaastattelun ideaa.

Kaskisen (1998, 46–54.) tutkimuksen aineisto jakautui kirjallisiin dokumentteihin ja teemahaastatteluihin. Se perustui siis puoliksi vuorovaikutteiseen menetelmään. Kaskinen käsitteli sekä dokumentteja että teemahaastatteluja; Alasuutarin (1993) termin sekä faktanäkökulmasta käsin että kulttuurisina jäsennyksinä. Teemahaastattelu rakentui tutkimussuunnitelmassa määritellyistä tutkimusongelmista ja valituista teoreettisista näkökulmista käsin. Haastateltavat olivat suunnitteluprosessin eri vaiheisiin osallistuneiden organisaatioiden edustajia. He olivat ylempiä tieviranomaisia, tielaitoksen tiesuunnittelijoita, konsultteja, kuntien virkamiehiä, ympäristöviranomaisia ja maakuntaliittojen tai ympäristöjärjestöjen edustajia. Haastattelun runkoa sovitettiin hieman erilaiseksi eri haastateltaville. Kaskinen teki yhteensä 39 haastattelua.

Engeströmillä (1999, 122–131) aineisto koostuu 32 kuvanauhoitetusta terveyskeskuslääkärin vastaanotosta. Lisäksi aineistona ovat kuvanauhoihin liittyvät potilaan ja lääkärin ”stimulated recall” - haastattelut. Aineistossa on mukana kahdeksan eri lääkärinä ja 32 eri potilasta. Aineisto kohdistui koko haastatteluun. Engeström tulkitsee aineiston siten, että sekä kuvanauha-aineisto että stimulated recall -menetelmällä koottu haastatteluaineisto muodostavat yhdessä myös diskurssiaineiston, jossa potilas käy keskustelua terveydellisistä ongelmistaan. Aineisto antaa tietoa siitä, mitä kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta eri tilanteissa.

Eräsaaren (1995, 15–84) aineisto koostuu ”katutason byrokraatioihin” (sosiaali-toimisto, työvoimatoimisto) kohdistuvista tutkijoiden (tutkijan ja tutkimusapulaisen) tuottamista havainnoista, videokuvista ja valokuvista. Koska tutkimuksen olennainen osa on tutkijan omakohtaista pohdiskelua sekä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tekemisen ehdoista yleensä että myös tässä tutkimuksessa, niin yksi perustava aineistoelementti on Eräsaaren oma kokemus.

Miten tutkimuksissa on pohdittu tutkijan ja tutkimuskohteiden asiantuntijatietojen kohtaamista? Millaisena haasteena tutkimusprosessille tutkijat ovat kokeneet tutkijan ja tutkittavien interaktion?

Kaskinen (1998) ei uhraa näille kysymyksille väitöskirjassaan juuri tilaa. Esipuheessa hän kirjoittaa kokemuksistaan automatkastaan Lappeenrannasta Sulkavalle vuosina 1966 ja 1998. Hän (Kaskinen 1998, 3) kirjoittaa:

Autoliikenteen muutokset ovat olleet kolmenkymmenen vuoden aikana mitattavia. Ei ihme, että itsekin aloin miettiä muutama vuosi sitten sosiologian näkökulmasta liikenteen yhteiskunnallisia kysymyksiä. Näiden mietteiden pohjalta syntyi ensin lisensiaattityö ja sitten käsillä oleva väitöskirja.

Näin käy ilmi se, mikä viritti Kaskisen tutkimaan tiesuunnittelua ja sen eri alojen asiantuntijoita. Mutta se, miten Kaskinen sosiologina kartutti omaa asiantuntemustaan tästä asiantuntijasektorista, ei käy ilmi. Myöskin haastattelutilanteessa tapahtuneen vuorovaikutuksen erittely pelkistyy Kaskisella siihen, että hän toteaa suhtautuvansa haastatteluaineistoon sekä fakta- että kulttuurinäkökulmista (emt., 52–53).

Myös Mutkan eksplikoitut vastaukset kysymyksiini jäävät tutkimuksissa vähin. Joskin hän (Mutka 1998, 31–32) haastattelujen myötä oivaltaa sen, että tutkimusprosessi on aina kaksisuuntainen. Hän katsoo, että tutkittavien kommentit ja kysymykset koskien Mutkan tutkimusta sinänsä (eivätkä vain heidän vastauksensa Mutkan kysymyksiin) ovat vaikuttaneet myös tutkimuksen kulkuun. Mutta siitä, miten ne ovat vaikuttaneet, kirjoittaja kuitenkin vaikenee. Tutkimuksesta ei käy ilmi, onko hän luettanut väitöskirjaa (tai osia siitä) tutkittavilla (vrt. respondent validation/member check ks. Schwandt 1997, 88–89). Mutka olisi voinut, ennen väitöskirjan viimeistelyä, lähettää ainakin luvun Johtopäätökset eli erilaiset sosiaalityön kehittämissuhteet ainakin jollekin haastatelluista ”kokeneista ja arvostetuista sosiaalityöntekijöistä”. Näin Mutka olisi voinut saada hyödyllistä tietoa niiden merkityksestä ja hyödynnettävyydestä kentällä.

Lehto (1991, 17–28) on lyhyesti eksplikoinut esiin sekä oman työkokemuksensa merkityksen että tutkijan ja tutkittavien asiantuntijoiden vuorovaikutuksen. Ensinnäkin hän myöntää, että tutkijan henkilökohtaisella

kokemuksella on sekä aineiston käyttöä että sen analyysia ohjaava merkitys. Tämä kytkeytyy myös tutkijan ja tutkittavien interaktioilanteeseen. Mutta siitä, miten tämä vaikutus näkyy tässä tutkimuksessa, Lehto ei kerro. Lehto ei myöskään kuvaa sitä, miten haastateltavien tutkijalle antamat eri roolimallit itse asiassa vaikuttivat Lehdon omassa analyysissa. Lehdon ratkaisuja näiden kysymysten suhteen voi ihmetellä. Näin siksi, että hänhän tutki ulkopuolisena juuri praktikoille ulkopuolelta asetettuja professionaalisia ideaaleja. Täten olisi voinut olettaa, että hän olisi seikkaperäisesti itse-analysinut myös omaa ulkopuolisuuttaan.

Engeströmin (1999b) tutkimuksessa minua ihmetyttää kaksi seikkaa ajatellen interaktio-ongelmaa ja kahden asiantuntemuksen kohtaamista. Ensinnäkin Engeströmin tutkimuksen ydinongelmana on lääkärin ja potilaan vuorovaikutuksen analyysi, mutta silti hän ei juurikaan eritele tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutusta omassa tutkimuksessaan. Tältä osin kirjasta (emt., 331– 337) löytyy vain muutama tätä tematiikkaa koskeva huomio.

Toiseksi Engeström ei myöskään väitöskirjassaan kuvaa sitä, miten hän itse on kehittänyt oman (tutkijan) asiantuntemuksensa terveyskeskuslääkärin työstä ja yleislääketieteen ongelmista sellaiseksi, että se mahdollistaa validin analyysin terveyskeskuslääkärin työstä. Luottaako hän kehittävän työntutkimuksen vahvaan teoriaan, jonka avulla oletetaan saatavan käsitteistö, joka sopii välineeksi analysoida kaikenlaista asiantuntijatyötä?

Tässä luvussa arvioitavista tutkimuksista vain Eräsaaren (1995) tutkimus on vahvasti problematisoinut kysymyksen tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutuksesta. Eräsaari (emt., 15–84) erittelee laajalti vuorovaikutuksen käynnistämistä. Tämä on ymmärrettävää sikäli, että hänen oli yhtäällä vaikea päästä sisään sosiaalitoimistoon ja toisaalla jatkaa tutkimusta siellä. Omana selityksenään hän pitää sitä, että tutkimuksen teko koettiin sosiaalityöntekijä-praktikoiden taholta uhkaksi, joka kohdistui sosiaalityön professionaaliseen ideaaliin. Sosiaalityöntekijöiden kohdalla professionaalinen muuri ei murtunut Eräsaaren tutkimuksessa.

Eräsaaren tutkimus on kirjoitettu tutkijapainotteisesti. Niinpä, vaikka Eräsaari laajalti erittelee tutkittavien ja tutkijan suhdetta, niin analyysi painottuu tältä osin tutkijan omien kokemusten puntarointiin. Eräsaari ei myöskään reflektoi sitä, mitä merkittävää ”uutta asiantuntemusta” voi syntyä byrokratian tila-analyysin ja sosiaali- ja työvoimahallinnon asiantuntemuksen kohtaamisessa.

Kohteinani olevissa väitöskirjatutkimuksissa oltiin vain vähän kiinnostuneita siitä, mihin riittää sosiologin asiantuntemus ja siitä, miten sosiologia-siantuntija kohtaa tutkittavat asiantuntijat. Miten tämä on ymmärrettävissä?

Yhtenä syynä on kenties se, että tutkittavana oli metodologiselta luonteeltaan tutkimuksia, joissa tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutus ei samalla ta-

voin nouse pakosta reflektoitavaksi kuin toimintatutkimuksissa ja osallistuvan havainnoinnin tutkimuksissa (vrt. Whyte 1991, Stringer 1999 ja Atkinson 1990).

Toiseksi voi olla, että nämä kysymykset ovat pohdittaneet tutkijaa muun muassa tutkimuksen alussa ja kentälle (haastattelutilanteeseen) mentäessä. Niistä ei ole kirjoitettu siksi, ettei niistä (ainakaan tutkimusten valmistusaikana) ole ollut tapana kirjoittaa samantyyppisissä tutkimuksissa. On myös mahdollista, että tutkijat ovat katsoneet selvinneensä haastatteluista riittävällä tavalla. He ovat saaneet omasta mielestään kelvollisen aineiston. Ehkäpä tästä syystä he eivät ole pitäneet tarpeellisena pohtia vuorovaikutusta laajemmalti.

Pidän kuitenkin tärkeänä sitä, että sosiologi tutkiessaan muuta kuin omaa asiantuntijakuntaa, ottaa tehtävän vastaan haasteellisena. Muutenhan joudutaan helposti siihen, että sosiologi tekee tutkimuksestaan monologin ja sivuuttaa tutkittavana olevan asiantuntijatoiminnan ja asiantuntijatiedon erityisyyden. Tämä on omiaan eristämään sosiologeja tutkimuskohteestaan ja ruokkii erityistä sosiologiyhteisön sisäisillä ehdoilla tehtävää tutkimusta. Tästä on käyty keskustelua ainakin kansainvälisessä tieteen ja teknologian sosiologiassa (Callon & Law & Rip 1986 ja Segestråle 1993).

Ehkäpä tämä vaara on tiedostettu tapaustutkimuksiani uudemmassa suomalaisessa sosiologiassa. Esimerkiksi Arja Kuula (1999) on yhteiskuntatieteellisenä toimintatutkijana halunnut väitöskirjatutkimuksessaan tutkia muita toimintatutkijoita ja Riitta Seppänen-Järvelä (1999) on omassa väitöskirjassaan tutkinut Stakesin kehittäjänä muita Stakesissa toimivia kehittäjiä. Toki näinkään ei hypätä yli sosiologian (yhteiskuntatieteiden) reviiiristä mutta näin ainakin taataan se, että tutkijalla on tutkittavasta asiantuntemuksesta riittävä esiymmärrys. Sillä, että sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa kiinnitetään riittävä huomio tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutukseen, on etuna ensinnäkin se, että sillä voi varmistua tutkimuksen lähtökohtien kantavuudesta. Toiseksi sen avulla voi parantaa sekä tutkimuksen validiteettia että tutkimuksen tulosten käytännöllistä vaikuttavuutta.

Sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa on syytä tarkistuttaa sekä välituloksia että lopputuloksia aina tutkittavilla asiantuntijoilla. Tämä tutkimuskohteiden suorittama tutkimustulosten validointi (respondent validation / member check) voisi olla keino terävöittää myös sosiologisia asiantuntemustutkimuksia. (Schwandt 1997, 88.)

Mitä varten asiantuntijoita sosiologiassa tutkitaan

Tässä alaluvussa pohdin, esimerkkitutkimusteni avulla, sosiologisen asiantuntemustutkimuksen käytännöllistä ja yhteiskunnallista merkitystä. En tarkastele tutkimusten teoreettista ja tieteellistä merkitystä, jota kysymystä sivusin alaluvussa Mitä sosiologiassa tutkitaan, kun tutkitaan asiantuntijoita? En mieti sitä, miten ne ovat edistäneet tieteellistä kuvaa asiantuntemuksesta yhteiskunnassa. En pohdi niiden merkitystä totuuden intressistä käsin (vrt. Niiniluoto 1980, 72–73).

Rajoitun erittelemään kohdetutkimusten yhteiskunnallista ja käytännöllistä merkitystä. Tukeudun kahteen, jo klassikon asemaan nousseeseen, jäsennykseen tutkimustiedon yhteiskunnallisesta merkityksestä ja hyödyntämisestä. Nämä luokitukset ovat Jurgen Habermasin tulkinta kolmesta tiedonintressistä ja kolmesta tiedon lajista ja Carol Weissin tulkinta tutkimustiedon erilaisista hyödyntämismalleista (Habermas 1968 ja Weiss 1979).

Habermas (1968) erotti ensinnäkin kolme tiedon intressiä: tekninen, hermeneuttinen ja emansipatorinen. Nämä tuottivat kolmea erilaista tietoa: teknis-instrumentaalista tietoa, kommunikatiivista tulkintatietoa ja vapauttavaa kriittistä tietoa. Habermasin tulkintaa on sovellettu eri kohteisiin, kuten toimintatutkimuksen metodologiaan (Carr & Kemmis 1986 ja Gustavsen 1996 ks. Kuu-la 1999) ja kansallisen yhteiskuntatieteen merkityksen pohdintaan (Pirttilä & Nuotio 1998).

Weiss (1979) erotti alunperin seitsemän erilaista tutkimustiedon hyödyntämisen tapaa: lineaarinen malli, probleeman ratkaisumalli, interaktiivinen malli, poliittinen malli, taktinen malli, valistava malli ja intellektuaalinen malli. Myöhemmässä tutkimuksessa erottelu on pelkistynyt kolmeen eli päätöksentekoa tukevaan (instrumentaalinen) malliin, sivistävään (käsitteellinen) malliin ja poliittiseen (symbolinen) malliin (Knowledge in Society 1/1988 ja Albaek 1995).

Habermasin ja Weissiin tukeutuen muotoilen kolme kysymystä, joiden avulla luodata sosiologisen asiantuntemustutkimuksen yhteiskunnallista merkitystä :

- Mikä on tutkimusten instrumentaalinen merkitys?
- Mikä on tutkimusten ymmärrystä lisäävä ja valistava merkitys?
- Mikä on tutkimusten kriittinen merkitys?

Ensimmäinen kysymys puntaroi sitä, käytetäänkö tutkimuksia välittömässä päätöksenteossa. Siis: jos sosiologisella asiantuntemustutkimuksella on tuntuvaa instrumentaalista merkitystä, niin asiantuntijat käyttävät sitä toimintapäätöksiä tehdessään. Täten instrumentaalista merkitystä on tutkimuksella, joka on tuottanut asiantuntijakäytännöissä hyödynnettävän instrumentin.

Ymmärrystä lisäävää ja valistavaa merkitystä sosiologisella asiantuntemustutkimuksella on silloin, kun sen avulla saadaan käsitteitä, joiden avulla tulokita todellisuutta uudella tavoin. Esimerkiksi tutkimus tekee ymmärrettäväksi sen, miksi asiantuntijaryhmä A käyttää tietyssä sosiaalisessa tilanteessa asiantuntijakieltä A ja toinen asiantuntijaryhmä B asiantuntijakieltä B.

Kriittistä ja vapauttavaa yhteiskunnallista merkitystä sosiologisella asiantuntemustutkimuksella on esimerkiksi silloin, kun se kyseenalaistaa tietyn asiantuntijakunnan mahtiaseman tiettyjen yhteiskunnallisten käytäntöjen määrittäjänä. Näin esimerkiksi medikalisaatiotutkimus voi vapauttaa kansalliset lääketieteen ja lääkäreiden perusteettomasta vallasta, joka koskee kansalaisten elämäntapoja.

Viime vuosina on korostettu asiantuntijoiden toimintaa innovaatioiden luoja ja toimintaverkoston jäsenenä (Caracostas & Muldur 1998, Miettinen & Lehenkari & Hasu & Hyvönen 1999). On myös tuotu esiin se, että yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tulisi antaa paikallisissa konteksteissa sovellettavia konkreettisia neuvoja. Sosiologien tulisi toimia työtä ja organisaatioita uudistavina konsultteina. Heidän tulisi antaa prosessikonsultaatiota (Seppänen-Järvelä 1999). Tästä syystä pohdin tässä analyysissä vielä neljättä kysymystä: mikä on tutkimusten ohjaava ja konsultatiivinen merkitys?

Kolmea ensin mainittua kysymystä voi tutkia sekä yleisesti yhteiskunnan makrotasolla että paikallisesti mikrotasolla. Koska konsultaatio on aina eriytyntä ja paikallista, niin neljättä kysymystä voi varsinaisesti analysoida vain mikrotasolla. Analysoiduissa väitöskirjoissa pohdittiin eksplisiittisesti vähän tutkimusten yhteiskunnallista merkitystä. Periaatteessa laajimmin tähän kysymykseen pureutui Engeström (1999b, 309-337). Hän korosti, että hänen tutkimuksensa edustaa kehittävää työntutkimusta, joka pyrkii saattamaan käytäntöön uudenlaista toimintaa sekä seuraamaan ja kommentoimaan uudistamisprosessin etenemistä. Tämän tulisi tapahtua yhteistyössä kohdeyhteisöjen kanssa konkreettisten kokeilujen muodossa. Engeströmin mukaan väitöskirja ei kattanut koko tätä kehityssykliä vaan ainoastaan sen ensimmäisen asteen eli kehityshypoteesin täsmentämisen. Engeström (emt., 337) muotoili tutkimuksen tarkoituksen seuraavasti:

Tässä tutkimuksessa analyysin tarkoituksena on osoittaa, kuinka tutkimani toiminnan käsittäminen muuttuu historiallisesti ja kuinka tähän käsittämiseen on mahdollista puuttua muuttamalla sitä ihmisten yhteistyöllä.

Tutkimuksen tulokset kristalloituvat Engeströmin (emt., 320–321) mukaan siihen, että perinteelliset merkitysrakenteet terveyskeskusvastaanotolla tulee kyseenalaistaa ja tulee hahmotella uusia mahdollisuuksia rakentaa lääkärin ja potilaan suhde ja siihen kytkeytyvä tieto. Hän (emt., 323) ehdottaa, että

taudin käsite ja kliininen haastattelumenetelmä arvioidaan perusterveydenhuollossa uudelleen. Ne tulee suhteuttaa osaksi toimintaa, jonka keskiössä on ongelmia kokeva sairas ihminen.

Suomen lääkirilehdelle annettussa haastattelussa, Engeström tukeutuen väitöskirjansa tuloksiin esittää perusterveydenhuollon vastaanottoon uutta instrumenttia: neuvottelevaa vuorovaikutusta ja niin sanottua metapuhetta. Mikä merkitsisi sitä, että vastaanotot tulisi aloittaa lääkärin ja potilaan keskustelulla siitä, mitä asioita vastaanotolla oikeastaan tulisi ottaa esiin? (Engeström 1999a)

Engeströmin väitöskirjan käytännöllinen merkittävyys perustuu siis sille, että siinä kyseenalaistetaan perinteinen vastaanottotapahtuma ja annetaan uusia käsitteellisiä mahdollisuuksia tulkita vastaanotto ja toimia siinä toisin kuin ennen. Toimivatko esimerkiksi Engeströmin kokeiluun osallistuneet kahdeksan lääkärinä nyt toisin kuin ennen? Onko Engeströmin ehdotuksia hyödynnetty vastaanottokäytännössä?

Kaskinen (1998, 152–157) pohtii tutkimustulostensa merkitystä lyhyesti. Tutkimuksen perusintressinä oli hänen mukaansa esitellä teeman kannalta keskeistä teoreettista keskustelua, kuvata valitut suunnittelutapaukset ja tarkastella tiesuunnittelun ja ympäristömuutosten arvioinnin (YVA:n) muutoksia. Kaskinen rajasi tutkimuksen tehtävät perinteisen objektivistisen mallin mukaan (vrt. Stringer 1999) tutkijan ulkokohtaiseksi kuvaukseksi tiensuunnittelun asiantuntija-käytännöistä. Kuitenkin Kaskinen (emt., 156–157) hahmottelee, äärimmäisen lyhyesti, tiensuunnittelun mahdollisia kehityslinjoja ja vaihtoehtoisia tulevaisuuksia. Kaskinen ei tarkastele sitä, kuinka ne realisoidaan ja mikä on tutkimuksen rooli tässä.

Samana johtopäätöksen voi tehdä myös Lehdon (1991) tutkimuksesta. Myös hän päättää väitöskirjansa lyhyeen toimintaohjelmaan (emt., 208–209). Toimintaohjelmassa hän ehdottaa sosiaalityöntekijöille, järjestyspoliisille ja yleislääkäreille uusia toimintatapoja kohdata juoppous silloin, kun professionaalisen ideaalin mukainen erityistietämyksen soveltaminen juoppojen kohdalla ei toimi. Samalla hän, kuten Engeströminkin sairaiden suhteen, korostaa, että juoppouden tulkinnassa tulee aina tukeutua erilaisiin rationaliteetteihin. Onko Lehdon ohjelmaa sovellettu alkoholiongelmaisten suhteen?

Mutka (1998) asetti tavoitteekseen peilata sosiaalityön viimeisintä kehitysvaihetta suhteessa yhteiskunnalliseen murrokseen. Mutka (emt., 182) katsoo, että tutkimus on tuottanut viime vuosien varrella erilaisia strategioita sosiaalityön käyttöön. Niissä on painotettu vaihtelevasti erilaisia tieteellisiä lähtökohtia ja sosiaalityöntekijöiden erilaisia uusia toimintatapoja. Kuitenkin, hänen mukaansa mikään näistä vaihtoehtoista ei ole tarjonnut todellista mallia sosiaalityön tieteellistämiseksi ja professionalisaation syventämiseksi.

Mutka (emt., 182–184) rajoittuikin tästä syystä väitöskirjassaan tarjoamaan vain ”pieniä tarinoita” sosiaalityön käytännön uudistamiselle. Hän ehdottaa ensinnäkin sitä, että sosiaalityöntekijät ryhtyvät sankoin joukoin ”kirjoittaviksi sosiaalityöntekijöiksi”, jotka kirjoittavat itselleen ja kollegoilleen tapausanalyysseja eli ”pieniä tarinoita”. Toiseksi hänkin ehdottaa sitä, että sosiaalityössä tarvitaan moniaineksista tietoa.

Mutkan väitöskirja on tuore ja aika tulee näyttämään ottavatko ehdotukset tuulta. Yhtä kaikki, Mutkakin on luottanut siihen, että tutkimustieto vaikuttaa valistavalla ja käsitteellisellä tavalla. Hän olettaa, että tieteellisen raportin kirjoittaminen on riittävää vaikutusten aikaansaamiseksi. Implisiittisesti Mutka näyttää oletavan, että koska hän perustaa tutkimuksensa tulokset kokeneiden sosiaalityöntekijäpraktikoiden kokemukseen, niin ne purevat myös käytännössä.

Vaikka Eräsaari (1995) esiintyykin kirjassaan sosiaalityön kriitikkona, niin hän ei pohdi tutkimuksensa käytännöllistä merkitystä. Tämä on kai selitettävissä siten, että kirjoittaja on halunnut uudistaa tutkimusten tekemisen ja kirjoittamisen tapaa. Hän on halunnut hylätä objektivistisen kirjoittamisen ja korostaa avoimesti tutkijalähtöistä (tutkijan kokemuksia peilaavaa) kirjoittamista. Tutkimuksen tulee näyttää avoimesti se, että se on tutkijan tekemä konstruktio tutkittavasta elämismaailmasta, jossa myös tutkija elää. Kenties Eräsaari on kuitenkin ajatellut, että hänen tutkimuksellaan on laajempaa valistavaa ja kriittistä merkitystä. Ilmeisesti hän on halunnut tehdä näkymättömän näkyväksi eli osoittaa, kuinka byrokraattiset tilaratkaisut ja organisaatorakenteet ohjaavat elämää ”katutason byrokraatioissa” ja kuinka asiantuntijan oma kokemusmaailma ilmenee ammattilaisen ja asiakkaan byrokraattisessakin vuorovaikutuksessa.

Metodologisen analyysin kohteena olevat asiantuntemustutkimukset ovat kaikki akateemisia väitöskirjoja. On ymmärrettävää, että tutkijoiden suurin intressi on tuolloin kohdistunut hyväksyttävän väitöskirjan aikaansaamiseen. On oletettavaa, että kaikki tutkijat ovat toivoneet väitöskirjansa herättävän keskustelua ainakin tutkijoiden piirissä. Tekemäni arvosteluanalyysin avulla tähän mennessä vain yksi tutkimus Eräsaaren Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä on tässä onnistunut. Tänä ilmenee seuraavasta taulukosta (lähteenä tutkimuskeskus Neulasen toimittama arvosteluhaku koskien sanomalehdissä ja tieteellisissä/ammattillisissa aikakauslehdissä näitä tutkimuksia koskevia arvosteluja marraskuussa 2000): Eräsaari (13 kpl), Lehto (6 kpl), Mutka (4 kpl), Engeström (2 kpl) ja Kaskinen (1 kpl). Eräsaaren tutkimuksista kuusi oli tiedelehdissä ja seitsemän joko sanomalehdissä tai ammattilehdissä. Tutkimus herätti yhteiskunnallista keskustelua, mitä harvoin tapahtuu sosiologisten väitöskirjojen kohdalla. Kriitikkissä pääpaino oli lähinnä Eräsaaren uskaliaan kirjoitusotteen arvioinnissa. Mutkan melko tuore

väitöskirja on myös herättänyt keskustelua. Tässä keskustelussa epäillään eritoten Mutkan ehdotusta kirjoittavista sosiaalityöntekijöistä.

Analyysini osoitti, että ainakin analyysissa mukana olleet asiantuntijakäytäntöjä sosiologisesti 1990-luvulla tutkineet väitöskirjatutkijat olivat – kylläkin niukasti – esitelleet suosituksia käytäntöjen kehittämiseksi. Kuitenkaan muut kuin Engeström eivät olleet pohtineet niitä muotoja ja malleja, joilla tutkimustieto kohtaa yhteiskunnallisen käytännön.

Oletan, että tilanne tulee näkyvästi muuttumaan alkaneella vuosikymmenellä. Lähivuosina tullaan keskustelevaan ja pohtimaan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen yhteiskunnallista merkitystä ja käytännöllistä hyödyntämistä. Tähän vaikuttavat rakenteelliset seikat, joihin luvun alussa viittasin. Myös yliopistotutkimukselta, joka on yhä enemmän tilauspohjaista tiimityötä, tullaan vaatimaan näyttöjä sen yhteiskunnallisista vaikutuksista.

Osa yhteiskuntatutkijoita onkin ottanut haasteen tietoisesta maailman muuttamisesta ja yhteiskunnallisten käytäntöjen kehittämistä vakavasti vastaan. Ainakin toimintatutkijoiden piirissä, niin Suomessa kuin maailmalla, pohditaan sekä tutkimustapojen että esitystapojen uudistamista (Kuula 1999, Seppänen-Järvelä 1999, Toulmin & Gustavsen 1996 ja Stringer 1999). Ensinnäkin tutkimusprosessi halutaan muuttaa sellaiseksi, jossa osalliset (tutkija ja tutkittavat), tutkittava toimintakäytäntö ja prosessista kehkeytyvä tutkimustieto muodostaisivat hallitun kokonaisuuden (Greenwood & Whyte ja Harkavy 1993 ja Toulmin & Gustavsen 1996). Toiseksi etsitään sellaisia tutkimuksen esitystapoja, jotka tavoittaisivat kaikki tutkittavilla käytännön areenoilla toimivat relevantit ryhmät. On esimerkiksi ajateltu, että toimintatutkimuksen tuloksia tulisi esitellä paitsi akateemisina artikkeleina ja raportteina myös mediatuotteina (lehtiartikkeleina, radioreportaaseina, tv-ohjelmina, CD-rom-levyinä, disketteinä, atk-peleinä yms.) ja taiteellisina esityksinä (novelleina, näytelminä, runoina yms.). (Stringer 1999, 89–114 ja 165–186.)

Myös asiantuntijakäytäntöjä tutkivien sosiologioiden tulisi uudistaa työkalujaan näkemällä tutkimus eri osallisten dialogina ja miettimällä uusia tapoja kertoa tutkimuksen tuloksista. Tutkijoille tekisi hyvää reflektoida oman tutkimuksensa käytännöllisiä intressejä, vaikka pohtien millaiseen ”vaikutusmalliin” (instrumentaalinen, valistava, kriittinen ja konsultatiivinen) tutkimuksena perustaa.

Miten terävöittää sosiologista asiantuntemuksen tutkimusta?

Metodologian tehtävänä on luoda arvioivaa teoriaa tutkimusalueen etenemislogiikasta ja menetelmistä. Sen tulee ottaa kantaa jo tehtyyn ja tehtävään tutkimukseen. Ennen muuta metodologisen tarkastelun vastuuna on generoida ja ehdottaa tutkimusyhteisölle uusia tutkimisen malleja. Samalla sen tulee toimia sisällöllisen tutkimuksen laadunvarmistajana. Sosiologisen asiantuntemustutkimuksen metodologian tulee jäsentää ja kehittää tämän tutkimusalueen laatua. Tiivistän tässä alaluvussa oheisen pienen metodologisen tutkielmani tulokset. Miten terävöittää sosiologista asiantuntijoiden ja heidän toimintakäytäntöjensä tutkimusta?

Tutkijan perimmäiset, ontologiset oletukset tutkimuskohteena olevan todellisuuden luonteesta ohjaavat ratkaisevasti tutkimuksen etenemistä. Perusoletukset sanelevat, mihin alalla kiinnitetään huomiota. Oletukset suuntaavat myös sitä, mitkä seikat jätetään huomioimatta. Vaikka näillä perusolettamuksilla on suuri merkitys, niin niitä ruoditaan ja kyseenalaistetaan tutkimusprosesseissa vain harvoin, eikä niitä yleensä ilmaista selvärajaisesti. Analysoimissani tapaustutkimuksissa kuitenkin oli otettu tietoisien reflektoinnin kohteeksi se, millaista asiantuntijatodellisuutta tutkimuksissa analysoidaan. Tutkijat olivat ottaneet tietoisien pohdinnan kohteeksi myös perimmäiset oletuksensa nykyasiantuntemuksen luonteesta. Kuitenkin ongelmallista oli se, että esimerkkitutkimuksissa tämä tarkastelu oli suppeahkoa. Voi väittää, että kaikki analyysini kohdetutkimukset olisivat terävöityneet ja rikastuneet laajemman teoriatarkastelun avulla.

Olen aiemmin esittänyt, että sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa on asiantuntemus tematisoitavissa ainakin seuraavilla tavoilla: 1) asiantuntemus on modernin yhteiskunnan funktionaalinen instituutio, 2) asiantuntijat muodostavat reviiiritaisteluja käyviä sosiaalisia ryhmiä, 3) asiantuntemus on ytimeltään valtadimension värittämää sosiaalista vuorovaikutusta, eritoten asiantuntijan ja maallikon välillä, 4) asiantuntemus on yhteiskunnallisen sukupuolijärjestelmän määrittämää, 5) asiantuntemuksessa on kyse puhe-tavoista, merkitysrakenteista, retoriikasta ja ”poikkeavasta käyttäytymisestä”, 6) asiantuntemus ilmenee yhteiskunnassa määrättyinä työn ja organisaatioiden muotoina, 7) asiantuntemuksessa on kyse nykymodernin yhteiskunnan tiedosta, tietämättömydestä ja riskeistä ja 8) asiantuntemus on jälki-modernin yhteiskunnan tuottaja ja tuote.

On ymmärrettävää, että tutkija ottaa tutkimuksensa lähtökohdakseen vain esimerkiksi yhden edellä esitetyistä ontologisista tulkinnoista. Silti ehdotan, että asiantuntemuksen tutkijoiden tulisi olla tietoisia tästä rajauksesta. Hei-

dän tulisi tietää, että on muitakin hedelmällisiä tapoja jäsentää tiettyä asiantuntijaryhmää kuin esimerkiksi puhetapa tai sukupuolijärjestys. Tutkimusta voisi rikastuttaa myös eri teoriaperinteiden ”ristiintaulukointi”. Esimerkiksi voisi tarkastella antropologisesti sekä uutta maskuliinista asiantuntemusta että uutta feminiinistä asiantuntemusta.

Mielestäni sosiologisessa asiantuntemustutkimuksessa - niin Suomessa kuin maailmalla - tulisi välttää tilannetta, jossa yksi ”ainoa ja oikea tapa” tulkita asiantuntemuksen yhteiskunnallinen luonne olisi vallitseva. Eihän sosiaalisessa todellisuudessa ole ”luonnonlakeja”, vaan se on jatkuvassa muutoksessa. Näin myös asiantuntemus sosiaalisena faktana on jatkuvassa rakennemuutoksessa ja tätä muutosta sosiologisten tulkintojen tulisi yrittää, alati itseään korjaten, ottaa teoreettisesti haltuun.

Analysoidessani kohdetutkimuksiani – sama koskee myös osaa tässä teoksessa esitettävistä empiirisistä tutkimuksista – hämmästyttävien tulosten oli se, että tutkimuksen tekijät eivät juurikaan olleet eksplisiittisesti ottaneet esille vuorovaikutusta tutkijan (tutkimuksen) ja tutkittavien välille. Heitä ei näytännyt kiinnostavan kirjoittaa tästä. He eivät juurikaan pohtineet (kohdetutkimuksistani poikkeuksena lähinnä vain Eräsaaren väitöskirja) sitä, miten tutkija kohtaa tutkittavat ja mitä tutkija merkitsee tutkittaville. He eivät reflektoineet sitä, miten he olivat kehittäneet itselleen riittävän ”esiymmärryksen” tutkittavasta asiantuntija-alasta? Miksi näin?

Osaselitys lienee se, että 1990-luvulla ei yleensä pidetty suotavana sitä, että väitöskirjoissa kerrotaan liikaa itse tutkimusprosessista ja etenkin tutkijan omista kokemuksista. Taustalla lienee kummitellut ”positivistinen zombi” eli tutkijat ovat noudattaneet positivistisen tieteenfilosofian oppia siitä, että tutkijan tulee minimoida vaikutuksensa tutkimuskohteeseen.

Pidän tällaista tilannetta asiantuntemustutkimuksessa ongelmallisena kahdesta syystä. Ensinnäkin, jos sosiologi ei tutkiessaan X alan asiantuntijoita koko tutkimusprosessinsa ajan kehittäisi tietoisesti tietämystään tästä alasta, ei hän loppujen lopuksi tutkikaan tätä erityistä asiantuntemusta. Tällöin hän toki voi olla hyvä yleissosiologi tutkiessaan esimerkiksi tätä kautta ilmeneviä sosiaalisia figuureita, puhetapoja tai myöhäismodernin epävakauden heijastumia. Mutta; tuollainen tutkimus ei lisää tietämystä ainakaan erityisestä asiantuntemusalasta X yhteiskunnallisena realiteettina.

Vaikka pidänkin perusteltuna tutkia sosiologisesti asiantuntemusta yleensä niin katson, että asiantuntemuksen sosiologisen tutkimuksen tulee ottaa ydintehtäväkseen tulkita nyky-yhteiskunnan erityisiä ja konkreettisia asiantuntijoita ja heidän toimintakäytäntöjään. Tämä asettaa sosiologit vaikean tehtävän eteen. Asiantuntemuksen sosiologisessa tutkimuksessa tulee tietoisesti kohdata ”neloshermeneutiikan” ongelma (vrt. Giddens ja ”doublehermeneutic”). Eli silloin kun sosiologi tutkii asiantuntijoita, niin

hän tulkitsee asiantuntijat kansalaisina/ihmisinä (1) ja X alan asiantuntijoina (2) ja tutkittavat kohtaavat sosiologin kansalaisena/ihmisenä (3) ja sosiologina (4). Nämä kaikki tulkintatyytit tulisi hallita tutkimusprosessissa. Samalla asiantuntemuksen sosiologin tulisi jokaisessa tutkimuksessaan lähteä aina ikään kuin matkalle erityisen asiantuntijaheimon pariin ja kirjoittaa matkakertomus tästä. Hänen tulisi analysoida raportissaan, mitä hän oppi asiantuntemusalasta X ja mitä tutkittavat oppivat tutkimusinterventiosta ja sosiologiasta.

Se, että sosiologinen asiantuntemustutkimus todella pureutuu myöhäis-modernin yhteiskunnan erilaisiin sisällöllisiin asiantuntemusaloihin ja erityisiin asiantuntijaorganisaatioihin, on välttämätön edellytys sille, että sosiologinen tutkimus on asiantuntijamaailmaa muuttavaa joko välineellisessä, ymmärrystä lisäävässä tai kriittisessä merkityksessä. 1960-luvulla esitettiin iskulause ”Olkaa realisteja ja vaatikaa mahdottomia”. Katsoisin, että sosiologinen asiantuntemustutkimus terävöityisi ja hedelmöittyisi parhaiten, jos tämän alueen sosiologit ottaisivat kollektiivisena haasteena vastaan ”realistisen vaateen” siitä, että sosiologien tulisi kehittää itselleen aina ”kaksoispätevyys” eli pätevyys yhtäällä sosiologina että ”metodinen pätevyys” tutkittavasta asiantuntemusalasta. Se, milloin tämä ”metodinen pätevyys” on riittävää ratkaistaan aina erityisesti kussakin sosiologisessa tutkimuksessa eli sosiologin matkoissa ”toisiin todellisuuksiin”. Lisäpätevytyminen edellyttää sosiologeilta samanlaista ”teknistä nöyryyttä” kuin Lasse Pöysti vaatii näyttelijöiltä (Pöysti 1991, 264):

Se (tekninen nöyryys/ IP) saadaan toimimaan niin, että työn alla oleva roolityö tehdään itselle niin vaikeaksi, että siitä vain henkensä kaupalla selviää. Rima niin korkealle, että kaikki resurssit ja vielä vähän päälle on pantava likoon.

LÄHTEET

- Abbott, A. (1988): *The System on Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Alasuutari, P. (1993): *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Albæk, E. (1995): *Between Knowledge and Power: Utilization of Social Science in Public Policy Making*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Atkinson, P. & Delamonte, S. & Hammersley, M. (1988): *Qualitative Research Traditions*. *Review of Educational Research* 58 (2), 231-252.
- Atkinson, P. (1990): *The Ethnographic Imagination*. London: Routledge.

- Callon, M. & Law, J. & Rip, A. (1986): How to study the force of science. Teoksessa Callon, M. & Law, J. & Rip, A. (toim.) Mapping technological innovations: the dynamics of science and technology. London: Macmillan, 3-15.
- Caracostas, P. & Muldur, U. (1998): Society, the Endless Frontier. A European Vision of Research and Innovation Policies for the 21st Century. EUR 17655.
- Carr, W. & Kemmis, S. (1986): Becoming Critical. Education, Knowledge and Action Research. London & Philadelphia: The Falmer Press.
- Engeström, R. (1999a): Potilaskeskeisyys ei vie lääkäriltä asiantuntijan roolia. Suomen Lääkärilehti 34/99 vsk 54, 4270-4273.
- Engeström, R. (1999b): Toiminnan moniäänisyys. Tutkimus lääkärinvastaanottojen keskusteluista. Helsinki: Yliopistopaino.
- Eräsaari, L. (1995): Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Tampere: Gaudeamus.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1996): Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Rovaniemi: Lapin yliopisto, kasvatustieteellisiä julkaisuja C13.
- Flick, U. (1998): An Introduction to Qualitative Research. London: Sage
- Freidson, E. (1986): Professional Powers. A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge. Chicago: The University of Chicago Press.
- Geertz, C. (1983): Local Knowledge. Further essays in interpretive anthropology. United States of America: Basic Books Inc.
- Gibbons, M. & Limoges, C. & Nowotny, H. & Schwartzman, S. & Scott, P. & Trow, M. (1994): The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Sage Publications.
- Gilbert, N. & Mulkay, M. (1984): Opening Pandora's Box. A Sociological Analysis of Scientists' Discourse. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenwood, D. J. & Whyte, W. F. & Harkavy, I. (1993): Participatory Action Research as a Process and as a Goal. Human Relations, Vol 46, No. 2, 175.
- Gustavsen, B. (1996): Development and the Social Sciences. An uneasy relationship. Teoksessa Toulmin, S. & Gustavsen, B.: Beyond Theory. Changing Organizations through Participation. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Habermas, J. (1968): Erkenntnis und Interesse. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Jokinen, A. & Juhila, K. & Suoninen, E. (1993): Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Kamppinen, M. (1995): Kaos & Kosmos. Kognitiivisen kulttuuritutkimuksen metodologia ja metodiikka. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutus.
- Kaskinen, J. (1998): Tuhatta ja sataa Turusta Pietariin. Eurooppatie E18:n tien-suunnittelu ympäristövaikutusten arvioinnin käytäntönä. Turku: Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 143.
- Knowledge in Society. The International Journal of Knowledge Transfer. Spring 1988, Vol. 1, Nr 1.
- Kuula, A. (1999): Toimintatutkimus. Kenttätyötä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino.
- Lehto, J. (1991a): Juoppojen professionaalinen auttaminen. Tutkimus lääkärin,

- sosiaalityöntekijöiden ja poliisien juoppoutteen kohdistamasta työstä ja siihen kohdistuen professionaalisuusodotusten vaikutuksesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, tutkimuksia 1.
- Miettinen, R. & Lehenkari, J. & Hasu, M. & Hyvönen, J. (1999): Osaaminen ja uuden luominen innovaatioverkossa. Tutkimus kuudesta suomalaisesta innovaatiosta. Sitra. Taloustieto Oy. Vantaa.
- Mills, C. W. (1990): Sosiologinen mielikuvitus. 2. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Mutka, U. (1998): Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi.
- Niiniluoto, I. (1980): Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Pirttilä, I. (1979): Johdatusta yhteiskuntatieteiden metodologiaan. Helsinki: Gaudeamus.
- Pirttilä, I. & Nuotio, J. (1998): The Political Context of Ideology: Utilization of Social Sciences in a Changing Context. *International Journal of Contemporary Sociology*. Vol. 35, No. 2, 160-171.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1989): *Discourse and Social Psychology*. London: Sage Publications.
- Pöysti, L. (1991): *Jalat maahan*. Helsinki: Otava.
- Raunio, K. (1999): *Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt*. Helsinki: Gaudeamus.
- Robson, C. (1993): *Real World Research. A Resource for Social Scientists and Practitioner - Researchers*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Schwandt, T. A. (1997): *Qualitative Inquiry. A Dictionary of Terms*. London: Sage Publications.
- Segestråle, U. (1993): Bringing the Scientist Back in - The Need for an Alternative Sociology of Scientific Knowledge. Teoksessa Brante, T. & Fulle, S. & Lynch, W. (eds.), *Controversial Science. From Content to Contention*. New York: State University of New York Press, s. 57-82.
- Seppänen-Järvelä, R. (1999): Luottamus prosessiin. Kehittämistyön luonne sosiaali- ja terveysalalla. Jyväskylä: Stakes. Tutkimuksia 104.
- Stringer, E. T. (1999): *Action Research*. Second edition. London: Sage Publications.
- Toulmin, S. & Gustavsen, B. (1996): *Beyond Theory. Changing Organizations Through Participation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Weiss, C. H. (1979): *The Many Meanings of Research Utilisation*. *Public Administration Review*.
- Whyte, W. F. (editor) (1991): *Participatory Action Research*. London: Sage Publications.

Osa III

ASiantuntijayhteiskunta matkalla

Susan Eriksson

KOMMUNIKAATIO, MORAALI JA VALTA MODERNISSA ASiantuntijuudessa

Teoksessa on käsitelty asiantuntemuksen tuottamista ja paikantumista erilaisilla yhteiskunnan osa-alueilla. Tematiikka on keskittynyt empiiriseltä osaltaan suomalaisien asiantuntijatutkimusten analyysiin ja yksityisen ja julkisen sektorin ammattilaisten, kuten atk-ammattilaisten ja terveydenhuollossa työskentelevien ammattikuntien tapauskohtaisiin tarkasteluihin. Lisäksi teoksessa on pohdittu asiantuntijuuden ontologisia reunaehtoja professioteoreettisten näkemysten ja uuden asiantuntijuuden välisessä maastossa. Asiantuntijatoiminta on hahmotettu tilanteisesti paikantuvana ja valtasuhteiden läpäisemänä entiteettinä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Keskustelevuutta pidetään olennaisena asiantuntijakäytäntöjä muokkaavana ja uusia käytäntöjä muodostavana tekijänä. (Fairclough 1992.) Keskustelevuus kytketään asiakaslähtöisyyteen, joka on katsottu olevan konsumeristisen tai kulutuskeskeisen ideologian ilmenemismuoto ammatillisessa toiminnassa. (Sarangi & Roberts 1999, 33.) Kommunikaation merkitys asiantuntijatoiminnassa onkin yksi teoksen kirjoituksia yhdistävistä näkökulmista, vaikka sitä onkin valaistu varsin erilaisista lähtökohdista käsin.

Keskustelevuuden merkitys korostuu Pirttilän kirjoituksessa siten, että hän keskittyy tutkija-asiantuntijan ja tutkittava-asiantuntijan väliseen yhteisymmärrykseen, jonka tulisi olla tavoitettavissa, jotta sosiologinen asiantuntijatutkimus olisi validia. Kommunikaatio näyttäytyy tällöin tutkimusta legitimoivana resurssina: tutkijan esitystapa on olennainen sosiologisen asiantuntemuksen ja yleisön välisen luottamuksen rakentaja. Vähäaho puolestaan tutkii terveydenhuollon toimijoiden välisen yhteistyön merkitystä. Kommunikaatio asiantuntijaryhmien välillä tai pikemminkin sen puute vaikuttaa siihen, miten hoitomuotoja onnistutaan organisoimaan tietyn asiakkaan tarpeisiin. Peltomäki, Harjumäki ja Husman peräänkuuluttavatkin asiantuntijan itserefleksiota asiantuntijoiden ja asiakkaiden välisissä kohtaamisissa. Kommunikaatio on refleksiivisen otteen edellytys.

Eräsaari kytkee kommunikaation prosessiin, jossa pidetään yllä yleisön luotamusta ekspertiisijärjestelmiin: asiantuntemus legitimoidaan vuorovaikutusprosessissa asiakkaiden kanssa. Lopulta Eräsaari tulee siihen johtopäätökseen, että asiakaslähtöisyydestä ja siitä johtuvasta asiantuntijoiden itserefleksion vaatimuksesta huolimatta asiantuntijavalta jää elämään virallisissa asiantuntijadiskursseissa, kuten esimerkiksi tieteessä. Tähän johtopäätökseen tulee myös Haapakorpi analysoidessaan sitä, miten asiantuntijakonsultit määrittelevät itseään asiantuntijoina: viralliseen asiantuntijastatukseen kuuluvat elementit, kuten koulutus ja tietopohja ovat näissä määrittelyissä hegemonisessa asemassa.

Asiantuntijaorganisaatioissa yhdistyvätkin erilaiset yksilölliset asiantuntijatietoisuudet sekä yhteisöllisen toiminnan muodot. Nykysosiologiassa pohditaan yksilöllisyyden ja kollektiivisuuden välistä dilemmaa muun muassa sen keskustelun valossa, joka kytkeytyy modernisaation myötä muodostuviin paikallistuneisiin ja pirstoutuneisiin sosiaalisiin identiteetteihin. (esim. Bauman 1996; Hall 1999; Heiskala 2000, 65–67.) Yksilöllisyyden ja kollektiivisuuden ilmenemismuotoja erilaisissa identiteettiprojekteissa käsitellään tämän teoksen kirjoituksissa ammatillisten ja asiantuntijaidentiteettien tuottamista koskevilla analyyseilla. Tiainen esittää, että atk-ammattilaiset pitävät yllä tietoteknisen maailman maskuliinisuutta tuottamalla merkityksiä naissukupuolen huonommuudesta atk-taidoissa. Atk-eksperttien kohdalla kysymys ei ole vain yksilöllisestä osaamisesta, vaan myös maskuliinisesta asiantuntijakollektiivista, jota rakennetaan työtä koskevassa puheessa. Erikssonin mukaan kollektiivisuus ilmenee potilashoidossa siten, että yksi tärkeä yhteisöllisyyden lähde on potilaiden etuihin kytkeytyvät työmoraalia koskevat säännökset.

Näiden kahden kollektiivisuutta koskevan lähestymistavan välillä on joi-takin eroja, joiden seurauksena ainakaan molempia ei välttämättä voi palauttaa keskusteluun modernisaatiosta identiteetin kriisiin selittäjänä. Tiaisen tarkastelussa on yhtymäkohtia tähän näkemykseen siten, että tietokoneammattilaiset ylipäänsä ovat yksi modernisaation tuote. Atk-ekspertit eivät myöskään muodosta keskitettyä ammattikuntaa, koska heitä työskentelee melkein kaikissa yrityksissä ja yhteisöissä. Atk-asiantuntijan ammattitaito on sidoksissa kunkin tahon erityisintresseihin. Tässä suhteessa atk-ekspertin ammatillinen identiteetti muotoutuu yksilöllisen osaamisen kautta.

Kuitenkin voimme olettaa, että maskuliinisen merkitysmaailman ylläpitäminen on kaikkia atk-eksperttejä yhdistävä asia, ehkä toisinaan sukupuolestakin riippumatta. Maskuliinisuuden kulttuurisia ja kollektiivisia merkityksiä tuotetaan siis paikallisesti, mutta niiden voidaan olettaa kattavan kaikki atk:n taitajat. Modernisaatiokeskustelussa tässä on kysymys sellaisista sosiaalisten identiteettien muodostumisen prosesseista, joka ylittää paikallisuuden rajat kulttuurisella tasolla.

Erikssonin esityksessä potilashoidon kollektiivisuutta rakennetaan diskurs-
sissa, jossa potilaan edut asetetaan ammatillisen moraalijärjestyksen keskiöön.
Vaikka sairaalassa työskenteleekin erilaisia ammattiryhmiä, potilashoito on
kaikkia moraalisesti velvoittava tekijä. Ammatillista kollektiivisuutta syntyy
tämän moraalijärjestyksen kautta myös eri ammattiryhmien välille. Potilaan
etujen puolesta työskenteleminen on tekijä, joka ei erottele ammattiryhmiä
toisistaan, vaan pikemminkin yhdistää erilaisia ammatillisia intressejä.

Tiaisen ja Erikssonin tarkastelutavoissa on kollektiivista identiteettiä tuote-
taan eri suuntaisesti: kun Erikssonin tarkastelema ammatillinen identiteetti syn-
tyy kaikkia yhdistävän moraalijärjestyksen kautta, Tiaisen tarkastelema identi-
teetti syntyy taas sen erottautumispyrkimyksen kautta, joka muodostaa atk-
ekspertit omaksi ammatilliseksi kollektiivikseen. Kollektiivisella identiteetillä
näyttää siis olevan erilaisia funktioita näiden kahden tapauksen valossa. Yhtäältä
identiteetin kautta pyritään erottautumaan muista tahoista, kuten silloin, kun
atk-ammattilaiset tekevät eroa naissukupuoleen. Toisaalta sairaanhoidon piirissä
kollektiivinen identiteetti syntyy potilaan parhaaksi toimimiseen kytkeytyvässä
moraalijärjestyksessä, jonka kautta ylläpidetään koko työyhteisön kiinteyttä.

Vähäahon mukaan yhteistyömuotojen kehittäminen terveydenhuollon asian-
tuntijoiden välillä ei ole ongelmattonta. Artikkelin perusteella voi päätellä, että
suurimman esteen aiheuttaa tiedonkulku: ammatillinen eriytyminen on johta-
nut siihen, etteivät terveydenhuollon asiantuntijat ole välttämättä tietoisia tois-
tensa tekemisistä saman potilaan kohdalla. Yksilöllinen erityisosaaminen ja osin
sen myötä tapahtunut byrokratisoituminen on luonut uusia epäkohtia
terveydenhuoltojärjestelmään, vaikka ammatillisen eriytymisen on alunperin
toivottu tehostavan terveydenhoitoa. Terveydenhuollon toimijoiden yhteistyötä
käsittelevässä tapauksessa tämänkaltaiset erityistiedolle perustuvat kollektiivit
voivat paradoksaalisesti toimia potilaan etujen vastaisesti, sillä yhteistyö-
mahdollisuudet ammattiryhmien välillä ovat alojen erikoistumisen myötä hei-
kentyneet.

Peltomäen, Harjumäen ja Husmanin kirjoituksessa pyritään tuomaan
asiantuntijatyötä näkyviin refleksiivisenä prosessina, jossa myös asiakas vaikut-
taa asiantuntemukseen tuottaen uutta ymmärrystä ja teoriaa. He osoittavat, että
juuri tuo perinteiden murtaminen ja paikallistuneiden asiakaslähtöisten
käytäntöjen huomioiminen tieteitä ja tietämystä kehittävinä aspekteina on rele-
vanttia ja jopa toivottavaa. Asiantuntijan ja maallikon väliset suhteet näyttäytyvät
tasavertaisempina kuin aiemmin on ymmärretty. Eriksson esittää kuitenkin, ettei
traditionaalinen vuorovaikutusasetelma asiantuntijan ja maallikon välillä ole ka-
donna: potilas tuotetaan haastattelupuheessa usein toiminnan kohteena eikä
tasavertaisena kommunikaatiokumppanina. Myös Vähäahon mukaan asiantun-
tijan ja maallikon välinen suhde näyttäytyy paikoin ambivalenttina.

Pirttilä käsittelee vastuukysymystä asiantuntijuuden tutkimisessa. Tutkimuskohteena olevan asiantuntijakollektiivin tulisi olla varteenotettava taho tutkimuksen legitimitetin määrittelyssä. Eräsaaren lähtökohdista käsin asiantuntijatoiminnan uskottavuus perustuu sille vakavuusasteelle, joka toiminnalle kulloinkin myönnetään. Asiantuntijuus on asiantuntijuutta niin kauan, kuin sekä sen toimijat että yleisö ottavat sen vakavasti. Perinteisempien käsitysten mukaan tieteen ja professioiden vakavuus on etukäteen säädelyä niiden itsensä toimesta, mutta kuitenkin yhteisvaikutuksessa muiden yhteiskunnallisten instituutioiden kanssa. Tällaiset säätelyt ovat Eräsaaren mukaan purkautumassa tai ainakin uudelleenneuvottelun tilassa uusien kommunikaatioon ja yleisön oletetusti vaatimaan itserefleksioon perustuvien asiantuntijuuksien myötä.

Pirttilä siis ikään kuin hakee tuota asiantuntijan, tässä tapauksessa sosiologin itsereflektiota ja kommunikatiivisuutta tutkittavan asiantuntijayhteisön kanssa, sillä kommunikaatio on viime kädessä se, joka otetaan vakavasti ja joka oikeuttaa asiantuntijuuden vakavasti otettavuuden. Sosiologi on asiantuntijana vastuussa tutkittaville ja yleisölle, eli ”asiakkailleen” siitä, mitä väittää tutkimuskohteestaan tietävänsä. Muuten sosiologien uskottavuus olisi vaakalaudalla. Tutkittavat ja muu yleisö saavat itse päättää, sitoutuvatko sosiologin heistä esittämiin näkemyksiin. Pirttilä arvioi, miten aikaisemmissa suomalaisissa asiantuntijatutkimuksissa tässä on onnistuttu.

Toimintatutkimus on Pirttilän mukaan sosiaalitieteellinen tutkimusote, jossa otetaan vakavasti myös tutkimuksen tutkimuskohteelle aiheuttamat seuraukset. Toimintatutkimuksessa pyritään konkreettisten muutosten aikaansaamiseen tutkimuskohteessa ja siinä mielessä tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutus on edellytys tutkimuksen onnistumiselle. Pitäisikö sosiaalitieteellisen tutkimuksen olla aina sitä, että tutkittavan tahon kanssa pyritään saamaan aikaan muutoksia tutkimuskohteessa? Eikö geologien asiantuntijayhteisöstä voi tehdä sosiologisia johtopäätöksiä ilman, että on pureutunut geologiaan tieteenalana? Tässä teoksessa asiantuntijatoiminta on useilla tahoilla määritelty jatkuvasti kasvavaksi ja yhä useampia elämänalueita kattavaksi toiminnaksi. Siten asiantuntijakollektiivien tutkiminen tuottaa tietoa muiltakin yhteiskunnallisilta areenoilta kuin kyseisestä tutkimuskohteesta. Esimerkiksi Pirttilän tutkimuskohteena olevan Leena Eräsaaren tutkimuksen ”Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä” (1995) pääasiallinen anti on sen osoittaminen, että byrokraatisoituminen on monimääräytynyt ilmiö muun muassa siinä suhteessa, että sitä ilmennetään asiantuntijakulttuureissa useissa erilaisissa symbolisissa merkityksissä.

Asiantuntijuutta ilmenee muuallakin kuin työpaikoilla: se ei ole kytkeytynyt fyysisesti tiettyyn tilaan tai tiettyihin yhteisöihin. Asiantuntijuuden sosiaalinen ja yhteiskunnallinen hegemonia tuottaa jatkuvasti uusia toimintatapoja

ja kommunikaatiomuotoja yhä useammassa elämänpiireissä. Median merkitys sekä asiantuntemuksen välittämisessä että sen suodattamisessa on kasvava. Vuorovaikutuksen vaatimus tutkijan ja tutkittavien välillä ei siis välttämättä ole tarkoituksenmukainen kaikessa asiantuntijatutkimuksessa: olennaista on tutkia myös asiantuntijatekstejä ja niiden vakuuttavuutta, jolloin analyyttinen pääpaino on tekstien retorisessa vaihtelussa¹ ja niiden vaikutuksissa yksilön toimintaan. Lisääntyvä kommunikaatio ja verkostoituminen sekä niiden hyödyntäminen asiantuntijatoiminnassa asettavat uusia tutkimushaasteita, jotka vaativat sosiaalitieteilijältä monipuolisia tutkimusotteita ja kysymyksenasetteluja.

Asiantuntijoiden ja asiantuntemuksen merkittävää asemaa nyky-yhteiskunnassa voidaan lyhyesti kutsua asiantuntijavaltaistumiseksi. Ilmiötä on lähestytty teoksessa esimerkiksi toiminnan merkitysvälitteisyyden kautta, jolloin on keskitytty asiantuntijoiden haastattelupuheissa tuottamiin merkityksiin toiminnastaan ja suhteestaan maallikoihin tai toiminnan kohteisiin. Vallan merkitys on pyritty näkemään niissä toiminnallisissa asemissa, joita asiantuntijalle ja maallikolle synnytetään erilaisissa kommunikaatioprosesseissa.

Tämän lisäksi on pohdittu asiantuntemuksen levittäytymistä tutkijankammioista ja laboratorioista lähes kaikkialle elämään. Tämä asiantuntijavaltaistumisen muoto perustuu sille, että eri alojen asiantuntijuutta välitetään merkittävässä määrin esimerkiksi mediassa. Vaikka yksilön tietoisuus näin avartuu, tietämys lisääntyy ja vaikuttamismahdollisuudet paranevat, asiantuntijoilla on kuitenkin edelleen valtaa tuottaa sitä, mikä ylipäänsä katsotaan tiedoksi ja määritellä totuutta sen kautta. (Foucault 1972.)

Asiantuntemuksen kytkeytyminen kaikkeen sosiaaliseen elämään mahdollistaa erilaisten totuuksien esittämisen alueilta, joita ei tiennyt olevankaan. Kehitys on itseään ruokkivaa: asiantuntija määrittelee sosiaalisen ongelman ja tarjoaa siihen apua. Tämä synnyttää kokonaisen asiantuntijakulttuurin, jonka puitteissa määritellään lisää ongelmia, joihin edelleen tarjotaan ratkaisuehdotuksia². Asiantuntijuuden levittäytyminen voidaan ymmärtää ainakin kahdella eri tavalla: vertikaalisena tai hierarkkisena levittäytymisenä asiantuntijan ja maallikon välille useiden ja nopeiden kanavien kautta sekä horisontaalisena levittäytymisenä siten, että asiantuntemus ulottautuu monenlaisten sosiaalisten alueiden piiriin ja synnyttää uusia asiantuntemuksen alueita.

Medikalisaatio on usein käytetty esimerkki asiantuntijavaltaistumisesta: lääketieteen puitteissa asetetaan normaalin ja sairaan rajat, jolloin tullaan harjoittaneeksi huomattavaa sosiaalista valtaa (Tuomainen ym. 1999). Esimerkiksi terveysvalistus on saanut aikaan suomalaisten ruokailutapojen muutoksia suhteellisen lyhyellä aikavälillä (Mäkelä 2000, 207–209).

Medikalisaatio ei kuitenkaan perustu yksipuolisesti asiantuntijatiedon oikeuttamaan vallankäyttöön: yleisön täytyy sitoutua esitettyjen näkemysten oikeellisuuteen. Ilmiön merkittävyys perustuu sille, että näistä näkemyksistä muodostuu moraalisia mittapuita. Lupaus siitä, että ammattiauttajat ratkaisevat yhteiskunnalliset ongelmat on keskeinen hyvinvointivaltion moraalista normistoa rakenteistava tekijä (Lehto 1991, 182). Medikalisaation kautta rakennetaan yhteisöllistä moraalijärjestystä, jonka keskeiseksi sisällöksi muodostuu terveellinen elämä. Käsitukset terveistä elintavoista muodostuvat ennen pitkää moraaliksi normeiksi, jolloin yksilöt katsovat heiltä jo vaadittavan sitoutumista niihin.

Vallankäyttö on vain yksi puoli asiantuntijavaltaistumisen ilmiössä: asiantuntijat rakentavat myös yhteisöllistä moraalialia, joka mahdollistaa yhteiselämän. Modernisaatiokeskustelussa ihmiskunnan kehityskulku yksilöllisyyttä kohti on aiheuttanut esimerkiksi uskonnon ja valtion perinteisen roolin rapautumista moraalijärjestyksen rakentajina (Siltala 1996). Puhutaan uusista yhteisöllisyyden muodoista tai joidenkin yhteisöllisyyden muotojen vahvistumisesta perinteisten rinnalla (Maffesoli 1995), jolloin moraalijärjestyksen räätälöity paikallisesti erilaisissa kollektiivisissa identiteeteissä. Asiakkaiden tarpeiden huomioonottamiseen kytkeytyvä työmoraali terveydenhuollon toimijoiden keskuudessa on osoitus yleishumanistisista arvoista velvoittavana moraalijärjestyksenä. Humanismi on suuri kertomus, jonka kuolemasta ei tunnu olevan tietoakaan: sitä tuotetaan esimerkiksi diskursseina hyvinvoinnista, koskipa se työyhteisöjä tai asiantuntija-avun merkitystä hyvinvoinnin takaajana. Inhimillisyyttä korostavien arvojen hegemonia tulee tuotetuksi myös niissä kriittisissä äänissä, joiden mukaan työelämän tehokkuusideologia on humanistisen ihmiskäsityksen vastainen.

Modernisaatiokeskustelun valossa sosiaaliset identiteetit ja niitä luovat prosessit paikallistuvat ja kiinnittyvät erilaisiin elämänkonteksteihin. Siten identiteettejä ja niistä muodostuvia kollektiiveja ylläpitävä moraalialia paikallistuu ja tulee tilannesidonnaiseksi. Uutta asiantuntijuutta koskevassa keskustelussa asiakaslähtöisyys näyttäytyy asiantuntijakäytäntöjä kontrolloivana mekanismina. Tämä tapahtuu humanistisessa moraalijärjestyksessä, jossa asiakkaan tai ihmisen tarpeet legitimoivat näitä käytäntöjä.

Konsumeristinen suuntaus sisältää tässäkin kontekstissa markkinoinnin ja kulutuksen aspekteja, sillä asiantuntemus ja asiantuntijakäytännöt tuottavat asiakkaalle erilaisia tarpeita. Tuotteiden merkitys tulee niin ikään oikeutetuksi humanistisen arvojärjestyksen kautta, sillä asiantuntijat osoittavat palvelujen koituvan asiakkaan parhaaksi jopa siten, että suoranaiset elinhdot määritellään erilaisten asiantuntijoiden toimesta. Asiakkaat ikään kuin ”ostavat” nämä käsitukset tai sitoutuvat niihin, koska ne perustuvat humanismin legitimoimaan moraalialiin. Kysymys on markkinatalouden mekanismista, joka elää humanien periaatteiden suojissa.

Asiantuntijavaltaistumisen ilmiössä ei lopulta näytä olevan kysymys vain valtasuhteista asiantuntijan ja asiakkaan välillä tai vain siitä, että erilaista asiantuntemusta sovelletaan kaikkialla. Kyse on monitahoisesta prosessista, jossa asiantuntijuus tulee eri tavoin oikeutetuksi paikallisissa konteksteissa. Asiantuntijastatusta pidetään yllä merkityksin, joissa omakohtaisia työelämäidentiteettejä tuotetaan asiantuntemuksen hallinnan kautta. Asiantuntijuutta konstruoivat diskurssit, kuten lääketieteellinen tai hoitotieteellinen merkitysjärjestelmä, asiantuntijuutta legitimoivat diskurssit, kuten asiakaspalvelun vaatimuksen merkitykset sekä asiantuntijuuden asemaa ylläpitävät moraaliset diskurssit, kuten humanististen arvojen korostaminen ovat jatkuvassa yhteisvaikutuksessa ylläpitämässä asiantuntijuuden merkittävää asemaa kulttuurissamme.

VIITTEET

- 1 Esim. Jari Aro sosiologiasta kielenkäyttönä (1999), Jaana Vuori jaetun vanhemmuuden tuottamisesta asiantuntijateksteissä (Vuori 2001) ja Tiina Hautamäki diskursiivisesta variaatiosta tuberkuloosia ja AIDS:ia käsittelevissä asiantuntijateksteissä (tulossa).
- 2 Konkreettisenä esimerkkinä uudesta asiantuntijakulttuurista voi mainita työstään irtisanottujen monipuolisesti taitavien henkilöiden uudelleenrekrytoimistoa. (Image 5/2000.)

LÄHTEET

- Aro, J. (1999): Sosiologia ja kielenkäyttö. Acta Universitatis Tamperensis 654. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Bauman, Z. (1996): Postmodernin lumo. Vastapaino, Tampere.
- Eräsaari, L. (1995): Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Gaudeamus, Helsinki.
- Foucault, M. (1972): The Archaeology of Knowledge. Tavistock, London.
- Hall, S. (1999): Identiteetti. Suom.: Lehtonen, M. & Herkman, J. Vastapaino, Tampere.
- Heiskala, R. (2000): Verkko ja minä. Kohti maailmanyhteiskunnan tutkimusta. Teoksessa Hoikkala, T. & Roos, J.P. (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituuhannen vaihteesta. Gaudeamus, Helsinki.

- Lehto, J. (1991): Professionaalisuuden ansa. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti (Journal of Social Medicine) 3/1991, s. 181-184.
- Maffesoli, M. (1995): Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Gaudeamus, Helsinki.
- Mäkelä, J. (2000): Hyvä ruoka ja paha ruoka. Teoksessa Hoikkala, T. & Roos, J.P. (toim.): 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Gaudeamus, Helsinki.
- Siltala, J. (1999): Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot. Teoksessa Hautamäki, A. (toim.): Yksilö modernin murroksessa. Gaudeamus, Helsinki.
- Tuomainen, R. & Myllykangas, M. & Elo, J. & Ryyänen, O-P (1999): Medikalisaatio - aikamme sairaus. Vastapaino, Tampere.
- Vuori, J. (2001): Äidit, isät ja ammattilaiset: sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa. Tampere University Press, Tampere.

Painamaton lähde:

- Hautamäki, T. (2001): Tuberkuloosin ja aidsin kulttuuriset merkitykset. Väitöskirjan käsikirjoitus, syyskuu 2001.

Muu lähde:

- Lindroos, K: Potkut! Palveluksesta erotetaan: hyvä, tavallinen työntekijä. Image 4/2000.

KIRJOITTAJAT

Susan Eriksson, YTM, yliassistentti, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tampereen yliopisto (ssuer@uta.fi)

Ilkka Pirttilä, YTT, erikoistutkija, Työterveyslaitos Työterveyshuollon kehittämissyksikkö ja sosiologian dosentti, Joensuun yliopisto (ilkka.pirttila@occuphealth.fi)

Risto Eräsaari, VTT, professori, Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos (risto.erasaari@helsinki.fi)

Tarja Vähäaho, YTM, tutkija, Helsingin yliopiston toiminnan teorian ja kehittävän työntutkimuksen yksikön tohtoriopiskelija. (tarja.vahaaho@helsinki.fi)

Päivi Peltomäki, YTM, tutkija, Työterveyslaitos, Työterveyshuolto-osasto ja sosiologian tohtoriopiskelija Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, sosiologian yksikkö (paivi.peltomaki@occuphealth.fi)

Piia Harjumäki, YTM, sosiaalityöntekijä, Tampereen kaupunki (harjumaki@pp.inet.fi)

Kaj Husman, LKT, osastonjohtaja, Työterveyslaitos, Työterveyshuolto-osasto ja työlääkätieteen professori Kuopion yliopisto (kaj.husman@occuphealth.fi)

Arja Haapakorpi, VTL, Helsingin yliopisto, Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia, projektipäällikkö (arja.haapakorpi@helsinki.fi)

Tarja Tiainen, FL, yliassistentti, tietojenkäsittelytieteiden laitos, Tampereen yliopisto (tarja@cs.uta.fi)